

Олена Пометун, Юлія Малієнко,
Тетяна Ремех

Досліджуємо історію і суспільство

5 клас

УДК 94+308]*кл5(075.3)
Д70

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 р. № 140)*

Д70 **Досліджуємо історію і суспільство** : підруч. інтегровано-
го курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти /
О. І. Пометун, Ю. Б. Малієнко, Т. О. Ремех. — К. :
Видавничий дім «Освіта», 2022. — 176 с. : іл.

ISBN 978-966-983-340-2.

УДК 94+308]*кл5(075.3)

ISBN 978-966-983-340-2

© Пометун О. І., Малієнко Ю. Б., Ремех Т. О., 2022
© Видавничий дім «Освіта», 2022

ШАНОВНІ П'ЯТИКЛАСНИКИ ТА П'ЯТИКЛАСНИЦІ!

Вітаємо вас на порозі неймовірних відкриттів та цікавих подорожей у минуле людства та світ людей, що вас оточує! Вони допоможуть вам навчитись досліджувати історію та суспільство, дізнатись, як змінювалось людство протягом тисячоліть, як жили і працювали люди в минулому, як захищали свою Батьківщину та створювали неповторну культуру і як вони роблять це сьогодні. Ці знання та вміння допоможуть вам стати освіченими людьми й гідними громадянами України.

У підручнику запропоновано рубрики, які розкажуть вам, як працювати з текстами та завданнями.

Запитання під рубрикою **Обговоріть у класі** запрошують вас до колективного обговорення, адже що більше думок лунає, то цікавіше засвоювати матеріал.

Завдання під рубрикою **Досліді** пропонують вам попрацювати самотійно, у парах чи групах, зробити власні маленькі відкриття і віднайти відповіді, яких немає у текстах і які в кожного і кожної з вас можуть виявитися різними.

Під рубрикою **Поміркуйте** вміщено запитання і завдання, пов'язані з текстом. Їх слід виконувати під час читання індивідуально або в парах, а результати представляти після ознайомлення з текстом.

Рубрика **Використовуй інструменти дослідження** містить рекомендації, які допоможуть вам виконати дослідницькі завдання і розвинути вміння досліджувати життя людей і суспільства в минулому і сьогоденні.

Рубрика **Перевір себе** покаже, як ви засвоїли новий матеріал. Зверніть увагу, що запитання тут поділено на дві частини: спочатку подано простіші, а потім (виділено курсивом) — складніші. Рубрика **А ще ти можеш** містить додаткові дослідницькі завдання на вибір, які можна виконати вдома. Рубрика **Узагальнюємо і практикуємо** запрошує тебе до участі в навчальному проєкті, що підсумовує розділ курсу.

Зверніть увагу, що в кожному параграфі є речення: **Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання.**

 Тут міститься електронний зошит із додатковими цікавими завданнями, які ви можете виконувати в парах, групах за наявності часу (у класі чи вдома).

Завдання рубрик «Перевір себе», «А ще ти можеш» позначені кольоровими позначками ліворуч. Це — рівні завдань:

● — низький;	● — достатній;
● — середній;	● — високий.

Під другим QR-кодом наприкінці кожного параграфа ви знайдете завдання під рубрикою «Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць», що допоможуть вам підбити підсумки уроку.

У тексті підручника вам траплятимуться по-різному виділені слова:

- поняття жирним шрифтом, як-от, приміром, університет, потрібно запам'ятати і вміти їх пояснювати. Допоможуть вам у цьому визначення у рамках;
- *імена та назви*, без яких неможливо відтворити історичну розповідь, виділено жирним курсивом.

Сподіваємося, що новий предмет і цікаві уроки вам сподобаються!

На допомогу вчителю та вчительці

Щоб розширити та поглибити можливості паперової версії підручника, а також зробити уроки цікавими, скористайтеся електронним додатком. Він може стати у пригоді вам під час підготовки до уроків та учням у набутті вмінь працювати з додатковою інформацією, відеоматеріалами, виконувати різноманітні завдання.

Електронний додаток містить:

- електронний зошит;
- відеоматеріали до уроків;
- календарно-тематичне планування;
- методичні рекомендації;
- завдання для дітей з особливими потребами.

Електронний додаток до уроків розташований на ресурсі:
<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

Бажаємо успіхів!

Авторки

ЗМІСТ

ШАНОВНІ П'ЯТИКЛАСНИКИ ТА П'ЯТИКЛАСНИЦІ!	3
---	---

Вступ. ЛЮДИНА. СУСПІЛЬСТВО. ІСТОРІЯ

§ 1. Як люди живуть у спільнотах і суспільстві	9
1. Чому кожна людина — неповторна особистість	9
2. Що об'єднує людей у спільноти і суспільство	11
§ 2. Чому люди пам'ятають свою історію	13
1. Що таке історія	13
2. Що досліджує наука «історія»	14
3. Чому вивчати історію важливо	16

Розділ 1. ІСТОРИЧНИЙ ЧАС І ПРОСТІР

§ 3. Що таке історичний час і як його вимірювати	18
1. Що таке хронологія	19
2. Як люди вимірюють час	21
3. Як установити послідовність подій за допомогою лінії часу	23
§ 4. Як пов'язані історія і простір	24
1. Яким є простір життєдіяльності людини	25
2. Що розуміють під простором у географії та історії	25
3. Як пов'язані людина і довкілля	27
§ 5. Як карти розповідають про минуле й сьогодення	29
1. Навіщо потрібні історичні карти	29
2. Як зображено сучасну Україну на різних картах	31
§ 6. Що розповідають про минуле етнографія та топоніміка	34
1. Які регіони утворюють Україну	34
2. Як історики «читають» географічні назви	36

Розділ 2. ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ. ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

§ 7. У яких джерелах люди шукають інформацію	38
1. Що таке джерела інформації та які вони бувають	39
2. Що розуміють під текстом та медіатекстом	40
3. Як оцінити достовірність інформації	41
§ 8. Де люди шукають інформацію про минуле	43
1. Що таке джерела історичної інформації та які вони бувають	43
2. Як розрізняти первинні та вторинні джерела	44
3. Як і де шукають інформацію про минуле	46

§ 9.	Як речі та зображення стають історичними джерелами	48
1.	Як археологи розкривають таємниці минулого	49
2.	Як досліджують речові джерела	50
3.	Про що розповідають візуальні історичні джерела.....	52
§ 10.	Як зберігають пам'ять про минуле писемні джерела, мова та фольклор	55
1.	Що знаходимо у писемних історичних джерелах	56
2.	Які знання про минуле надає мова	57
3.	Чому фольклор є історичним джерелом.....	58
§ 11–12.	Як зберігають інформацію про минуле в музеях, архівах та книгах.....	60
1.	Як зберігають історичні джерела	61
2.	Чому давні книги є історичними джерелами	63
3.	Як Йоганн Гутенберг та Іван Федоров змінити життя людей.....	66
4.	Яку роль відіграють бібліотеки в житті сучасного суспільства.....	68

Розділ 3. МАНДРІВКИ У МИНУЛЕ УКРАЇНИ

§ 13.	Як досліджують історичні події та життя історичних діячів	72
1.	Що таке історична подія, явище і процес	72
2.	Як вивчають історичні події	74
3.	Як досліджують життя історичних діячів.....	75
§ 14.	Чим уславились княгиня Ольга та король Данило	78
1.	Звідки походить назва Русь-Україна	78
2.	Як княгиня Ольга зміцнила Русь-Україну	79
3.	Як князь Данило став королем	80
§ 15.	Як українське козацтво прославилось у битвах і походах	83
1.	Хто такі українські козаки	84
2.	Як воювали козаки у XVI–XVII ст.	87
3.	Як вшановують пам'ять про українське козацтво	88
§ 16.	Які події називають Українською революцією	90
1.	Чому розпочалася революція в Україні	90
2.	Як розгорталися події Української революції	91
3.	Як зберігається Українська революція в пам'яті народу	94
§ 17.	Як Україна і світ вшановують пам'ять про Голодомор 1932–1933 рр.	96
1.	Що таке Голодомор і чому його називають геноцидом українського народу.....	96

2. Які пам'ятки України розкривають сутність Голодомору	97
3. Як у світі зберігають пам'ять про Голодомор	99
§ 18. Чому Друга світова війна залишається в пам'яті людства	100
1. Які події називаємо Другою світовою війною 1939–1945 рр.	101
2. Якою була доля людини у війні	102
3. Як у світі та в Україні зберігають пам'ять про війну	104
§ 19. Коли і як утворилася сучасна Українська держава	106
1. Що таке незалежність держави	107
2. Як розпочалась історія суверенної України	107
3. Як громадяни шанують державну незалежність нашої держави	109
4. Як Україна боронить власну незалежність	111

Розділ 4. ІСТОРІЯ НАВКОЛО НАС

§ 20. Навіщо людина господарює і заробляє гроші	114
1. Чому і як виникло господарство	115
2. Звідки беруться гроші	116
3. Як і чому люди займаються підприємництвом	117
§ 21. Як змінювалися село і місто від минулого дотепер	119
1. Як жили мешканці села в минулому	120
2. Як жили люди в містах	121
3. Як розвиваються сучасні села і міста	123
§ 22. Як змінились освіта і наука від минулого до сьогодення	124
1. Як виникли і розвивались освіта і школа	125
2. Чим відрізняються наука минулого і майбутнього	126
3. Чому технічний прогрес не зупинити	128
§ 23. Як дозвілля і спорт, подорожі та міграції змінюють життя людей	130
1. Яким було дозвілля людей і спортивні змагання у минулому і тепер	130
2. Що таке подорожі та міграції	133
3. Як історичні пам'ятки розповідають про дозвілля, подорожі та міграції	134
§ 24. Коли і як виникли доброчинність і волонтерство	135
1. Що розуміємо під доброчинністю	135
2. Чому доброчинність важлива для суспільства	137
3. Чому волонтерство необхідне сьогодні	139

Розділ 5. РОЗМАЇТТЯ УКРАЇНИ

§ 25.	Чому сучасний світ називають полікультурним	143
1.	Як жити в полікультурній державі	143
2.	Як формувалась полікультурність України і світу	144
§ 26.	Яку роль в історії відігравали замки, фортеці та палаци	147
1.	Що таке замки, фортеці та палаци	147
2.	Коли і для чого були зведені Генуезька та Кам'янець-Подільська фортеці	149
3.	Чим уславилися Бахчисарайський та Маріїнський палаци	150
§ 27.	Які релігії і храми є в Україні	153
1.	Які релігії поширені в Україні у минулому і тепер	153
2.	Чому Софійський собор належить до світової культурної спадщини	154
3.	Як релігійне розмаїття відображається у пам'ятках архітектури	156
§ 28.	Навіщо і чому створено заповідники	158
1.	Які природні та історико-культурні заповідники існують в Україні	158
2.	Чому «Софіївку» в Умані називають шедевром паркового мистецтва.....	159
3.	Чим уславився заповідник «Качанівка» на Чернігівщині.....	161
§ 29–30.	Подорожуємо новими шляхами	165
1.	Як провести гру	165
2.	Завдання для подорожі	166

Вступ ЛЮДИНА. СУСПІЛЬСТВО. ІСТОРІЯ

§ 1. ЯК ЛЮДИ ЖИВУТЬ У СПІЛЬНОТАХ І СУСПІЛЬСТВІ

Обговоріть у класі

Чим люди схожі, а чим різняться?

Досліди

Яку основну ідею відображено в цій ілюстрації? Як ти почувався би/почувалася б в такій компанії людей? Чому?

1 Чому кожна людина — неповторна особистість

Поміркуйте

Чому кожна людина — неповторна й унікальна? Що означає «розуміти свою гідність» та «поводитись гідно»?

Людина є частиною живої природи. Але, на відміну від інших живих істот, вона наділена свідомістю — розумінням навколишнього світу, себе й інших людей, здатністю пояснювати те, що її оточує, та змінювати довкілля. Вона вміє винаходити нові знаряддя праці, способи виготовлення одягу і пересування у просторі, спілкуватись, писати книги і малювати.

Утім, люди різні за зовнішністю, характером, бажаннями і потребами. У кожній людині багато особливого, неповторного, унікального, що вирізняє її з-поміж інших людей. Життя і здібності людини — цінність для неї самої, спільноти та всього людства. Самоповагу, усвідомлення власної цінності, знання своїх прав — усе це називають гідністю людини.

Водночас здавна відомий вислів: «Поводься з іншими так, як би ти хотів, щоб поводитись з тобою». Отже, цінуючи і поважаючи власну неповторність, людина має поціновувати її і в інших людях. Тож допомагати й підтримувати одне одного, визнавати якості й таланти інших — це теж гідність людини.

Досліди

Прочитай фрагмент із книги Лариси Денисенко про диварликів. Знайди в тексті слова та словосполучення, якими дівчинка Леся, яка випадково опинилася на острові, пояснює диварликам, що таке гідність.

Як диварлики віднайшли у собі гідність

(фрагмент)

...Леся хоче розповісти нам про одну річ... про гтгг... про гтгг, — Шепотінник не міг пригадати слово...

— Мені йшлося про гідність.

— Ну і що це?

— Самоповага та повага до інших. Не можна залякувати тих, хто від природи створений дуже боязким. Не можна жбурлятись образами в інших. Не можна шукати болючі місця, щоб бити по них ногою або словом. Коли ти копаєш когось ногою, то завдаєш фізичного болю. А коли дошкуляєш образливим словом — то болю морального. Ви ж робите боляче, невже не зрозуміло?

— Тю. Вони також нас ображають!.. — виправдовувалася Вередунка.

— Ви умисно завдаєте іншим болю. Штовхаєтеся, ображаєте. Певно, думаете, що ви — сильні та круті? — гмикнула Леся.

— Так воно і є! — потвердила, пританцьовуючи, Вередунка.

Мережана Жанна помахала комусь рукою. До них ішли Затиная та Кульгавка.

— О, йдуть наші калічки. Один кульгає на язика, інша — на ногу, — загиготів Задирака.

Леся дуже розлютилася через поведінку Задираки та Вередунки...

... — У кожного з нас є болюче місце. І воно болить ще дужче, коли інші штрикають образами, чи не так? Замість того, щоб підтримати та допомогти.

Всі схвально кивнули. Вередунка чи не перша...

(Лариса Денисенко)

2 Що об'єднує людей у спільноти і суспільство

Обговоріть у класі

Наведіть приклади спільнот, до яких належите ви та представники вашої родини. Що притаманно цим спільнотам? А що таке суспільство?

Досліди

Яким бачать суспільство автори кожної ілюстрації? Що, на твою думку, в їхньому баченні спільне, а що — відмінне?

Поміркуйте

Поставте 2–3 запитання щодо нових для вас положень цього тексту.

Людина — істота соціальна. Люди живуть спільнотами з давніх часів. Одними з перших людських спільнот були роди (об'єднання кровно пов'язаних осіб) та племена (союзи людей, які мають спільне походження, мову, віру і звичаї). Але й сьогодні об'єднують людей у спільноти певні ознаки, як-от: життєві умови, потреби та інтереси, звичаї, релігія, мова. За цими ознаками кожна людина ідентифікує (уподібнює, ототожнює) себе з тими чи іншими спільнотами. Прикладами спільнот є сім'я, клас або школа, місцева громада (наприклад, села) чи громадське

Соціальний — пов'язаний із соціумом, стосується людей та їхніх спільнот.

об'єднання (наприклад, організація «Пласт»). Існують віртуальні спільноти в мережі «Інтернет».

Для переважної більшості людей дуже важливим є почуття належності до певного народу та держави. Це ті спільноти, з якими ми ділимо радощі і сум, працюємо для щасливого сьогодення й майбутнього та за потреби готові разом боронити державу і людей, які поруч. Відчувати належність до українського народу — це цінувати його минуле, нашу сучасність і спільне майбутнє.

Нині дуже багато громадян України вважають себе українцями не лише за місцем народження, походженням чи українською мовою, а єдністю з усіма українцями та готовністю відстоювати нашу державу.

Люди та спільноти у взаємовідносинах і взаємозв'язках між собою утворюють суспільство.

Досліди

Нині майже 90% наших громадян вважають себе українцями. Існує вислів: «Українець не той, чиї батьки українці, а той, чиї діти українці». Чи погоджуєшся ти із цим твердженням? Чому?

Перевір себе

- 1. Чому кожна людина унікальна? Наведи приклади.
- 2. Чому кожна людина гідна поваги?
- 3. У які спільноти об'єднувались люди в минулому і об'єднуються сьогодні?
 - 4. Складіть кластер до слова «суспільство». Представте його класу, розпочавши зі слів: «Суспільство — це...». Назвіть та поясніть кожне підібране вами слово.
 - 5. Які риси характеру допомагають людині почуватися і поводитися гідно?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

- 1. Як ти себе ідентифікуєш з людьми твого оточення (родичами, друзями тощо)? Запиши свої міркування й обговори з близькими тобі людьми.

§ 2. ЧОМУ ЛЮДИ ПАМ'ЯТАЮТЬ СВОЮ ІСТОРІЮ

Обговоріть у класі

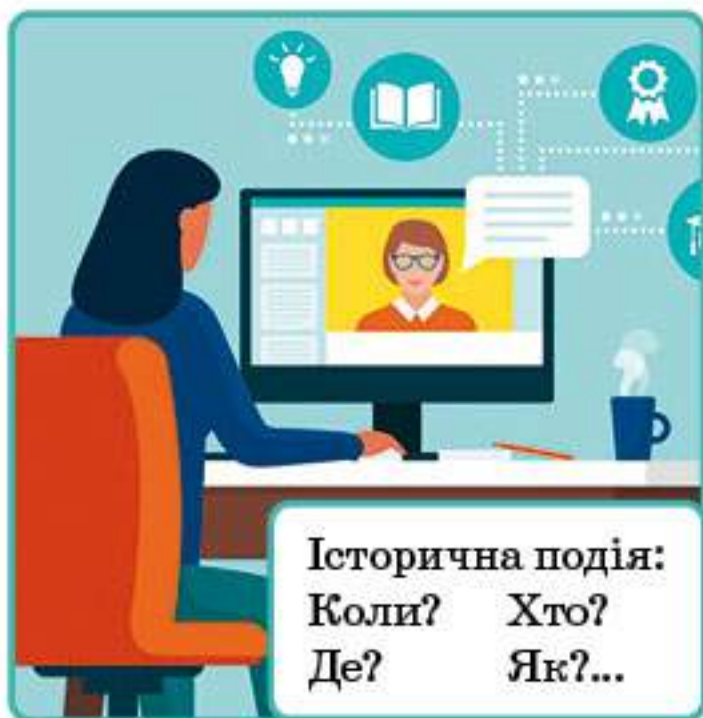
Що означає слово «історія»? Складіть 1–2 речення із цим словом.

Досліди

Як зображення ілюструють різні значення слова «історія»? Які саме?

Колись, у незапам'ятні часи, де саме — невідомо, трапилась така велика посуха, що...

Історична подія:
Коли? Хто?
Де? Як?...

1 Що таке історія

Поміркуйте

Які значення слова «історія» були вам відомі раніше, а які є новими? Поясніть на прикладах.

Пригадайте, як ми переповідаємо одне одному історії, що трапилися з нами. Або як письменники чи режисери вводять нас у світ цікавих історій. І це оповіді про щось таке, що приваблює слухачів, читачів, глядачів. Утім, і кожне село чи місто, кожна будівля чи заняття людей, держава чи регіон має свою історію.

Слово «історія» давньогрецького походження. Воно означає дослідження, повідомлення, оповідь про події.

Співці та збирачі легенд, які подорожували світом, описували і прославляли події минулого, свідками яких були, або ж переповідали історії, про які дізналися від інших. Згодом люди почали записувати відомості про важливі події та особистостей, які впливали на суспільне життя. Такі спогади, розповіді, документи поступово нагромаджувалися й упорядковувалися. З них виникла окрема галузь людських знань — наука «історія», що накопичує, досліджує і зберігає відомості про минуле людства.

Історія — наука, що вивчає минуле людства на підставі усних, письмових свідчень, зображень і матеріальних пам'яток (житла, одягу, знарядь праці тощо).

2 Що досліджує наука «історія»

Досліди

Роздивись назви книг і поясни, яким історичним дослідженням вони присвячені. Чим можуть зацікавити тебе історичні книги?

Поміркуйте

Які існують різновиди історичних досліджень? Назвіть їх і поясніть зміст на основі тексту.

Історична наука вивчає різні події та періоди життя людства в минулому. Вона досліджує життєвий шлях народів, спільнот і видатних людей. Мають свою історію, наприклад, іграшки і новорічні прикраси, одяг і книжки, техніка і навіть

морозиво. Історія вивчає також розвиток різних наук: фізики, хімії, біології й історію самої історії!

Людей, які обрали своєю професією вивчення минулого, називають істориками. «Батьком історії» в Європі вважають давньогрецького вченого *Геродота*, який жив понад 2000 років тому. Багато мандруючи, він записував розповіді про тогочасні військові події, держави та побут людей і називав ці записи «історіями». Згодом люди у різних країнах почали записувати події рік за роком (літо за літом). В Україні такі записи називали літописами, а в інших країнах Європи — хроніками. Це теж були початки науки історії.

Історики вивчають не лише літописи і хроніки, а й рештки старих будівель, давні знаряддя праці, посуд, прикраси, гроші, походження назв місцин та імен. Вони з'ясовують причини і наслідки подій, порівнюють розповіді про минуле різних людей.

Історія — особлива наука, яка допомагає розуміти сьогодення та прогнозувати майбутнє.

Досліди

Одним із видатних українських істориків був Дмитро Іванович Яворницький. Уяви себе істориком-біографом. Розглянь зображення і припусти, що відображає кожна ілюстрація. Порівняй свої припущення з текстом нижче і дай назву кожному зображенню.

ДМИТРО ІВАНОВИЧ ЯВОРНИЦЬКИЙ (1855–1940)

Кілька фактів про людину

Дмитро Іванович Яворницький (1855–1940). Ще в дитинстві, за словами Дмитра Івановича, читання «Тараса Бульби» «кинуло» в його «серце ціле полум'я страсті» до всього, що було пов'язане із Запорозькою Січчю. Тож майже все життя він провів, подорожуючи місцями, де жили й воювали козаки.

Д. Яворницький був дуже талановитою людиною. Як археолог здійснював розкопки і замальовки козацьких пам'яток. Як етнограф збирав історичні пісні і думи, легенди та перекази про життя і подвиги запорожців. Як архіваріус невтомно працював в архівах. Він залишив по собі тритомну «Історію запорізьких козаків» та майже 150 історичних праць!

За порадою Яворницького художник Ілля Рєпін почав працювати над картиною «Запорозжці пишуть листа турецькому султану». Дмитро Іванович консультував Рєпіна з козацької теми та сам позував в образі козака-писаря. Яворницький надихнув на створення опери «Тарас Бульба» і композитора Миколу Лисенка.

3 Чому вивчати історію важливо

Досліди

Користуючись інфографікою, розкажи, чому важливо вивчати історію. Наведи приклади до кожної причини. Яка з них найважливіша для тебе? Яке своє віконце інфографіки ти можеш запропонувати?

ЧОМУ ВАРТО ВИВЧАТИ ІСТОРІЮ

4 ПРИЧИНИ

1 Історія допомагає краще розуміти світ і життя людей, адже показує зв'язок між минулим та сьогоденням і дає нам можливість визначитися з майбутнім.

2 Історія допомагає нам зрозуміти себе, розповідаючи про наші корені: звідки походять предки, ким вони були, як жили моя родина і люди нашого краю, чим ми подібні до них і чим відрізняємось.

3 Історія формує нас як гідних громадян, оскільки знайомить із важливими подіями, внаслідок яких наша держава постала і зміцніла, та людьми, які вплинули на це.

4 Історія просто цікава.

Усе, що вам подобається в улюблених фільмах та книжках, можна пережити на уроках історії.

Перевір себе

- 1. Що означає слово «історія»? Поясни на прикладах.
- 2. Що вивчає наука історія?
- 3. Хто такі історики?
- 4. Як минуле присутнє в нашому житті сьогодні?
- 5. Чому давній мислитель Цицерон назвав історію вчителькою життя?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

- 1. Склади «хмаринку слів» до слова «історія».
- 2. Візьми інтерв'ю у 2–3 людей твого оточення за запитаннями:
Яка подія минулого має для них особливе значення? Яку подію в житті країни вони вважають найвизначнішою?
 Запиши назви цих подій у зошит. Порівняй отримані відповіді і подумай, чому вони різні.

РОЗДІЛ 1 ІСТОРИЧНИЙ ЧАС І ПРОСТІР

§ 3. ЩО ТАКЕ ІСТОРИЧНИЙ ЧАС І ЯК ЙОГО ВИМІРЮВАТИ

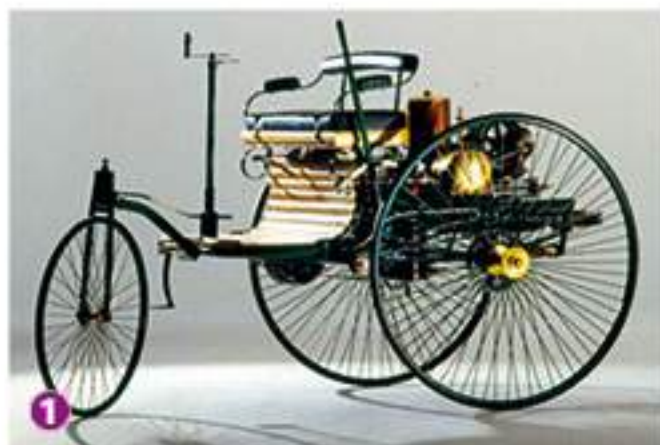
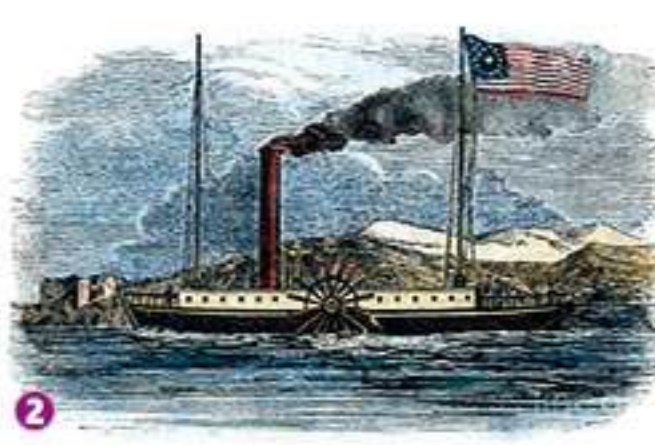
Обговоріть у класі

Прочитайте прислів'я та поясніть їхній зміст.
Чому вони присвячені?

- Час — не кінь: не підженеш та й не зупиниш.
- Все на світі — до пори до часу.

Досліди

Розтянь світлини та підпиши до них. Розташуй технічні винаходи по порядку: від тих, що відбулися раніше, до тих, що сталися пізніше. Визнач ті, які сталися майже одночасно.

- 1 Перший автомобіль із бензиновим двигуном Карла Бенца. 1886 р.
- 2 «Клермонт» — перший пароплав винахідника Роберта Фултона. 1809 р.
- 3 Перший у світі літак братів Райт. 1904 р.
- 4 Перший електричний трамвай у Києві. 1892 р.

1 Що таке хронологія

Поміркуйте

Що таке «хронологія», «хронологічна послідовність», «тривалість» і «синхронність» подій? Як пов'язані ці поняття? Поясніть значення кожного з них на прикладах із власного життя.

Дослідження історії не-дарма починають із вивчення хронології, адже життя людини, спільнот і суспільства пов'язане із часом. Для кращого розуміння та пояснення зв'язків між минулим й сього-денням історики вибудовують ланцюжок подій, щоб визначити їхню хронологічну послідовність.

Хронологія — наука про історичні події в їх часовій послідовності, що вивчає способи обчислення історичного часу.

Хронологічна послідовність — це наступність подій рік за роком, століття за століттям: від тих, що відбулися раніше, до тих, що сталися пізніше. Наприклад, коли почалося будівництво пірамід у Давньому Єгипті і коли воно закінчилося, що відбувалося напередодні і після його завершення.

Для вивчення історії важлива і *тривалість* подій, тобто визначення періоду, протягом якого відбувалася та чи інша подія, скільки часу вона тривала. Наприклад, як довго володарював той чи інший правитель, зводили замок тощо.

Історики встановлюють також *синхронність* — одночасність перебігу подій, тобто визначають, які історичні події відбувалися в один і той самий час.

Використовуй інструменти дослідження

Установлюючи послідовність, тривалість і синхронність подій, став запитання для визначення:

- 1) послідовності: «Що було раніше або пізніше?»;
- 2) тривалості: «Коли?» та «Як довго?»;
- 3) синхронності: «Що відбувалося в один і той самий час?».

Досліди

Повернись до завдання на початку параграфа (с. 18–19) і визнач послідовність, тривалість (скільки часу всього охоплювали) і синхронність винаходів. За необхідності скоригуй свої попередні відповіді.

Історія є безперервним перебігом подій і змін у житті людей, спільнот, суспільства в хронологічній послідовності. Досліджуючи європейську історію, учені виокремили кілька хронологічно послідовних відрізків часу — періодів її розвитку: первісність, античність, середні віки, новий час. Це дає змогу вивчати кожен період окремо і зіставляти їх між собою.

Період — певний проміжок історичного часу.

Ти вивчатимеш історію кожного із цих періодів, подорожуючи з минулого в майбутнє протягом кількох наступних навчальних років.

Досліди

Чим відрізняються різні періоди історії людства, зображені на світлинах? У якій послідовності світлини представляють періоди?

Періоди розвитку людства

- 1 Первісність
- 2 Античність
- 3 Середні віки
- 4 Новий час
- 5 Новітній час

2 Як люди вимірюють час

Поміркуйте

Якими одиницями часу люди користуються у повсякденні? На основі тексту поясніть, що таке відлік часу в історії та як історики вимірюють час.

У пошуках відповіді на запитання, як виміряти час, люди зверталися до природи. Спостереження за небосхилом, рухом зір, Сонця і Місяця дали їм змогу обчислити тривалість *добы, тижня, місяця, року, століття, тисячоліття*.

Здавна дні та роки в історії позначають арабськими цифрами, а століття і тисячоліття — римськими. Арабські цифри насправді придумали у Давній Індії, а європейців із ними ознайомили араби.

Поступово люди встановили порядок літочислення, тобто визначили події, від яких почався відлік історичного часу. У давніх греків це були Олімпійські ігри, а у давніх римлян — заснування міста Рим.

У країнах, де поширене християнство, відлік ведуть від Різдва Христового (Р. Х.). Тому в історії ти можеш зустріти події, що відбулися до народження Ісуса Христа (до Р. Х.) та після Різдва Христового (після Р. Х.).

Використовуй інструменти дослідження

Визначаючи дату історичної події, пам'ятай:

- якщо цифри року закінчуються на два нулі, то перша або дві перші цифри позначають століття:

500 рік — V століття, 1800 рік — XVIII століття;

- якщо на місці нулів стоїть хоча б одна цифра, цю дату відносять до наступного століття:

501 рік — VI століття, 1860 рік — XIX століття.

Досліди

Розглянь таблицю і дай їй заголовок. Склади до таблиці запитання і постав їх однокласникам/однокласницям.

I тисячоліття		II тисячоліття		III тисячоліття	
I ст.	X ст.	XI ст.	XX ст.	XXI ст.	XXX ст.
1–100 рр.	901–1000 рр.	1001–1100 рр.	1901–2000 рр.	2001–2100 рр.	2901–3000 рр.

3 Як установити послідовність подій за допомогою лінії часу

Рух часу в історії уявляють за допомогою умовної лінії (стрічки) часу. Це пряма лінія, на якій нанесено часові проміжки: праворуч від позначки Р. Х. позначаються події, що відбувалися після Різдва Христового, ліворуч — попередні роки або століття, і чим далі ліворуч, тим давніша подія.

Досліди

Назви століття і тисячоліття позначених на лінії часу подій. Які є особливості відліку часу на відрізку до Р. Х.?

Перевір себе

1. Що таке хронологія?
2. Як ти поясниш молодшим школярам різницю між роком, десятиліттям, тисячоліттям?
3. Що таке послідовність, тривалість і синхронність історичних подій?
4. Що таке відлік часу в історії? Поясни на прикладах.
5. Закінчи речення: *Історією називають науку про людей у часі тому, що...*
6. Чи міг гетьман Богдан Хмельницький, який жив у XVII столітті, читати «Енеїду» Івана Котляревського, видану в 1798 р.? Чому?
7. Поясни, як користуватися лінією часу. Познач на ній події, пов'язані з історією твоєї школи.

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Запиши римськими цифрами число і місяць твого дня народження.
2. Про які періоди історії твого життя або життя твоєї родини чи близьких ти знаєш? Визнач 2–3 таких періоди та поясни свою думку.

§ 4. ЯК ПОВ'ЯЗАНІ ІСТОРІЯ І ПРОСТІР

Обговоріть у класі

Чому Землю називають спільним домом природи і людства? Як пов'язані місцевість, де живе людина, і спосіб її життя?

Досліди

Розглянь схему. На конкретних прикладах поясни, із чого складається простір життєдіяльності людини.

1 Яким є простір життєдіяльності людини

Поміркуйте

Скористайтесь текстом та схемою (с. 24) і закінчіть речення: «Мій простір життєдіяльності має бути..., тому що ...»

Життєдіяльність людини різноманітна: це праця і відпочинок, свята і повсякдення, спілкування та усамітнення.

Як жива істота людина є невід'ємною частиною живої природи на Землі. Взаємодія природи і людини стали частиною повсякденного життя, традицій, сюжетом для багатьох казок, байок та прислів'їв.

Водночас людина належить до соціального простору — простору суспільства. Її оточують інші люди, людські спільноти, з якими вона обмінюється знаннями, досвідом, спілкується, працює, підтримує родинні та дружні стосунки.

Окрім природного і соціального просторів, людина перебуває в особистому (власному) просторі. Це не лише місце проживання з особистими речами, а й коло друзів, власні думки, переживання, враження. Особистий простір є найбільш значущим для людини. З роками він змінюється і розширюється.

Простір життєдіяльності — це існування людини в особистому, соціальному і природному середовищах, їхня взаємозалежність і тісна взаємодія.

У поєднанні природного, соціального й особистого просторів формується простір життєдіяльності людини.

2 Що розуміють під простором у географії та історії

Обговоріть у класі

Як життя людей у минулому і сьогодні залежить від місцевості, у якій вони проживають? Наведіть приклади.

Поміркуйте

Поясніть, чим відрізняються географічний та історичний простори.

Однією з природничих наук, що вивчає простір життєдіяльності людей як територію, на якій вони мешкають, є *географія*. Вона визначає сторони світу, особливості клімату, вивчає гори, річки, рівнини, корисні копалини, розташування житла та підприємств. Ці відомості допомагають зрозуміти, як заняття людей, їхні оселі, одяг, харчування, традиції і звичаї пов'язані з тим географічним простором, де вони мешкають.

Для історика географічний простір перетворюється на історичний, тобто місце, де відбувалися події в минулому. Адже історія — це подорож не лише у часі, а й у просторі. Річки, моря, суходоли розглядають в історії, приміром, як торговельні або воєнні шляхи, а гори чи пагорби — як захист від нападників. Історик оцінить можливості довкілля, скажімо, для землеробства та інших сільськогосподарських робіт, заснування міст та будівництва, наприклад, монастирів, шкіл або оборонних споруд.

З погляду історії важливо, які народи заселяли певну територію у різні часи, як вони забезпечували себе всім необхідним для життя, які знаряддя праці виготовляли і використовували, які легенди, пісні та історії складали.

Досліди

Порівняй зображення людей на давніх ілюстраціях. Як зображення допомагають зрозуміти вплив природного середовища на спосіб життя людей?

Оранка землі. Давньоєгипетський розпис.
1200 р. до Р. Х.

Сім'я стародавніх германців
на початку IV ст.
Історична реконструкція

3 Як пов'язані людина і довкілля

Обговоріть у класі

У чому полягає зв'язок людини і природи? Чи завжди поведінка та спосіб життя людини є дружніми щодо природи?

Поміркуйте

Визначте кілька причин, чому людська діяльність у минулому і сьогодні часто шкодить природі.

Взаємодія природи й людини почалася з незапам'ятних часів. Завдяки природі людина з'явилася і змогла існувати. Вона збирала плоди і полювала на дрібних тварин, навчилася користуватися вогнем і будувати житла з природних матеріалів. Однак люди, господарюючи, почали змінювати природне середовище, пристосовувати його для свого існування: зводити будинки, прокладати дороги, обробляти ґрунт і вирощувати врожай. Це призводило до змін у рослинності і тваринному світі, ґрунтах і кліматі.

Нині на нашій планеті зменшуються території із чистим повітрям, прозорими водоймами, неполоханими тваринами і птахами. Унаслідок неконтрольованого знищення природних ландшафтів зникає багато видів рослин і тварин.

Жива природа швидко втрачає своє розмаїття. Підприємства, сільське господарство, автотранспорт постійно забруднюють довкілля сотнями небезпечних речовин.

Упродовж тривалого часу Земля була здатна очищатися від різних видів забруднення. Але тепер вона вже не встигає переробляти величезну кількість відходів і небезпечних речовин. Люди мають усвідомити, що збереження життя на планеті залежить від того, як вони дбають про довкілля. Тому сьогодення та майбутнє людства залежать від дій і поведінки кожного і кожної з нас.

Досліди

На основі інфографіки поясни, чому зараз так багато людей занепокоєні станом довкілля.

Перевір себе

- 1. Із чого складається простір життєдіяльності людини?
- 2. Що розуміють під простором у географії, а що — в історії?
- 3. Наведи приклади взаємодії людини і природи в минулому і тепер.
- 4. Як змінювався вплив людини на природу від далекого минулого до тепер?
- 5. Які правила дружньої поведінки людини щодо природи ти можеш запропонувати? Виклади свої думки в 3–4 реченнях.

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

- 1. Намалюй в зошиті схему «Мій простір життєдіяльності» і напиши у кожній її частині 2–3 іменники, що описують твій життєвий простір.
- 2. Поясни на власному прикладі, як життя сучасної людини пов'язане з природою.

§ 5. ЯК КАРТИ РОЗПОВІДАЮТЬ ПРО МИНУЛЕ Й СЬОГОДЕННЯ

Обговоріть у класі

Як знання про розу вітрів, компас та глобус можуть вам стати у пригоді на уроці, присвяченому історичним картам?

Досліди

Що зображують на картах? Спираючись на будь-яку карту з параграфа, поясни, яку інформацію можна з неї отримати та коли нею скористатись.

1 Навіщо потрібні історичні карти

Поміркуйте

Чим історична карта відрізняється від географічної? Що потрібно знати для роботи з історичною картою? Коли слід звертатись до таких карт?

Серед археологічних знахідок у різних куточках Землі можна побачити малюнки на каменях, кістяних плитівках, бересті чи дереві, які зображують найближчі околиці. А відтоді, як люди почали пізнавати навколишній світ і подорожувати, вони створили карти — зменшене узагальнене зображення поверхні Землі або її частин на папері.

Сучасні карти дуже різноманітні. Географічні карти наочно передають вигляд певної території, розповідаючи про її природу, корисні копалини, розвиток сільського господарства, транспорту, промисловості.

Історичну карту створюють на основі географічної, поєднуючи історичний і географічний простори. На ній позначають

розселення племен і народів, кордони і території держав, перебіг воєн і зміни кордонів, міста і торговельні шляхи, виникнення університетів, друкарень, заводів тощо, зазначають дати подій, яким ця карта присвячена.

Історична карта має легенду — перелік умовних позначень (символів) із текстовими поясненнями до них. Це дає змогу визначити період і дослідити події, які на ній зображено. Наприклад, різними кольорами на карті позначають території держав, стрілками різної форми — напрямки руху учасників подій, а колами і точками — міста і села. Уважно роздивившись легенду карти, ти зможеш «прочитати» її та віднайти на ній потрібну інформацію. До того ж необхідно дотримуватися чіткої послідовності в роботі з картою.

Використовуй інструменти дослідження

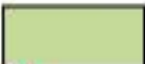
Працюючи з історичною картою, послідовно відповідай на запитання.

- Як називається карта?
- Як називається зображена держава та її столиця?
- З якими державами межує?
- У якому столітті відбуваються події, зображені на карті?
- Які позначки складають легенду карти?
- Які події зображено? Знайди відповідні позначки й опиши події: що, де і коли відбулося.

Досліди

Працюючи в парах, назвіть умовні позначки, використані в історичній карті «Русь-Україна за правління Ольги і Святослава». Скориставшись пропонуваним інструментом, з'ясуйте, яку інформацію про нашу державу у давні часи можна отримати з позначок і легенди карти.

Наприклад:

	Київська держава на початку правління Ольги
	Похід Ольги проти деревлян і зруйнування їхньої столиці у 946 р.
	Походи сина Ольги Святослава
	Території, приєднані до Русі-України за князування Святослава (964–972 рр.)

2 Як зображено сучасну Україну на різних картах

Поміркуйте

Пригадайте, що ви вже знаєте про державу Україна, її зображення на карті та розкажіть, чим відрізняються географічна та політична карти.

Упродовж своєї історії Україна була невід’ємною частиною європейського географічного та історичного простору, який відображають на різних картах. У 1991 р. Україна стала незалежною державою. Нині з географічних карт можна довідатися про місце розташування нашої країни, її кордони, міста, села і селища, про природні умови, наприклад про гори, моря і річки, озера і долини тощо.

А на політичних картах зображують розташування столиці України та великих міст, межі областей України та їхні центри, кордони сусідніх із нашою країною держав.

Досліди

Розглянь географічну (фізичну) та політичну карти України і виконай завдання.

1. Порівняй карти, визначивши, що в них спільне, а що — відмінне.
2. Опиши Україну як знавець географічного простору (пам’ятай про річки, моря, гори, називай їх відносно сторін світу).
3. Розкажи про територіальний поділ України, назви центри областей.
4. Назви держави, що сусідять з Україною.
5. Використай інформацію карт і склади кілька речень про Україну та держави, що з нею сусідять.

Перевір себе

1. Які бувають карти? Що зображують на історичних картах?
2. Що називають легендою історичної карти?
3. Чим відрізняються історичні карти від географічних?
4. Як історичні карти допомагають дослідити історію?
5. *Вибери карту в підручнику. Уяви, що тобі потрібно прокласти на ній маршрут для певної подорожі. Склади її план: визнач на карті точки початку і кінця подорожі; назви річки/моря/гори/міста, які ти зустрінеш на своєму шляху. Вибери найкращий шлях для подорожі та поясни його однокласникам/однокласницям.*

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

- 1. Пригадай основні елементи карти та поясни їх значення.
- 2. Розпитай дорослих із твого найближчого оточення, які місця України, пов'язані з історичними подіями, вони відвідували. Запиши назви місць і події, що з ними пов'язані, у зошит і знайди їх на карті України. Познач ці події на лінії часу.

§ 6. ЩО РОЗПОВІДАЮТЬ ПРО МИНУЛЕ ЕТНОГРАФІЯ ТА ТОПОНІМІКА

Обговоріть у класі

Чи подорожували ви іншими місцевостями України? Як вони називались?
Чим відрізнялись від вашого краю?

1 Які регіони утворюють Україну

Поміркуйте

Що таке історико-географічні регіони? Як етнографія допомагає в дослідженні історії певного регіону?

Україна — найбільша за площею держава Європи. У процесі тривалого і складного історичного розвитку за частинами її території закріпилися певні назви, як, наприклад, Буковина, Волинь, Галичина, Закарпаття, Запоріжжя, Поділля, Слобожанщина та ін. На відміну від областей України, вони не мають усталених кордонів.

Такі частини території називають історичними або історико-географічними регіонами. Це місцини з природними, господарськими, історичними, мовними та культурними особливостями.

Кожний такий регіон України має свою історію. Так, назва «Буковина» походить від великих масивів букових лісів, поширених тут у давнину, а «Слобожанщина» — від слобід, заснованих переселенцями з інших регіонів України. Науковці не мають єдиної думки щодо кількості та назв історико-географічних регіонів України.

Культурно-побутові особливості народів, їх походження, розселення та взаємини досліджує спеціальна наука — етнографія.

Етнографи також вивчають локальні (місцеві) відмінності культури певного народу і створюють етнографічні карти. Довідатися про особливості розвитку кожного регіону можна в етнографічних або краєзнавчих музеях. Там представлені типи жител, хатне начиння, знаряддя праці, одяг, твори народного мистецтва регіону в різні історичні періоди.

Досліди

Вибери на карті один із регіонів і проведи дослідження, користуючись планом.

1. Де розташований регіон: на півночі, півдні, заході, сході України?
2. Які географічні особливості він має (ріки, гори, моря тощо)? Які припущення щодо способу життя населення у минулому можна зробити?
3. Які історико-географічні регіони сусідять з вибраним тобою?
4. Сформулюй запитання про цей регіон і запропонуй його однокласникам/однокласницям.

2 Як історики «читають» географічні назви

Поміркуйте

Що вивчає топоніміка? Як географічні назви пов'язані з історією? Позначте на лінії часу виникнення згаданих у тексті міст.

Зв'язок історії, життя людей із географічним простором можна простежити і за назвами міст, сіл, вулиць чи місцевостей. Географічні назви поєднували особливості навколишньої природи зі способом життя людей, з мовою народів, які освоювали та заселяли цей простір, їхніми заняттями.

Вивчає географічні назви та їх історію наука топоніміка.

Багато українських міст мають назви, пов'язані з давніми часами в історії нашої країни. В XI ст. князь Ярослав Мудрий на честь військових перемог заснував місто Ярослав (нині це територія Польщі). А місто Алчевськ (Луганська область), що виникло в XIX ст., назване на честь відомого промисловця і доброчинця Олексія Алчевського.

Досліди

Проведи топонімічне дослідження і визнач походження географічних назв.

I. Від чого, на твою думку, походять назви населених пунктів України: Броди, Базар, Гуляй-Поле, Щасливе, Андріївка, Софіївка, Холодний Яр?

II. Закінчи речення:

1. Назви с. Рудникі, Соледар вказують на те, що...
2. Назви міста Івано-Франківськ, країни Колумбія пов'язані з...
3. Назви держав Ісландія (льодова країна), Нідерланди (низові землі), Чорногорія походять від...

III. Поясни, чому так іменовані міські вулиці:

- 1) Приморська, Дніпровська, Прилужна;
- 2) Соборна, Монастирська, Костьольна;
- 3) Грецька, Єврейська, Сербська, Татарська;
- 4) Гончарна, Залізна, Кожум'яцька, Шевська;
- 5) Метробудівська, Електрична, Заводська;
- 6) Бузкова, Квіткова, Березова;
- 7) Перемоги, Незалежності, Революції.

Пригадати історичні події та визначних історичних діячів можна в будь-якому куточку нашої країни. Приміром, у кожному місті України є вулиці, що увічнюють пам'ять про визначні події і видатних людей. Після здобуття Україною незалежності з'явилися назви, які відтворюють історичне минуле нашої держави. Наприклад, вулиці імені гетьмана Івана Мазепи, історика і громадського діяча Михайла Грушевського та ін. Із серпня 1991 року центральна площа Києва іменована на честь проголошення Україною державної незалежності — Майдан Незалежності. Нині вулиці, площі і сквери називають іменами учасників Революції Гідності та героїв, які захищали нашу державу.

Перевір себе

1. Яка наука вивчає походження та історію географічних назв?
2. Як виникали географічні назви?
3. Яку інформацію про історико-географічні назви можна знайти на карті з параграфа?
4. *Перетянь текст пункту і заповни таблицю.*

Чинники, що вплинули на назви вулиць	Назви вулиць
Розташування	
Заняття мешканців	
Зв'язок з історичною подією	
Зв'язок з історичною особою	
Інші чинники	

5. *Хто, на твою думку, має вирішувати питання про перейменування вулиць у твоєму селі, селищі, місті? Чим мусять керуватися ці люди?*

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Випиши з переліку назви історико-географічних регіонів України.
Херсонщина, Житомир, Середнє Подніпров'я, Чернігово-Сіверщина, Галичина, Волинь, Харківщина, Поділля, Сумська область, Буковина, Київська область, Закарпаття, Слобожанщина, Івано-Франківськ.
2. Запиши у зошит кілька назв вулиць твого села/селища/міста, що походять із минулого.

РОЗДІЛ 2 ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ. ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

§ 7. У ЯКИХ ДЖЕРЕЛАХ ЛЮДИ ШУКАЮТЬ ІНФОРМАЦІЮ

Обговоріть у класі

Що називають інформацією? Чому люди потребують інформації? Де її можна знайти?

Досліди

З якими з названих джерел інформації ти стикався/стикалася у своєму житті? У яких ситуаціях життя варто звертатись до того чи іншого джерела?

1 Що таке джерела інформації та які вони бувають

Поміркуйте

Які існують види і форми інформації? У яких життєвих ситуаціях ми їх потребуємо?

Усе наше життя пов'язане з інформацією. Це новини, факти, знання, одержані в результаті пошуку, вивчення, спілкування тощо. Ми отримуємо інформацію, коли розмовляємо з кимось, переглядаємо телепрограму чи фільм, читаємо книжку або спостерігаємо за домашнім улюбленцем. Ми передаємо інформацію, коли пишемо СМС, телефонуємо або розповідаємо одне одному про якісь події. Ми використовуємо інформацію, коли обираємо спосіб розв'язання задачі, плануємо подорож, шукаємо цікавий фільм або книгу.

Інформація (від лат. *informatio* — роз'яснення, уявлення, поняття, переказ) — це відомості про об'єкти і явища навколишнього світу, їх властивості, які підвищують рівень обізнаності людини. Усе, що надає інформацію, називається **джерелом**.

Інформування повідомляє, роз'яснює, утім, не надає людині готових рішень.

ВИДИ ІНФОРМАЦІЇ

Цифрова	цифра, число, вираз...
Текстова	розповідь, роман, трагедія, тези...
Графічна	картина, ескіз, графік, креслення...
Звукова	мова, вигук, музика, шум, звуки природи...
Складна	відеокліп, кінофільм, концерт...

Досліди

Закінчи речення:

Я сприймаю інформацію, коли...

Я надаю інформацію, коли...

Я опрацьовую інформацію, коли...

2 Що розуміють під текстом та медіатекстом

Поміркуйте

Чому текст є цінним джерелом інформації? Що називають медіатекстом? Для чого люди створюють медіатексти?

Ти вже знаєш, що найпоширеніший вид інформації — це текст. Під ним розуміють будь-яку записану (від руки чи надруковану) мову — літературний твір, історичний документ, закон тощо.

У XX столітті поряд із традиційним друкованим текстом виникли нові різновиди текстів, пов'язані з кінематографом, телебаченням, відео, інтернетом, мобільними телефонами. Їх називають медіатекстами. Вони створені для передачі іншим людям і поширюються за допомогою технічних засобів.

Наприклад, твій електронний лист друзям є особистим повідомленням, а от звернення чи відкритий лист міському голові, розміщені у соціальних мережах, — це вже медіатекст. Тож медіатекст бачимо у медіапродуктах, як-от: фільм, відеокліп, газетна стаття, телепередача тощо.

Досліди

1. Проаналізуй зразки медіатекстів, відповівши на запитання. Що це за медіатексти? Про що можна дізнатись із кожного з них?

1

2

2. Придумайте у групах заголовки медіатексту для інтернет-публікації про подію, яка відбулася в класі або школі. Визначте, кому адресоване ваше повідомлення? Про що в ньому йтиметься? Порівняйте ваші ідеї з думками інших. Чи однаковими будуть ваші медіатексти? Чому?

3 Як оцінити достовірність інформації

Поміркуйте

Як визначити достовірність інформації?

Інформація є достовірною, якщо вона відображає реальний стан справ, містить правдиві відомості. Достовірність — це повнота і точність інформації та відсутність у ній помилок. Щоб визначити, чи достовірна інформація, подана в джерелі, слід відокремити факти від думок.

Факт — це дійсне явище, невигадана подія, тобто те, що сталося, відбулося насправді. Наприклад, дати, імена, місця подій в історії чи сучасності. Факти існують незалежно від нашого бажання або ставлення до них. Їх надають органи влади, архіви, пошукові інтернет-системи тощо.

Думка — це судження конкретної людини про щось, висловлення, ставлення до чогось, оцінка нею певної інформації. Вона завжди є відображенням особистого погляду або емоційного ставлення людини до явища, події, іншої людини. Думка часто зустрічається в тексті як коментар або викладення людиною особистого сприйняття чогось.

Якщо інформація достовірна, то відомості можна підтвердити, наприклад, документами, висновками експертів або посиланням на надійне джерело.

Останніми роками невпинно зростає роль інтернету як джерела інформації. Кожний користувач може знайти для себе в мережі те, що йому потрібно. Однак розміщена в мережі інформація не завжди є достовірною.

Використовуй інструменти дослідження

Щоб оцінити достовірність інформації, розміщеної на тому чи іншому сайті, перевір:

- 1) хто розміщує інформацію на цьому сайті. Найбільш надійними джерелами інформації є сайти державних установ та освітніх і наукових закладів;
- 2) чи не є вона застарілою;
- 3) яке джерело розміщене на сайті (наукова стаття, розповідь про подорож, роздуми автора про подію), хто його автор, чи можна вважати його фахівцем у питанні, яке він висвітлює.

Досліди

Визнач, чи є достовірною інформація, розміщена на цьому сайті. Поясни свою думку.

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

01084, м. Київ, вул. Леонтовича, буд. 5 • Тел: (044)235-44-99 • Електронна пошта: office@ivn.gov.ua, ivn.gov.ua@gmail.com

[Головна](#) [Новини](#) [Про Інститут](#) [Публікації](#) [Підготовка науковців](#) [Наукові конференції](#) [План наукової роботи](#) [Наш журнал \(на OJS\)](#)

Анонс наукових заходів

Про проведення Міжнародної наукової конференції «Теоретико-методологічні засади дослідження історичного дискурсу пам'яті про Другу світову війну» на відбудеться 29 червня 2021 року

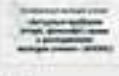
Запрошує Вас до участі в міжнародній науковій конференції: «Теоретико-методологічні засади дослідження історичного дискурсу пам'яті про Другу світову війну» на відбудеться 29 червня 2021 року.

[Детальніше...](#)

Про проведення Міжнародної конференції молодих учених «Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених» на відбудеться 22 червня 2021 року

Міжнародна конференція молодих учених «Актуальні проблеми історії, філософії та права у дослідженнях молодих учених» покликана залучити до обговорення актуальних проблем історії, філософії та права молодих науковців, тим самим сприяти подальшій науковим пошукам молодих учених і популяризувати соціогуманітарну науку.

[Детальніше...](#)

[Анонс наукових заходів](#)

Науковий журнал «Проблеми всесвітньої історії»

Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал - № 3 (15) - К., 2021

[Детальніше...](#)

[Ще публікації](#)

Всі видання в електронній бібліотеці

- Історичний портрет
- Історія сучасності
- Нові історії
- Різноманітні дискусії

Перевір себе

1. Які є види джерел інформації?
2. У чому відмінність медіатексту від тексту?
3. Чим відрізняються факти від думок?
4. Чому людина потребує інформації? Де вона її знаходить?
5. Які медіапродукти для твого віку ти можеш назвати?
6. Чому для людини важливо вміти розрізняти факти і думки у джерелі інформації? У яких життєвих ситуаціях знадобиться це вміння?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

- 1. До яких джерел інформації належать: стаття у вікіпедії, звіт міського голови, інтерв'ю директора школи? У яких ситуаціях ці джерела стали б тобі у пригоді?
- 2. Знайди вдома, у бібліотеці, у інтернеті газети і журнали. Випиши назви та час видань. Переглянь сторінки та з'ясуй, чим цікавились читачі.

§ 8. ДЕ ЛЮДИ ШУКАЮТЬ ІНФОРМАЦІЮ ПРО МИНУЛЕ

Обговоріть у класі

У яких джерелах можна знайти інформацію про минуле? Наведіть приклади.

Досліди

Джерелами інформації про минуле є старовинні книги, різноманітні речі та рештки старовинних будівель, написи та малюнки на скелях, розповіді людей та твори живопису про минуле, зображення (світлина, кінофільми). Чи траплялися тобі такі джерела? Про що ти дізнався/дізналася з них?

1 Що таке джерела історичної інформації та які вони бувають

Поміркуйте

Чому історикам потрібні різноманітні джерела історичної інформації? Обґрунтуйте свою думку. Наведіть приклади.

Щоб дізнатися про минуле, потрібно знайти і дослідити результати життєдіяльності людей — історичні джерела.

В історичній науці використовують різні види історичних джерел:

- писемні — ті, що існують у письмовому вигляді: рукописи, книги, літописи, газети, написи на камені, стінах будівель тощо;
- речові — усе, до чого можна торкнутися: від старовинних будівель до пам'ятників і механізмів;
- зображувальні чи візуальні: портрети, світлина, реклама, малюнки, картини, кінофільми тощо;
- етнографічні: орнаменти, традиції, звичаї, пісні тощо.

Досліди

Розглянь світлини історичних джерел. Поясни, до яких видів вони належать. Що вони можуть розповісти про життя людей у минулому?

- 1 Статуя писаря. Давній Єгипет
- 2 Колізей — пам'ятник архітектури Давнього Риму. 80 р. після Р. Х.
- 3 Офіційне видання органів державної влади
- 4 Український національний костюм на поштових марках

2 Як розрізняти первинні та вторинні джерела

Поміркуйте

Які історичні джерела називають первинними, а які — вторинними?

Проводячи дослідження, історики мають збирати інформацію та докази з різних джерел. Історичні джерела поділяють на *первинні* та *вторинні*.

Первинне джерело — це твір чи річ, створені протягом досліджуваного періоду або учасником досліджуваних подій. До первинних джерел належать щоденники, листи, усні історії, світлини, газетні статті, закони, вірші, романи, п'єси, музика, а також усі об'єкти (їх ще називають артефактами), створені людиною у минулому: будівлі, знаряддя праці, зброя, предмети мистецтва, гроші, одяг. Первинні джерела допомагають дослідникам «наблизитись» до того, що відбулося.

У дослідженнях сучасних явищ і подій первинними джерелами можуть бути інтерв'ю, опитування, дані експериментів, офіційні документи чи тексти у масмедіа.

Вторинне джерело зазвичай створено пізніше за певні події. Воно пояснює, тлумачить або узагальнює інформацію первинних джерел і часто використовує її як докази. Підручники, біографії, енциклопедії та словники є вторинними джерелами.

У добре підготовленому історичному дослідженні ти можеш знайти посилання як на первинні, так і на вторинні джерела.

Досліди

Які з наведених джерел є первинними, а які — вторинними? Свою думку поясни. Які можливості для дослідження історії надає кожне з них?

Конституція України

Енциклопедія історії України

Фрагмент документального фільму «Легенда про динозаврів»

Ролик із ютуб-каналу

Бізон. Наскельний живопис у печері Альтаміра. Іспанія. 15 тис. років тому

3 Як і де шукають інформацію про минуле

Обговоріть у класі

Уявіть, що ви збираєте інформацію про минуле вашого міста або селища. До яких джерел ви звернетесь? Яку інформацію шукатимете в них?

Використовуй інструменти дослідження

Досліджуючи минуле, важливо визначити, яка інформація потрібна і до яких джерел треба звернутись. У такому пошуку скористайся таблицею.

Хочу знайти	Де треба шукати
Що сталося, коли і де? Хто брав участь у цих подіях?	Історичні словники, довідники та енциклопедії
Чому ці події були важливими? Яке значення мала діяльність відомої історичної особи?	Підручники та довідники. Збірки історичних документів. Журнали
Як виглядали учасники подій і місця, де це відбувалось?	Фотографії, ілюстрації, фільми. Історичні карти та атласи. Кадри кінохроніки
Як учасники подій та інші люди ставилися до того, що відбувалось?	Новини та інтерв'ю. Біографії, усні історії, листи. Щоденники

Досліди

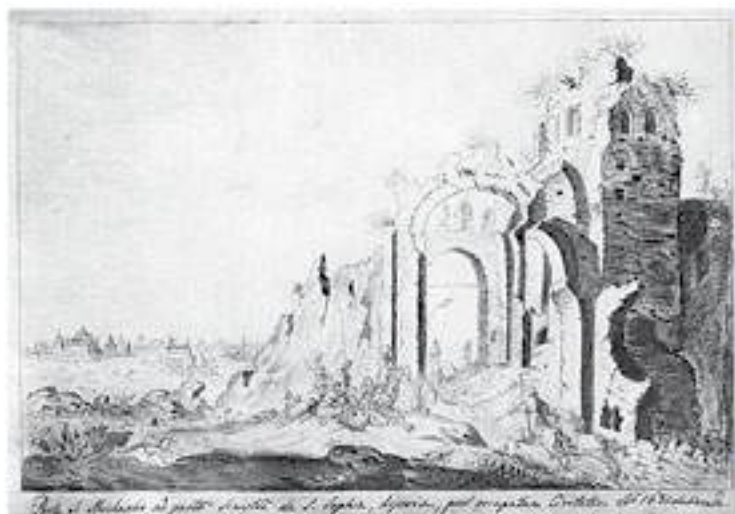
1. Нижче подано текст з «Енциклопедії історії України» (т. 2, 2004 р.) щодо однієї з пам'яток давнього Києва — Золотих воріт. Яку інформацію, на твою думку, ти можеш отримати із цього тексту? На які з поданих у таблиці запитань відповідає текст?

Золоті ворота в Києві — головна парадна брама давнього Києва, видатна пам'ятка давньоруської фортифікації. Уперше згадується в «Повісті временних літ» під 1037 в оповіді про будівничу діяльність київського князя Ярослава Мудрого.

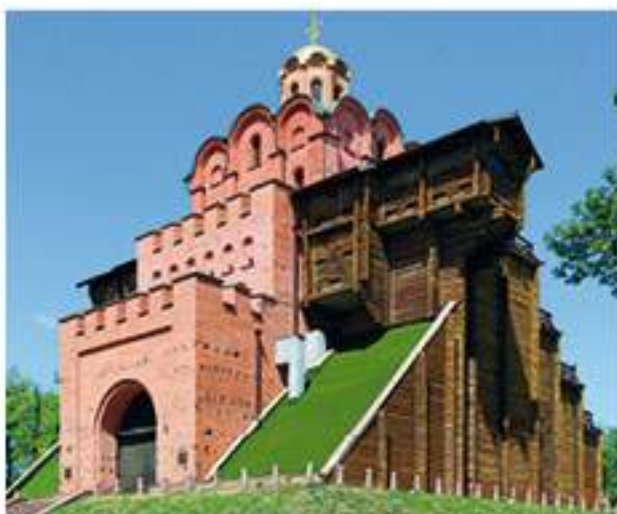
Зі сходу та заходу до Золотих воріт підходили потужні дерев'яно-земляні вали Ярослава (висота валів разом із заборонами сягала 16 м). З напольного боку перед брамою тягнулася подвійна лінія ровів, головний з яких був завширшки 15 м.

До середини XVIII ст. Золоті ворота функціонували як головна брама міста. Тут розміщувалася міська варта, збирали мито...

2. Розглянь дві світлини Золотих воріт. Яку інформацію можна отримати з кожної з них? Яку світлину, на твою думку, досліджуватиме історик і чому?

Залишки Золотих воріт.
З малюнка 1651 р.

Реставровані Золоті ворота.
Сучасний вигляд

Перевір себе

1. Закінчи речення: *Історичними джерелами можуть бути...*
2. Чим відрізняються первинні історичні джерела від вторинних?
3. Де можна знайти інформацію про минуле?
4. Чому історикам потрібно досліджувати різні види історичних джерел? Поясни на прикладах.
5. Коли ти готуватимеш презентацію або доповідь для уроку із цього курсу, ти звернешся до первинних чи вторинних джерел? Чому?
6. Які запитання ти маєш поставити, досліджуючи старовинну будівлю?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Обери з переліку джерел первинні та вторинні й заповни таблицю.

Перелік джерел: 1) біографія історичної особи; 2) листи та щоденники, написані історичним діячем; 3) аналіз результатів опитування учнів і висновки щодо стану справ, розміщені на фейсбук-сторінці; 4) новий закон, ухвалений Верховною Радою України; 5) стаття в газеті про новий закон; 6) документальний фільм про історичну подію; 7) фотографії історичної події; 8) музичні записи; 9) наукова книга про музичний стиль.

Первинні джерела	Вторинні джерела

§ 9. ЯК РЕЧІ ТА ЗОБРАЖЕННЯ СТАЮТЬ ІСТОРИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Обговоріть у класі

Чи доводилось вам бачити речові та візуальні історичні джерела? Які саме?

Досліди

Хто такі археологи і з якими історичними джерелами вони працюють? У чому особливості роботи археологів?

1 Як археологи розкривають таємниці минулого

Поміркуйте

На основі тексту поясніть, хто такі археологи та як вони досліджують минуле.

Досліджувати сховані під землею і під водою речові джерела допомагає археологія.

Археологи відшукують у землі та на її поверхні свідчення про життя людей у минулому. Досліджуючи залишки посуду, будівель, знарядь праці, зброї, прикрас, вони встановлюють час їх створення, допомагають історикам зробити висновки про розвиток знарядь праці та спосіб життя людей. Завдяки знайденим кісткам тварин, зернам рослин археологи довідуються про те, що вирощували та що споживали люди у давнину. Існує також підводна археологія, що досліджує дно морів, затонулі рештки речей і товарів та суден, що їх dopravляли.

Археологія (від грецьких слів «архео» — давнє та «логос» — вчення) — наука, що вивчає життя людини за матеріальними свідченнями минулого за допомогою розкопок.

Досліди

Розглянь світлина та з'ясуй, за допомогою яких знарядь працюють археологи та що є результатом їхньої праці.

Археологічні розкопки

Археологічні знахідки — посуд трипільців — давніх землеробів, які мешкали на території України, Молдови, Румунії приблизно 6 тисяч років тому

Знаряддя праці археологів

Знайдені археологами речові пам'ятки історики порівнюють з інформацією з інших історичних джерел, наприклад писемних. У такий спосіб учені можуть зробити висновки про те, що відбулося в минулому.

2 Як досліджують речові джерела

Поміркуйте

Складіть кластер до словосполучення «речові історичні джерела».

Речовими джерелами можуть бути побутові речі, знаряддя праці, зброя, одяг, прикраси, монети, будівлі, медичні та музичні інструменти тощо. Такі джерела ще називають пам'ятками матеріальної культури. Вони є свідченням певного історичного часу, діяльності конкретних людських спільнот, зв'язків між країнами і народами.

Речі та технології у твоєму користуванні є носіями інформації про життя сучасних школярів. Усе, що оточує нас сьогодні, із плином часу може стати історичними речовими джерелами, що розповідатимуть майбутнім поколінням про життя й побут людей у наш час.

Щоб зробити обґрунтовані висновки про той чи інший історичний період, речові пам'ятки розглядають разом з іншими джерелами цього періоду, наприклад писемними, а також порівнюють їх із джерелами попереднього і наступного часу.

Використовуй інструменти дослідження

Досліджуючи зображення речового історичного джерела (вивчаючи його безпосередньо), послідовно відповідай на запитання.

- Яку річ, предмет, споруду ти бачиш на ілюстрації або досліджуєш безпосередньо?
- Коли і де було створене?
- З якою метою було створене?
- Кому могло належати?
- Які припущення можна зробити щодо життя людей, які виготовляли та використовували ці предмети, речі, будівлі тощо?
- На які ще запитання може відповісти це речове джерело?

Досліди

Розглянь світлини речових пам'яток. Обери одну з них та досліди її як історичне джерело, використавши запропонований вище інструмент дослідження.

Первісність. Браслет із кісток мамонта, якому приблизно 20 тисяч років, Мізин, Чернігівщина. Україна

Античність. Театр у Давньому Римі. 13 рік до Р. Х. Сучасна реконструкція

Середні віки. Обладунки лицарів. XV ст.

Новий час. Ейфелева вежа, Париж. 1889

Новітній час. Один із перших комп'ютерів. 70-ті роки XX ст.

3 Про що розповідають візуальні історичні джерела

Досліди

Розглянь світлини Одеського морського порту. Чи зроблені вони в один і той самий час? Чому ти так вважаєш? Про що можна дізнатися із цих світлин?

Одеський порт

Поміркуйте

Читаючи текст, заповніть таблицю у зошиті. У першу колонку випишіть візуальні джерела, наведені у тексті. Використайте власний досвід та знання і заповніть другу колонку.

Візуальні джерела/види	Яку інформацію я можу отримати за їх допомогою

Від початку свого існування й дотепер людина намагалася зобразити себе, спільноти, навколишній світ. Серед візуальних джерел зустрічаємо наскельні малюнки первісних людей, герби правителів, живопис, ілюстрації в книжках і комп'ютерну графіку, пам'ятники видатним діячам і обеліски невідомим героям. За допомогою цих пам'яток історики створюють образ певної історичної епохи та відтворюють історичні події.

З винайденням фотографії у XIX столітті з'явилося нове візуальне джерело — фотодокумент. На відміну від писемних джерел, які могли виникати через певний час після події, фотографії завжди є відбитком того часу, коли вони зроблені.

За візуальним джерелом можна встановити час і особливості його створення, ставлення автора до подій чи людей, яких він зобразив.

Використовуй інструменти дослідження

Дослідити візуальне джерело тобі допоможе послідовне дотримання таких кроків.

1. Уважно роздивись джерело та визнач:
 - Яке візуальне джерело ти споглядаєш (картина, фотографія, реклама, реконструкція тощо)?
 - Ким і коли (у який історичний період) було створене? (Підказка: відповіді на ці запитання ти знайдеш у підписі до ілюстрації.)
 - З якою метою було створене?
2. Опиши візуальне джерело.
 - Хто, що зображено (історична подія, сцена повсякденного життя, споруди, портрет тощо)?
 - Де відбувається зображене?
 - Хто або що розміщено на передньому та задньому плані, праворуч, ліворуч? Чи є взаємодія людини і природи?
 - Які деталі допомагають зрозуміти подію, історичний період тощо?
3. Узагальни інформацію про минуле, яку подає джерело.
4. Зроби висновки щодо значущості цієї інформації порівняно з відомостями інших джерел.

Досліди

Розглянь зображення як історичні джерела. Вибери одне з них та досліди, використавши поданий вище інструмент дослідження.

Наскельні малюнки первісних людей

Вулиця ремісників. Середньовічне зображення

Альберт Едельфельт. Хлопчики грають на березі. Фінляндія. 1884

Поліція штату Коннектикут (США) веде учнів із початкової школи Сенді Хук до безпечного місця після масової стрілянини 14 грудня 2012 року. Фотограф Шеннон Хікс

Перевір себе

1. Що таке археологія?
2. Які джерела називають візуальними?
3. Які з предметів, що тебе оточують вдома чи в школі, належать до візуальних або речових джерел? Поясни.
4. Чому історичні джерела називають «слідками минулого» або «мимовільними свідками часу»?
5. Які світлини ти запропонував би / запропонувала б для фотовиставки з історії твоєї школи? Обґрунтуй свій вибір.

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. У кожну колонку таблиці запиши історичні джерела, про які ти дізнався/дізналася з параграфа. Усно добери приклади до кожного із вписаних у таблицю джерел.

Речові джерела (види)	Візуальні джерела (види)

2. Розглянь зображення монет нашої держави. Сформулюй 2–3 запитання до цих зображень та запропонуй їх на наступному уроці однокласникам/однокласницям.

§ 10. ЯК ЗБЕРІГАЮТЬ ПАМ'ЯТЬ ПРО МИНУЛЕ ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА, МОВА ТА ФОЛЬКЛОР

Обговоріть у класі

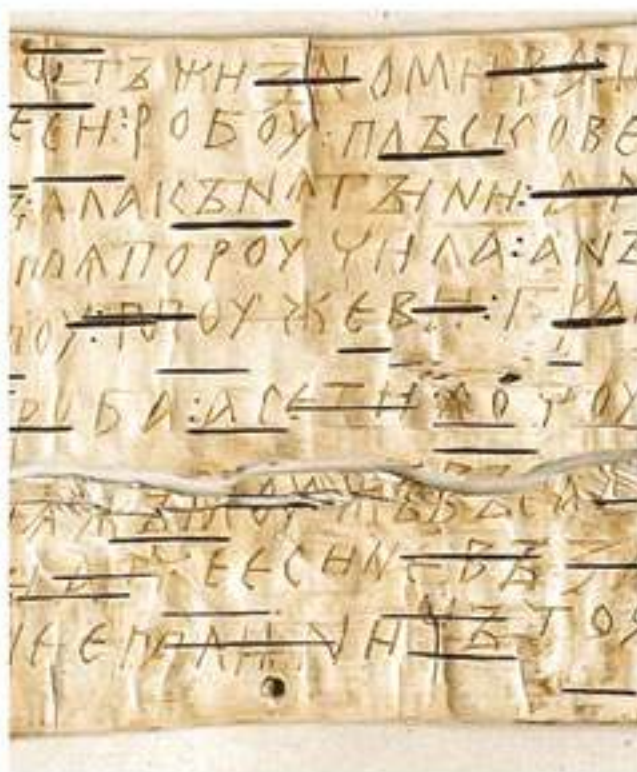
Що ви знаєте про писемність у давнину?

Досліди

Чим подібні і чим відрізняються наведені джерела? Які з них найдавніші?

Графіті (настінні написи)
Софійського собору в Києві. XI ст.

Фрагмент документа, написаного
на бересті (корі берези). XIV ст.

Радзивілівський літопис. XV ст.

Сучасний гаджет для читання

1 Що знаходимо у писемних історичних джерелах

Поміркуйте

Складіть перелік видів писемних джерел та об'єднайте їх за певними ознаками. Про що розповідають різні види писемних історичних джерел?

Писемність виникла на Землі майже 5 тисяч років тому. У різних країнах в минулому писали на глиняних дощечках, корі дерев і навіть кам'яних брилах. У Давньому Єгипті матеріалом для письма слугував *папірус*, виготовлений із стебел багаторічної трав'янистої рослини. На землях Русі-України писали на верхньому шарі кори берези — *бересті*. Пізніше для записів використовували *пергамент* — оброблену шкіру домашніх тварин: телят, молодих овець і кіз. А перший папір винайшли у Китаї майже 2000 років тому.

У хроніках і літописах знаходимо відомості про події, що відбувались у певній країні. Стародавні закони розповідають про те, як люди розуміли справедливість, як розпоряджались власністю та відповідали за злочини. З літературних творів дізнаємося, які уявлення про красу, добро і зло мали наші пращури.

Із записів про роботу магазину чи ринку можна з'ясувати, які товари виробляли на продаж у певний час, що привозили здалеку, якими були ціни, які продукти, тканини, ремісничі вироби користувалися попитом. Газети, що виникли в Європі як періодичні видання, інформують про новини тогочасного суспільства. Із записів у шкільному журналі можна довідатися про те, які предмети вивчали та хто мав право здобувати

освіту в школах. А з перепису жителів міста, селища, села — зробити висновки про те, до яких верств належали ті чи інші люди, де мешкали, якими були їхні заняття, родинні та професійні зв'язки.

2 Які знання про минуле надає мова

Обговоріть у класі

Чи можна знайти свідчення про минуле у мові? Наведіть приклади.

Поміркуйте

Скористайтесь наведеними у тексті іншомовними словами як прикладом і самостійно доберіть слова — символи сучасності. Обґрунтуйте свій вибір.

Мова не є застиглою навіки — вона змінюється з плином часу. У мові відображено те, які народи мешкали на території нашої країни та хто з ними сусідив, які зміни відбулися у державному, господарському та культурному житті. Наприклад, поява у нашій мові звичних тепер слів «тротуар» (із французької) чи «трамвай» (з англійської) стала можливою наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття, коли життя українських міст збагатилося новими видами транспорту. А ваші бабусі та дідусі в дитинстві не вживали такі звичні сьогодні слова, як «гаджет» або «айфон».

Досліди

Прочитай наведені у схемі іншомовні слова. За яких обставин у минулому, на твою думку, кожне з них стало вживаним в українській мові?

3 Чому фольклор є історичним джерелом

Обговоріть у класі

Чи згодні ви, що приказки, прислів'я, казки свідчать про зв'язок минулого й сьогодення? Чому?

Поміркуйте

Поясніть, що повідомляє про минуле усна народна творчість.

Важливим носієм історичної інформації є **фольклор** — усна народна творчість.

Прислів'я, казки, балади, історичні думи та пісні, які описують працю і побут, звичаї і вірування народів, зберігають пам'ять про давні події та людей. Історикам вони, разом з іншими видами історичних джерел, розповідають про життя в минулому.

Фольклор (з англ. — «народна мудрість») — усна та музична народна творчість, обряди та звичаї, що мають давнє походження.

Використовуй інструменти дослідження

Щоб дослідити фольклорну пам'ятку як історичне джерело, послідовно відповідай на запитання:

- 1) Про що та про кого йдеться у пісні, казці, думі чи прислів'ях?
- 2) До якої верстви населення належать головні персонажі?
- 3) Про які події йдеться у творі?
- 4) Який історичний період описується? Чому ти так вважаєш?
- 5) Які географічні назви згадуються?
- 6) Що у цьому творі, на твою думку, є правдою, а що схоже на вигадку?

Досліди

Вибери один із фрагментів наведених творів і опрацюй його як історичне джерело за поданими вище запитаннями.

- 1) Уривок з історичної думи «Розмова Дніпра з Дунаєм»
- 2) Українські прислів'я
- 3) Уривок з обрядової пісні

1) Питається Дніпр тихого Дунаю:

«Тихий Дунаю,
Що я своїх козаків на тобі
не видаю?
... Чи твоя Дунай-вода моїх
козаків забрала?»
Промовить тихий Дунай
до Дніпра-Славути:
«Дніпр-батьку, Славуто!
... Ні, моя дунайська вода
твоїх козаків не забрала,
Твої козаки на черкеській¹
горі пробувають,
Холодної води в барила²
набирають,
Шляхи і дороги замічали,
Городи бусурменські³
плюндрували,
Огнем-мечем воювали,
Сребра-злата по достатках набирали,
До річки Хортиці прибували,
До стародавньої Січі поспішали...»

Ігор Дзись. Запорозький козак.
Авторська реконструкція

2)

Коли козак у полі, то він на волі.
Кінь та ніч — козакові товариші.
Хліб та вода — то козацька їда.
Береженого Бог береже, а козака шабля стереже.
Козак хороший, та нема грошей!

3)

Добра нивонька була,	Запрягайте воли,
Сто кіп жита зродила:	Їдьте по підпори,
Що копа, то колода —	Скиртоньки підпирати,
Панові нагорода.	В'язальників поспрашати.

¹ Гори черкеські — середгір'я гір Кавказу.

² Барило — діжка.

³ Городи бусурменські — турецькі міста.

Перевір себе

- 1. Які джерела називають писемними?
- 2. З якою метою досліджують мову як історичне джерело?
- 3. Що таке фольклор?
- 4. Якими прикладами можна підтвердити, що казки, прислів'я та пісні є історичними джерелами?
- 5. Назви декілька слів, які відображають історію твого краю. Обґрунтуй свій вибір.

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

- 1. Вибери для дослідження будь-яку фольклорну пам'ятку. Опрацюй її письмово відповідно до алгоритму, описаного в параграфі.
- 2. Скористайся інтернетом та знайди 5–6 слів, запозичених українською мовою з мов інших народів.

§ 11–12. ЯК ЗБЕРІГАЮТЬ ІНФОРМАЦІЮ ПРО МИНУЛЕ В МУЗЕЯХ, АРХІВАХ ТА КНИГАХ

Обговоріть у класі

Як люди зберігають інформацію сьогодні? Що ви знаєте про зберігання історичних джерел? Чи були ви колись в місцях, де їх зберігають?

Досліди

Для чого існують музеї? Розглянь світлини і прочитай назви музеїв. Що, на вашу думку, можна побачити у кожному із цих музеїв?

1 Як зберігають історичні джерела

Поміркуйте

Чому є важливим збереження речових пам'яток у музеях?

Інформацію зберігають по-різному: запам'ятовують, переказують одне одному, замальовують та записують. В останні два століття людство винайшло багато способів зберігання інформації. Це насамперед інтернет, який допомагає накопичувати і передавати величезні обсяги інформації.

А от інформацію про минуле знаходимо переважно в історичних джерелах. Щоб зберігати ці джерела, створили спеціальні заклади — *музеї*. Перший музей (Дім муз) — було засновано у давньому місті Александрія Єгипетська понад 2000 років тому. Більшість музеїв розташовані в спеціальних будівлях, проте є й музеї просто неба. Іноді навіть квартали міста оголошують музейною територією. У музеях речові й писемні пам'ятки є *експонатами*.

Співробітники музеїв працюють із відвідувачами, розповідаючи про експонати, досліджують джерела, займаються *реставрацією* — відновлюють пошкоджені історичні пам'ятки.

Досліди

Порівняй вигляд історичної пам'ятки до і після реставрації. Яке значення, на твою думку, має робота реставраторів та музейних працівників?

Ікона Святого Юрія Змієборця із с. Старий Кропивник Львівської обл.

Корабель вікінгів, знайдений 1881 р. на території сучасної Норвегії

Як і речові, писемні джерела можуть зіпсуватися, згоріти у пожежі, інколи їх викрадають чи навмисно знищують. Тому їх потрібно спеціально зберігати. Сховищем документів різних періодів є архіви.

Архів (від грецького слова «архе» — давній) — збірки документів, а також місця, де зберігають, упорядковують і вивчають письмові документи.

Досліди

Розглянь світлини та опиши їх. Що, на твою думку, треба робити, аби архівний документ «заговорив»?

Робота працівників архіву — архіваріусів,
які систематизують, зберігають
і досліджують документи

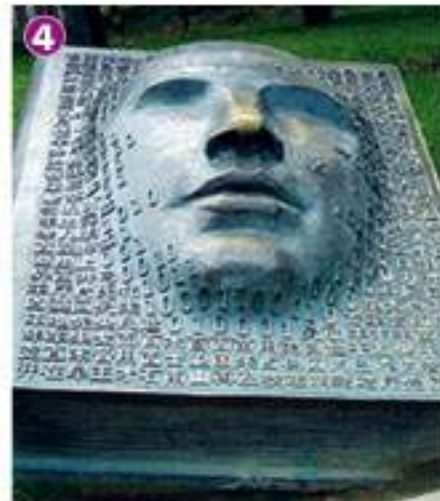

Архівні документи XVII ст.

2 Чому давні книги є історичними джерелами

Обговоріть у класі

Чим відомі Йоганн Гутенберг та Іван Федоров? Чому, на вашу думку, у багатьох країнах є пам'ятники книгам? А який пам'ятник запропонували б ви?

- 1 Пам'ятник Івану Федорову, засновнику першої друкарні, Львів
- 2 Пам'ятник Йоганну Гутенбергу — винахіднику книгодрукування, Майнц, Німеччина
- 3 Пам'ятник книзі, Берлін, Німеччина
- 4 Пам'ятник книзі, Китай
- 5 Пам'ятник людині, яка читає, Крайсчерч, Нова Зеландія

Поміркуйте

Фіксуйте у «бортовому журналі» нові для вас факти з тексту і свій короткий коментар щодо їх важливості/цікавості/новизни. Наприклад:

Факт	Коментар
Слово «книга» давнє	Назва походить від вигляду перших книг — сувоїв паперу

Відтоді як люди винайшли письмо, книга стала найкращим способом збереження і передання накопиченої інформації. Звичне для нас слово «книга» має давнє походження й означає «те, що пов'язане, скріплене разом».

Упродовж століть книги переписували від руки, зазвичай у монастирях і храмах. Робота тривала місяцями, а почасти — і роками. Книги переплітали в міцні оправы з металевими замками, оздоблювали золотом і сріблом, коштовним камінням і перлами. Тому коштували книги дуже дорого.

Від першої держави, що існувала на нашій території, — Русі-України — залишилось багато рукописних пам'яток, які є частиною світової культурної спадщини. З-поміж них — Остромирове Євангеліє, створене в 1056–1057 роках на замовлення правителя Остромира. Ця книга має 294 пергаментні аркуші, написана красивим почерком у дві колонки, де букви не пов'язані між собою, а слова не відділені одне від одного.

Досліди

Розглянь світлини стародавніх українських книжок. Постав кілька запитань, які допоможуть тобі дослідити одне із зображених джерел.

Зображення євангеліста Луки в Остромировому Євангелії. XI ст.

Пересопницьке Євангеліє XVI ст. — унікальна рукописна пам'ятка.
Зберігається в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.
На ньому присягає новообраний Президент України

Досліди

Чому зображені пам'ятки є одночасно писемними, речовими і візуальними історичними джерелами? Що можна дізнатися про життя людей з літопису XV століття?

Будівельні та сільськогосподарські роботи.
Радзивілівський літопис. XV ст.

Коштовна оправа
стародавньої книги. XVIII ст.

3

Як Йоганн Гутенберг та Іван Федоров змінили життя людей

Обговоріть у класі

Дехто з істориків вважає, що книгодрукування — одне із чотирьох великих відкриттів людства (разом з компасом, порохом і папером). Чи погоджуєтеся ви з такою думкою? Чому?

Поміркуйте

На основі тексту з наведених слів виберіть ті, що об'єднують інформацію про Йоганна Гутенберга та Івана Федорова: *Львів, XV століття, першодруки, Біблія, підручник, Німеччина, календар.*

У XV столітті в Європі, зокрема й на українських землях, зростає потреба у книжках: учителям і школярам необхідні були підручники, купцям — відомості про інші держави та географічні карти, церквам — релігійні книги.

«Батьком» європейського книгодрукування вважають німецького винахідника Йоганна Гутенберга. Винайшовши в середині XV ст. друкарський верстат і спеціальну фарбу для літер, він близько 1450 р. надрукував Біблію. Й. Гутенберг започаткував і традиції книгодрукування: розміщення тексту на сторінці, види шрифтів, оздоблення книг тощо. Попри життєві труднощі та фінансову скруту, Й. Гутенберг випускав підручники й календарі.

Справу Йоганна Гутенберга в Україні продовжив Іван Федоров (Федорович) — обдарований винахідник і талановитий майстер, знаний друкар. Аби створити друкарський верстат, він опанував різні ремесла: був теслею, ливарником і палітурником. Іван Федоров розробив форми для літер, сам набирав і виправляв текст, перекладав і тлумачив стародавні книги. Власну друкарню І. Федоров відкрив у Львові за гроші містян. А потім переїхав до Острога, де друкував книги коштом князя Костянтина Василя Острозького.

Завдяки книгодрукуванню збільшився випуск книжок, вони здешевіли і стали доступнішими для різних верств населення. Це сприяло розвитку освіти, науки і культури.

Досліди

Які були перші книги Івана Федорова у Львові? Що розповідає картина українського художника Артура Орльонова про створення Острозької Біблії? Які деталі картини важливі для розуміння події, історичного періоду?

- 1 Перша книга, видрукувана Іваном Федоровим в Україні. «Апостол», книга для богослужіння. 1574 р. Львів
- 2 Острозька Біблія — перший друк Святого Письма в Україні. Острог
- 3 «Буквар» — перший друкований підручник на українських землях. Острог
- 4 А. Орльонов. Створення Острозької Біблії, 1581 р. Сучасний живопис. Україна

4 Яку роль відіграють бібліотеки в житті сучасного суспільства

Обговоріть у класі

Якими були ваші враження при першому відвіданні бібліотеки? Яким досвідом користування каталогами бібліотек ви могли б поділитися з іншими?

Досліди

Вибери одне із завдань нижче та, скориставшись схемою, виконай його письмово. Поділися своїми думками з іншими. Які ідеї видалися тобі найбільш переконливими? Сформулюй висновки щодо ролі бібліотек у житті людини та сучасного суспільства.

Завдання:

1. Назви щонайменше три причини, чому сьогодні важливо зберігати книги.
2. Наведи не менше трьох прикладів того, як зберігають джерела інформації в бібліотеці.

3. Використай візуальну інформацію та власний досвід і закінчи речення:
«Бібліотека сьогодні є інформаційним центром, тому що...»
4. Поясни кількома реченнями, навіщо в бібліотеці створюють каталоги книжок.
5. Склади пам'ятку з 3–4 порад: «Як знайти у бібліотеці потрібну книгу».

Перевір себе

1. Що можна дізнатися про минуле з експонатів різних музеїв?
2. Як архіви допомагають історикам досліджувати минуле?
3. Коли і де працювали Йоганн Гутенберг та Іван Федоров?
4. Навіщо потрібні бібліотеки людині сьогодні?
5. *Вибери одне з джерел, наведених у параграфі, та доповни речення:
«Обране мною зображення... свідчить про зв'язок минулого і сьогодення, тому що...»*
6. *Чому книги є історичним джерелом і пам'яткою певної епохи? Наведи приклади.*
7. *Запропонуй назву відомої тобі книжки для спільного каталогу «Улюблені книжки нашого класу». Склади такий каталог.*
8. *Чому в сучасному інформаційному світі книга не втрачає свого значення?*

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Здійсни віртуальну екскурсію в один із музеїв. Запиши назву музею, його місцезнаходження та експонати, які ти побачив/побачила.
2. Відвідай шкільну (місцеву) бібліотеку та візьми інтерв'ю у бібліотекарки/бібліотекаря і кількох відвідувачів. З'ясуй: скільки книжок у шкільній бібліотеці; з яких тем книжок більше; як вони розміщені на полицях; які з них призначені для твого віку; якими книжками цікавляться учні різних класів тощо. Напиши про це короткий звіт.

Узагальнюємо і практикуємо

СПІВПРАЦЮЄМО
В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЄКТІ

Виконайте перший навчальний проєкт. Пам'ятайте, що проєкт зазвичай складається з п'яти «П»:

1. **Проблема** — визначення того, як ви розумієте тему проєкту, на яке/які запитання вам необхідно знайти відповіді.
2. **Планування**:
 - формулювання запитань, на які відповідатимете, висування припущень (гіпотез), які перевірятимете;
 - складання плану з визначенням термінів роботи і відповідальних.
3. **Пошук інформації** — знаходження, аналіз і систематизація інформації у вигляді текстів, таблиць, схем тощо.
4. **Продукт** — підготовка кінцевого результату проєкту: створення сайту, написання звіту або творчої роботи, підготовка комп'ютерної (мультимедійної) презентації тощо.
5. **Презентація** — демонстрація «кінцевого продукту» однокласникам/однокласницям та/чи батькам доповідачем або групою.

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЄКТ
«ЧИ МОЖУТЬ СІМЕЙНІ СВІТЛИНИ
БУТИ ІСТОРИЧНИМ ДЖЕРЕЛОМ»

- 1 Об'єднайтесь у групи з 3–5 осіб (залежно від кількості учнів і учениць у класі). Завдання — створити електронний фотоальбом «Моя сім'я — моя спільнота».

Поміркуйте, з яких сторінок/рубрик складатиметься альбом, і запропонуйте членам групи дібрати світлини із цієї теми. Орієнтовними темами сторінок альбому можуть бути:

1. Хто ми? Хто є членами спільноти?
2. Який вигляд мають місця, де мешкали наші родини в минулому і мешкають зараз?

3. Як навчалися та працювали і навчаються та працюють представники нашої родини?
4. Як проводили і проводять зараз дозвілля представники нашої родини?
5. Які хобі, захоплення мають представники нашої родини або мали у минулому?

2

Дібравши світлини (10–15), попрацюйте з ними як з історичними джерелами, скориставшись інструментом на с. 53 підручника або відповідаючи на запитання:

1. Кого зображено на світлині? Хто ці люди і що вони роблять?
2. Коли і де відбувається подія? Чому ви так вважаєте? (Визначте приблизно, у якому столітті та десятилітті зроблено світлину).
3. Із якою метою було зроблено світлину?
4. Якої інформації бракує, аби повністю дати відповіді на ці запитання?
5. Чи є на світлині підпис, інші написи? Чи можуть вони стати у пригоді під час вашого дослідження? Підписи можуть бути надруковані або вирізані з газет та зібрані в слова.
6. Які висновки можна зробити? Про що ще ви хотіли б дізнатися?

3

Сфотографуйте або відскануйте фотографії для презентації. Складіть детальний опис кожної з них: де, коли (якщо відомо) зроблено світлину, кого зображено.

4

Розташуйте підписані фото на сторінці/сторінках альбому своєї проектно́ї групи у хронологічній послідовності. Якщо йдеться про різні місцевості і території, додайте в альбом географічну карту і позначте на ній місця, із якими пов'язані світлини.

5

Поміркуйте, хто доповідатиме і що він/вона говоритиме під час презентації (складіть коротку усну доповідь). Будьте готові допомогти доповідачеві чи доповнити його/її.

6

Під час презентації проекту іншими групами ставте запитання, щоб допомогти представити результати їхньої роботи якнайкраще.

РОЗДІЛ 3 МАНДРІВКИ У МИНУЛЕ УКРАЇНИ

§ 13. ЯК ДОСЛІДЖУЮТЬ ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ ТА ЖИТТЯ ІСТОРИЧНИХ ДІЯЧІВ

Обговоріть у класі

Які явища вам відомі? Наведіть приклади явищ природи. Які явища, на вашу думку, називають суспільними?

Досліди

З наведених слів обери ті, що позначають: 1) природні явища; 2) суспільні явища. Поясни різницю між ними.

Слова: 1. гроза; 2. роса; 3. писемність; 4. книгодрук; 5. свято; 6. вітер; 7. заметіль; 8. традиція.

1 Що таке історична подія, явище і процес

Поміркуйте

Ознайомтеся з текстом і наведіть власні приклади подій і явищ, що вплинули/впливають на розвиток людства, ваше життя. Поясніть свій вибір.

Віддавна історики прагнуть зрозуміти, як жили люди в минулому. Для цього вони з'ясовують, які події та явища тоді відбувалися.

Важливими подіями в житті суспільства у минулому і тепер є, приміром, спорудження Софійського собору в Києві (XI ст.), відкриття Америки Колумбом (1492), вихід друком книги Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» (1876), Олімпійські ігри в Токіо (2020 (21)) тощо. Різні події в різний спосіб впливають на життя людей. Наприклад, проголошення незалежності держави стосується всього її населення, тоді як будівництво школи в селі — лише його мешканців.

Історичною подією називають те, що відбулося з людьми в минулому, у певний час, у певному місці, за участі конкретних людей (подорож, відкриття, битва тощо).

Зрозуміти значущість події можна із часом, визначивши її вплив на долю людей і те, яке історичне явище ця подія відображає.

Явища — триваліші за події, охоплюють більші території і відіграють значну роль у житті суспільства. Наприклад, коли історики вивчають таке явище, як війна, вони встановлюють її причини, перебіг і наслідки; порівнюють військову техніку супротивників та результати битв, аналізують післявоєнні договори та територіальні зміни. Важливо також зрозуміти, як вплинула війна на людей на фронті і в тилу, на дорослих і дітей тощо.

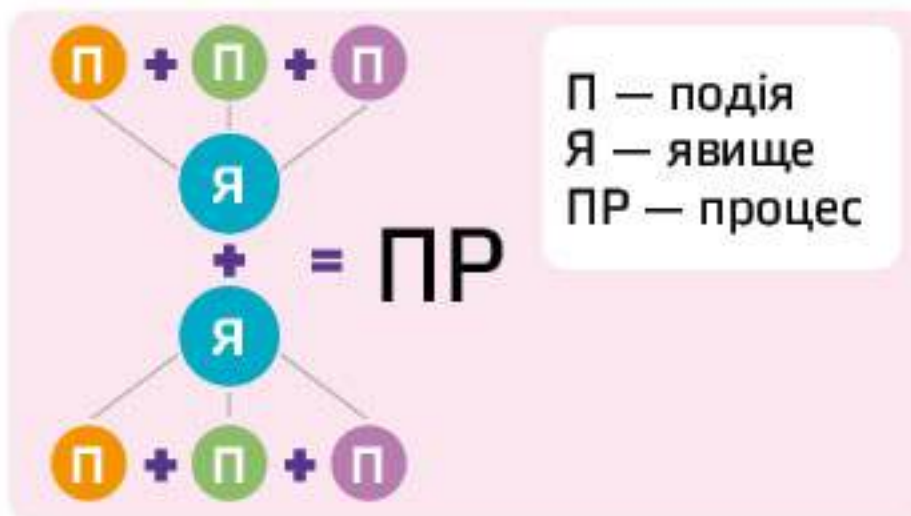
Найповніше зміни у діяльності людей, у господарському, соціальному та культурному розвитку суспільства відображають історичні процеси. Наприклад, історичним процесом є поступовий перехід людей від первісного суспільства до античності або вплив інтернету на розвиток освіти у XXI столітті.

Історичне явище — це сукупність подій, що повторюються у певній послідовності і мають спільні ознаки.

Історичний процес — це послідовність взаємопов'язаних історичних подій і явищ, у яких відбилася діяльність багатьох поколінь людей.

Досліди

Поясни схему. Висунь припущення, чому в ній використано математичні знаки/символи. Наведи приклади до кожного з понять.

2 Як вивчають історичні події

Обговоріть у класі

На які запитання мають шукати відповіді історики, досліджуючи історичну подію? Складіть перелік таких запитань.

Поміркуйте

Як історики вивчають події, явища та процеси?

Дослідження історичних подій, явищ і процесів потребує опрацювання багатьох джерел. Насамперед необхідно виокремити їх причини, перебіг та наслідки. Працюючи у такий спосіб, ти фактично складаєш план власної пошукової роботи.

Досліди

Уяви себе дослідником/дослідницею історії. Проаналізуй текст, послідовно відповідаючи на запитання, подані у схемі вище. Сформулюй 1–2 запитання про вплив на життя людей у XV ст. такого явища, як розвиток мореплавства.

Каравела

У XV ст. в Європі активно розвивалася морська торгівля, тож у мореплавців і купців зростав попит на маневрені, швидкісні кораблі. У цей час одним із найбільш популярних кораблів стала каравела. Адже завдяки особливій системі вітрил спростилося управління судном, яке до того ж могло рухатися проти вітру.

Правильному курсу каравел сприяли нові карти, удосконалені компаси й астролябії — пристрої для орієнтування у відкритому морі.

Легка каравела давала змогу відкривати нові землі. Розповіді про такі судна швидко поширювалися завдяки нещодавно винайденому книгодрукуванню і сприяли розвитку історії, географії, етнографії, літератури і мистецтва.

3 Як досліджують життя історичних діячів

Обговоріть у класі

Кого називають історичними діячами? Завдяки чому люди стають історичними діячами? Назвіть людей, які, на вашу думку, є історичними діячами.

Поміркуйте

Поясніть термін «історичний діяч/діячка». Що важливо враховувати, досліджуючи діяльність історичної постаті?

Ще за часів Геродота головним змістом «історій» були вчинки людей. Чимало століть поспіль історики описували діяння, насамперед правителів й видатних полководців. Однак люди цікавилися не лише державними і військовими діячами, а й вченими, винахідниками, мандрівниками, художниками, композиторами, письменниками, поетами. Завдяки відкриттям, винаходам і творам вони увійшли в історію.

Людей, чиї здобутки залишили яскравий слід у минулому і чиє життя видається цікавим нині, називають історичними діячами, або історичними постатями.

Іменами видатних особистостей, які змінили суспільство, названо вулиці, театри, бібліотеки, населені пункти. Історичним діячам встановлюють пам'ятники, присвячують літературні, музичні твори, картини та фільми.

Аби дізнатися про діяльність, погляди і характер видатної людини минулого та укласти її життєпис, історики вивчають чимало різних історичних джерел.

Використовуй інструменти дослідження

Досліджуючи історичну постать, послідовно відповідай на запитання:

- 1) Про кого йдеться?
- 2) Коли і в якій країні жив історичний діяч/діячка?
- 3) Про які його/її риси характеру та погляди відомо?
- 4) Із чим пов'язана основна діяльність цієї історичної особи? До яких історичних подій вона причетна?
- 5) Які вчинки і дії цієї особи стали тобі відомі?
- 6) Яким є твоє ставлення до цієї історичної особи?

Досліди

Уяви себе істориком-біографом. Проаналізуй текст та світлини про історичну діячку, користуючись інструментом, поданим вище.

Кілька фактів про людину

Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко (1884–1973)

Її лекції слухали видатні історики. Нею захоплювались. Біографію цієї жінки називають однією з найцікавіших історій ХХ століття в Україні. Історикиня, археологиня, авторка «найкращого підручника історії» і перша в Україні жінка — доктор історичних наук.

Народилася у Харкові в родині військового історика. Захоплення батька вплинуло на подальший вибір Наталією професії. Досліджувала історію Півдня України ХVІІІ століття: заселення краю, його устрій і господарство, історію Запорозької Січі.

Велику увагу приділяла архівній справі, відтворюючи майже невідому тоді історію України. Наталія написала понад 200 наукових праць з археології, історії України, історії Української Церкви.

Головною її науковою працею стала двотомна «Історія України». Українець Роман Шупер, який протягом шести років перекладав її німецькою, зазначав: «Це була... перша спроба в німецькій мові... дуже чітко відмежувати історію України

від історії Росії чи Білорусі... Я знав її як надзвичайно скромну людину. Дуже така виважена, спокійна жінка».

Її праці вивчають в університетах України і за її межами.

Н. Полонська-Василенко — професорка Українського вільного університету в Мюнхені. 1969 р.

Основна праця
Н. Полонської-Василенко

Перевір себе

1. Що таке історичні події та явища? Наведи приклади.
2. На які запитання слід дати відповіді історикам для дослідження історичних подій?
3. Кого називають історичними діячами?
4. Свідком яких історичних подій тобі доводилося бути? Опиши їх за запитаннями, наведеними у пункті 3 параграфа.
5. Як сьогодні вшановують пам'ять про видатних людей (підказка: візьми до уваги топоніміку, пам'ятники, фільми тощо)?
6. Напиши невеликий твір-роздум «Кого з відомих постатей я вважаю історичним діячем і чому».

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Напиши невеликий твір-роздум (5–6 речень) «Яку подію сьогоднішня я вважаю важливою і чому».
2. Уяви, що ти бажаєш написати книгу про минуле. Кого ти обереш її героями, наприклад історичних діячів, мандрівників, військових, спортсменів, лікарів? Чому? Занотуй свої думки 3–4 реченнями, пояснюючи їх.

§ 14. ЧИМ УСЛАВИЛИСЬ КНЯГИНЯ ОЛЬГА ТА КОРОЛЬ ДАНИЛО

Обговоріть у класі

Чи відомо вам, хто такі князі? Коли вони жили? Кого з них можете назвати?

Досліди

Розглянь зображення. Що об'єднує ці книги? Чому з них, на твою думку, починається розмова про княгиню Ольгу та короля Данила?

1 Звідки походить назва Русь-Україна

Поміркуйте

Поясніть назву Русь-Україна.

У період середньовіччя в IX ст. на землях сучасної України постає давня держава Русь-Україна, яка об'єднала слов'янські племена під єдиною владою. Основними племенами, що сформували державу Русь, були поляни, северяни, древляни та інші спільноти. Назва «Україна» вперше зустрічається у Київському літописі про події 1187 року. Більшість дослідників вважають, що ця назва виникла від слов'янських слів «край, країна» — тобто це певні землі, відокремлені від інших. В українській мові є слова «краяти», «відкраяти» у значенні «відрізати», «відокремити». У деяких слов'янських мовах,

зокрема чеській, сербській та інших, також є схожі назви, що означають «власна земля».

Відомий український історик початку ХХ ст. *Михайло Грушевський* у 10-томній «Історії України-Руси» поєднав дві назви: Русь і Україна. Таким чином він підкреслив безперервність нашої історії — від створення держави до козацьких часів. Нині наша держава має назву Україна.

2 Як княгиня Ольга зміцнила Русь-Україну

Досліди

На світлині зображено пам'ятник княгині Ользі. Поруч із нею — слов'янські просвітителі Кирило і Мефодій — творці абетки, що й нині у користуванні, та Андрій Первозванний, який проповідував християнство на землях, що входять до сучасної України. Які риси Ольги, на твою думку, хотів підкреслити скульптор, зобразивши княгиню саме так і з цими історичними особами?

Пам'ятник княгині Ользі. Київ. Скульптор Іван Кавалерідзе

Поміркуйте

На основі тексту визначте, які сфери суспільного життя зазнавали змін за правління Ольги. Як ви оцінюєте діяльність княгині? Чому?

Давньоруські літописи та іноземні хроніки називають правителів Русі-України князями.

Княгиня Ольга увійшла в історію як єдина жінка-правителька Русі-України. Вона почала володарювати 945 р. після загибелі свого чоловіка князя Ігоря. Захищаючи князівську владу і тогочасний порядок, Ольга жорстоко помстилася древлянам, від рук яких загинув Ігор. Під час військового

походу вона спалила їхню столицю Іскоростень. Проте надалі повсякчас дбала про злагоду та мир у власній державі.

У своїй політиці Ольга зосередилася на внутрішніх справах. Правителька об'їжджала країну: була, приміром, у Чернігові, у Новгороді і Пскові, закладала нові міста й оборонні споруди. Ольга упорядковувала збір данини (вид державних податків) з усіх, навіть віддалених земель. Це сприяло розвитку господарства і зміцненню держави.

Ольга однією з перших на Русі стала християнкою. Вона здійснила поїздку до Константинополя — столиці Візантії, і там прийняла християнство. За писемними джерелами, руську княгиню приймали з пошаною, а її хрещеним батьком став імператор Візантії. Для утвердження християнства Ольга наказала зводити у руських містах храми.

Автори давніх хронік зауважували, що Ольга рішучістю та мудрістю стоїть вище інших жінок. Донині її пам'ять увічнюють у монументах та іконах православної церкви.

М. Бруні. Свята Ольга.
1901 р. Живопис

Досліди

1. Опиши географічне положення держави Русь-Україна.
2. Покажи на карті «Русь-Україна за князювання Ольги і Святослава» (с. 31) її кордони і сусідні країни за часів княгини Ольги.
3. Розкажи, як змінились кордони за сина Ольги князя Святослава.

3 Як князь Данило став королем

Досліди

Яким побачили автори пам'ятника князя Данила? Що про цю видатну постать розповідає пам'ятник?

Поміркуйте

Чому за короля Данила Галицько-Волинська держава досягла найвищого розвитку? Як Данила зображують сучасні скульптори?

У XIII ст. за правління князя Данила Галицько-Волинська держава, що об'єднувала Галичину і Волинь, досягла найвищого піднесення.

Життєпис князя Данила, якого прозвали Галицьким, — це літопис боротьби та захисту українських земель. Князь-воїн створив регулярне військо — важко озброєну піхоту із селян та значно розширив територію держави. Йому була властива небачена особиста відвага. Так, під час облоги польського містечка Каліш Данило переодягнувся городянином та проник у місто, а потім розкрив себе представникам польської влади й запропонував підписати мирний договір. Здивовані сміливістю князя, польські правителі погодилися. Літопис відзначає також видатні дипломатичні здібності князя.

Данило будував нові міста і розвивав старі. У містах зводили церкви та могутні укріплення. За часів правління князя Данила Галицько-Волинська держава стала однією з найбагатших в Європі. Розташована на перехресті торгових шляхів, вона торгувала із сусідніми державами. До того ж Галичина мала великі запаси солі, на яку завжди був чималий попит.

Під час навали монголів Данило відстояв владу і державу. Водночас він наполегливо домагався союзу з європейськими країнами в боротьбі проти монголів. На знак підтримки Данила папа Римський 1253 р. коронував його. Данило Галицький став першим українським королем. В історію

Галицько-Волинська держава увійшла як Королівство Руське.

Пам'ятник королю Данилу Романовичу. Львів.
Скульптори Василь Ярич, Роман Романович, архітектор Ярема Чурилик. 2001 р.

О. Барвинський. Данило Галицький. Живопис.
1904 р.

Досліди

Опиши географічне положення Королівства Руського та назви держави, що з ним сусідили. Знайди на карті місця, пов'язані з діяльністю Данила Галицького, та розкажи про них. Покажи на карті міста, засновані Данилом, і міста, які він зміцнив.

Перевір себе

- 1. Чому давня українська держава називається Русь-Україна?
- 2. Чим уславилась княгиня Ольга?
- 3. Які найбільш значимі, на твій погляд, досягнення Данила Галицького?
 - 4. На основі тексту, карт та ілюстрацій склади розповідь про Ольгу та/або Данила і презентуй її класу.
 - 5. У який період всесвітньої історії правили Ольга і Данило (за потреби звернися до параграфа 3)?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

- 1. Серед державних нагород України є Орден княгині Ольги, яким відзначають видатні заслуги жінок у державній, освітній, культурній, добродійній, інших видах суспільної діяльності. Чому, на твою думку, цю нагороду названо на честь княгині Ольги?
- 2. Закінчи речення: «Король Данило був... тому...».

§ 15. ЯК УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ПРОСЛАВИЛОСЬ У БИТВАХ І ПОХОДАХ

Обговоріть у класі

Хто такі козаки? Які літературні твори (усні, письмові), фільми, звичаї, традиції, пов'язані з козаками, ви знаєте?

Досліди

Яким побачив козака художник? Що для тебе означає словосполучення «козацька Україна»? Як ти розумієш вислів «Ми всі козацького роду»?

С. Васильківський.
Запорожець. Поч. XX ст.

1 Хто такі українські козаки

Поміркуйте

Читаючи текст, розтлумачте поняття «козак» та доберіть приклади, які його розкривають. Закінчіть речення: «Козак — це...».

Малозаселені степи, що сягали від Чорного та Азовського морів до Середнього Подніпров'я, мають історичну назву — Дике поле. З давніх часів тут жили поряд українці й татари. Джерела свідчать, що вони не тільки воювали, а й торгували, об'єднувалися для спільних походів проти ворогів. Власне тоді українська мова збагатилася словами татарського походження, наприклад шабля, барабан, табір, майдан.

У XV ст. на землях Північного Причорномор'я та Криму татари створили власну державу — *Кримське ханство*. З того часу почались спустошливі набіги татар на українські землі. Захист від них взяли на себе козаки.

Досліди

Як описує українська дослідниця Наталя Яковенко місцевість, де мешкали козаки?

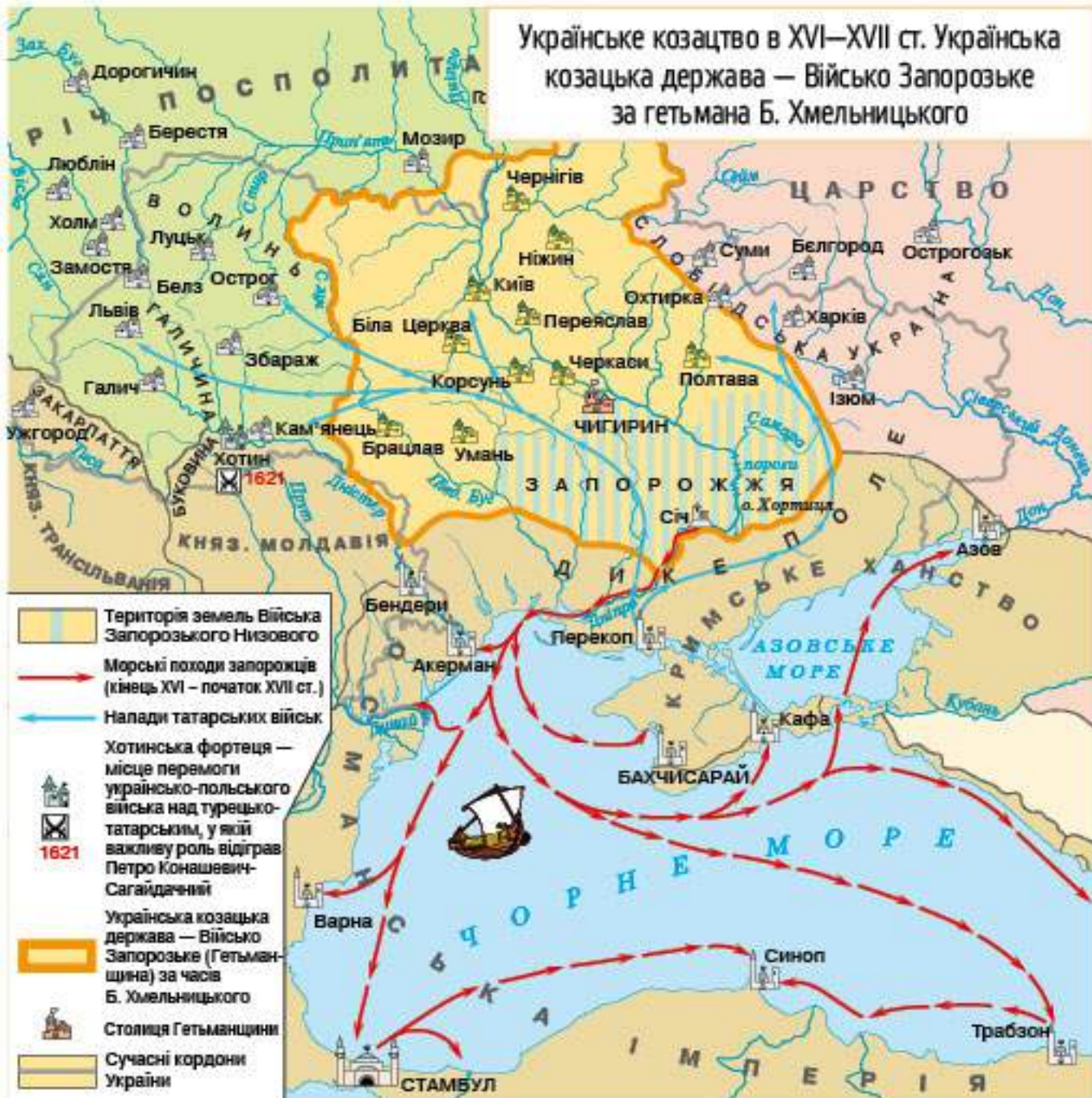
Старезні дубові гаї в гирлах дніпровських допливів, незаймані бджолині рої, безмірні запаси риби й дичини, дика, по-південному розкішна краса витворювали з цих місць райську оазу⁴. Її створив Бог для сміливців, які зможуть дістатися сюди, подолавши степ і пороги. Саме з цим закутком обітованої землі, висунутої вглиб Поля, пов'язане утвердження козаків на історичній арені.

Чоловіки, які оселялися на порубіжжі зі степом, ставали воїнами, захисниками окраїнних земель від завойовників. Їх називали *коза́ками*. Слово «козак» побутує в різних мовах і зазвичай означає «вільна, озброєна людина». Крім військової справи, козаки займалися мисливством, рибальством, хліборобством, вправно їздили верхи та ходили на човнах — «чайках».

⁴ Оа́за, оа́зис — частина пустелі, напівпустелі, де є вода і, відповідно, рослинність.

Досліди

1. Знайди на карті Дике поле, Запорожжя, пороги Дніпра, Січ. Назви ці території послідовно з півночі на південь. Яка річка їх об'єднує? Поєднай інформацію карти та тексту і визнач, як географічні умови вплинули на заняття і спосіб життя козаків.
2. Розглянь місцезнаходження Кримського ханства. Назви його столицю. Які держави сусідили з ним?

Для відсічі ворога козаки збирались у ватаги за порогами⁵ Дніпра — на Запорожжі. Тому й називають їх запорожцями. Тут вони зводили козацькі фортеці — Січі — укріплення, обведені

⁵ Пороги — місце, де каміння і скелі перетинають ріку.

високими валами, на яких ставили гармати. Усередині Січі були церква, господарські будівлі та житлові приміщення — *курені*. Центр суспільного життя Запорозької Січі — це площа біля церкви. Тут збирали козацькі ради. А за валами бував базар, де козаки і купці торгували різними товарами. За переказами, першу Запорозьку Січ, ймовірно, збудував князь Дмитро Вишневецький у 1550-х роках на острові Мала Хортиця.

Історія Січей налічує майже два з половиною століття.

Досліди

1. Кого та яку подію зображено на картині Опанаса Сластіона? Які деталі побуту козаків можна тут побачити? Який настрій героїв картини і чому? Які слова, на твою думку, промовляють жінки козакам?

Опанас Сластіон. Проводи на Січ

2. Розглянь реконструкцію Січі. Чому і як козаки намагалися зробити Січ неприступною?

Запорозька Січ. Національний заповідник «Хортиця»

2 Як воювали козаки у XVI–XVII ст.

Поміркуйте

З ким воювали козаки у XVII столітті? Виокремте причини і результати Національно-визвольної війни 1648–1657 рр.

Козаки мужньо і хоробро воювали з Туреччиною (тоді Османська імперія), з Кримським ханством та Польщею. Військове мистецтво козаків вражало Європу, і чимало правителів запрошували запорожців до свого війська.

Особливу славу козацьке військо здобуло за гетьмана *Петра Конашевича-Сагайдачного*. Досвідчений воїн і очільник козаків, Сагайдачний став захисником православної церкви. Він був відомий і доброчинними справами: жалював кошти на школи, лікарні і притулки.

Досліди

Схарактеризуй Петра Конашевича-Сагайдачного на основі тексту, уривку з історичного твору Наталії Полонської-Василенко та ілюстрації.

Найбільше успіхів та слави здобуло козацтво за гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного... Сміливість, відвага, видатні здібності висунули його на гетьмана. Сагайдачний провів ґрунтовну реформу козацтва, перетворивши окремі ватаги на регулярне військо із суворою дисципліною.

Петро Конашевич-Сагайдачний.
Гравюра на дереві. 1622 р.

У XVII ст. зросли утиски українського населення з боку *Річі Посполитої*⁶, до складу якої входила тоді більша частина українських земель. Православні церкви і школи закривали, українців усували від участі в управлінні своїми територіями, селян

⁶ Річ Посполита — назва Польсько-Литовської держави у XVI–XVIII століттях.

змушували важко працювати на панів. Чимало селян і містян вирушали за дніпровські пороги, аби стати вільними козаками.

Лідером руху спротиву став гетьман **Богдан Хмельницький**. Він здобув гарну освіту, разом із батьком брав участь у військових походах, пережив турецький полон. У 1648–1657 роках Богдан Хмельницький очолив Національно-визвольну війну проти Польщі, провідну роль у якій відігравало українське козацтво.

На звільнених під час війни землях постала українська держава — **Військо Запорозьке, або Гетьманщина**, що мала власні кордони, столицю та органи влади. Довгий час столицею Війська Запорозького було місто Чигирин. У козацькій державі селяни стали вільними, зміцнилося становище православної церкви та козацтва. Про Військо Запорозьке було відомо у багатьох країнах Європи.

3 Як вшановують пам'ять про українське козацтво

Досліди

1. Класифікуй наведені джерела (виокрем речові, візуальні та писемні). Які деталі життя козаків можна дослідити за допомогою цих пам'яток?
2. Скориставшись наведеними джерелами, розкажи, як вшановують історію українського козацтва нині.
3. Чи доводилось тобі брати участь у святкуванні Дня українського козацтва? Як це відбувалося?

- 1 Збірка козацьких літописів. 2006 р.
- 2 Герб міста Черкаси
- 3 Поштову марку «Козаки» з доповненою реальністю визнано кращою у 2020 році

- 4 Пам'ятник запорозьким козакам, які брали участь в обороні австрійської столиці у XVII ст. Відень. 2013 р.
- 5 Богдан Ступка у ролі Богдана Хмельницького у фільмі «Вогнем і мечем»
- 6 Зображення Івана Мазепи, гетьмана України, на десятигривневій банкноті

Перевір себе

- 1. На якій території виникло козацтво?
- 2. Чим займалися козаки?
- 3. Яку війну очолив Богдан Хмельницький? Коли вона відбувалася?
- 4. *Постав історичні факти у логічній послідовності: на звільнених під час війни землях постала українська держава; православні церкви і школи закривали; у козацькій державі селяни стали вільними; Богдан Хмельницький очолив Національно-визвольну війну проти Польщі.*

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

- 1. Познач на лінії часу дати подій, про які йшлося в параграфі.
- 2. Чому і як ми вшановуємо пам'ять про українське козацтво?

§ 16. ЯКІ ПОДІЇ НАЗИВАЮТЬ УКРАЇНСЬКОЮ РЕВОЛЮЦІЄЮ

Обговоріть у класі

Які події суспільного життя, на вашу думку, називають революцією? Як ви вважаєте, що може спонукати багатьох людей одночасно прагнути змін?

Досліди

Розглянь світлина, на яких зображено початок Української революції 1917–1921 рр. Що відбувається на площах? Що могло спричинити ці події? Якими могли бути наслідки?

Події початку революції у Києві.
1 квітня 1917 року

Події початку революції в Харкові.
19 квітня 1917 року

1 Чому розпочалася революція в Україні

Поміркуйте

Випишіть із тексту нові для вас поняття. Складіть речення з кожним із них. Порівняйте свої припущення щодо причин революції з текстом.

Слово «**революція**» латинського походження і означає «докорінні зміни». Однією з найвизначніших подій в історії України дослідники вважають Українську революцію — низку подій, пов'язаних із національно-визвольною боротьбою українського народу у 1917–1921 рр.

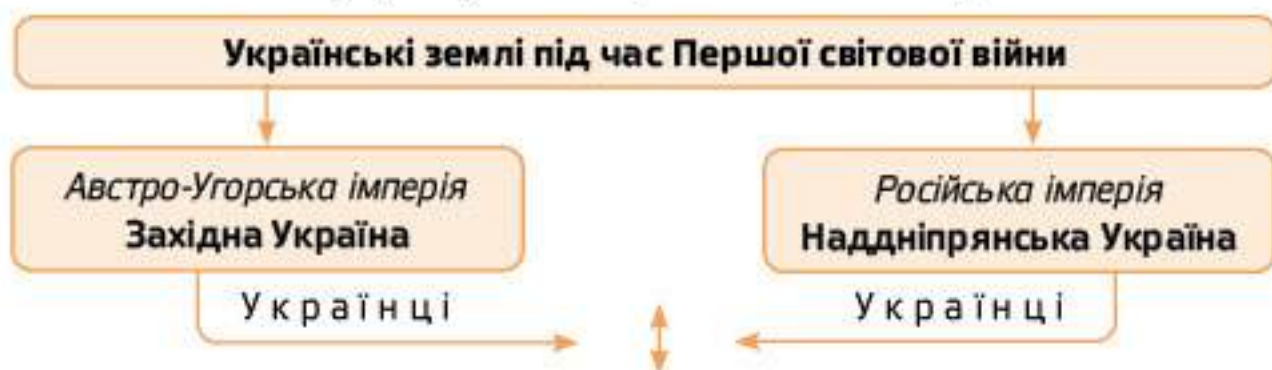
Революції передували події *Першої світової війни* (1914–1918 рр.). У цій війні українці воювали у складі двох ворогуючих між собою армій, оскільки

Світовою називають війну, яка охоплює більшість держав світу та різні континенти.

у той час українські землі були розділені між Російською та Австро-Угорською імперіями⁷.

Досліди

На основі схеми з'ясуй, чому війна спричинила масові протести населення.

- Загибель і каліцтво військових та цивільних людей
- Руйнування міст і сіл на території України, інших країн Європи
- Занепад сільського господарства, призупинення виробництва, голод і безробіття через призов чоловіків — основної робочої сили у містах і селах
- Відсутність опалення та електропостачання, обмежене курсування транспорту в багатьох містах, закриття магазинів, знецінювання грошей, різке зростання цін на продукти харчування

Страждання, відчай і зневіра змусили людей протестувати проти війни та імператорської влади — вони вимагали проголошення республіки та рівних прав усіх громадян.

Республіка (від латинських слів «справа» та «загальна») — держава, де правління здійснює вищий орган влади, обраний народом.

2 Як розгорталася подія Української революції

Поміркуйте

Назвіть історичних діячів і дати історичних подій, пов'язаних із перебігом Української революції.

На початку 1917 року розпочалася революція в Росії. В Україні люди також прагнули перетворень. На українських

⁷ Імперія — це держава, більшу частину якої складають завойовані землі.

землях, що перебували під владою Російської імперії, у березні 1917 року в Києві було створено орган національної влади — *Українську Центральну Раду (УЦР)*, очолювану *Михайлом Грушевським*.

На початку революції населення сподівалося на вихід України з війни. Селяни бажали мати власну землю, а робітники — гідну оплату праці й поліпшення умов життя. Люди прагнули жити у країні, де панували би справедливі закони й забезпечувалися права на навчання українською мовою, розвиток української культури тощо.

Українська Центральна Рада намагалась вирішити ці проблеми мирним шляхом. В універсалах — офіційних документах — вона проголосила спочатку автономію України у складі Росії, а згодом — незалежність *Української Народної Республіки (УНР)*.

Автономія (з грецької — «власний закон») — самоврядування, право на самостійний розвиток.

Досліди

Чому цей документ вважають найважливішим за часів революції? Поясни.

З IV Універсалу УЦР 22 січня 1918 року

Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу...

Українська Народна Республіка намагалась розв'язати більшість нагальних на той час питань. Слідом за нею Українська держава на чолі з гетьманом *Павлом Скоропадським* та відновлена Українська Народна Республіка з очільниками *Володи миром Винниченком* та *Симоном Петлюрою* прагнули розбудувати і захистити країну.

Революційні події охопили і землі України, що входили до Австро-Угорщини. У Львові в листопаді 1918 року було проголошено Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР) на чолі з *Євгеном Петрушевичем*.

Визначною подією революції став Акт Злуки — об'єднання двох Українських республік — УНР і ЗУНР, проголошений у Києві 22 січня 1919 року. Нині цю дату відзначаємо як День Соборності України.

Протягом 1917–1921 рр. українські землі зазнавали нападу численних завойовників. У 1919 р. внаслідок військової агресії територія України була окупована більшовицькою Росією і у 1922 р. стала частиною новоствореної держави Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).

Досліди

Як на світлинах відображено події Української революції? Назви та опиши кожну із цих подій.

- ❶ Будинок Педагогічного музею в Києві, де засідала Центральна Рада (нині — Київський міський будинок вчителя)
- ❷ Газетна шпальта з текстом IV Універсалу УЦР
- ❸ Учасники Української революції на Софійській площі в Києві

3 Як зберігається Українська революція в пам'яті народу

У 1921 році Україна була вже іншою, ніж до революції, країною: змінилися влада, кордони та й саме суспільство. Незважаючи на те, що тоді не вдалося відстояти незалежну державу, революційна боротьба вплинула на наступні покоління українського народу. Пам'ять про Українську революцію зберігається в літературно-мистецьких творах, назвах вулиць і площ, у пам'ятниках і символах нашої держави.

Досліди

Чому в містах, селищах нашої країни встановлено пам'ятники діячам Української революції? У який ще спосіб зберігається пам'ять про неї?

- 1 Пам'ятник голові УЦР Михайлу Грушевському, Львів. 1994 р.
- 2 Пам'ятник голові Генерального Секретаріату — першого українського уряду УЦР Володимиру Винниченку, Кропивницький. 2010 р.
- 3 Попруддя президента ЗУНР Євгена Петрушевича, Буськ, Львівська обл. 2008 р.
- 4 Історична гра «Українська революція 1917–1921»

5 Афіша історичного фільму «Крути 1918»

6 Пам'ятний знак «Борцям за волю України 1917–1921 рр». с. Товстенке, Чортківський р-н, Тернопільська обл.

Перевір себе

1. Що таке революція?
 2. Чого прагнуло населення України під час революції?
 3. Коли було проголошено незалежність УНР та Злука УНР і ЗУНР?
 4. *Склади хронологічну таблицю подій Української революції, про які ти дізнався/дізналася з параграфа.*
Дата	Подія
5. *Уяви, що ти мешкаєш в Україні у 1917–1921 рр. Про що можна було прочитати в газетах того часу? Придумай кілька заголовків уявних статей про події в Україні часів революції.*

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Склади сенкан, перший рядок якого — Українська революція.
2. Чи є у твоєму селі, селищі, місті пам'ятники або назви об'єктів, пов'язані з Українською революцією? Якщо так, підготуй усне коротке (1–3 хв) повідомлення або презентацію про це.

§ 17. ЯК УКРАЇНА І СВІТ ВШАНОВУЮТЬ ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОДОМОР 1932–1933 рр.

Обговоріть у класі

Чи знаєте ви, що називають Голодомором? Коли і як ви дізналися про ці події? Прокоментуйте сучасний символ пам'яті про Голодомор.

Досліди

Припусти, чому словом «Голодомор» називають події 1932–1933 рр. Добери до нього кілька прикметників та поясни свій вибір.

1 Що таке Голодомор і чому його називають геноцидом українського народу

Поміркуйте

Чому події 1932–1933 років називають штучним голодом і Голодомором? Назвіть послідовно дії радянської влади, що призвели до Голодомору.

Після входження більшості українських земель до складу СРСР тут було встановлено радянську владу. Від другої половини 1920-х років в українських селах почали примусово створювати колективні господарства — колгоспи. Селяни переставали бути господарями, бо не могли розпоряджатися ні своєю землею, ні зібраним урожаєм. Попри спротив селян і навіть повстання, радянська влада насильно змушувала їх входити до колгоспів.

Найбільшим лихом тих років став Голодомор (від словосполучення *морити голодом*) 1932–1933 рр. — так називають організований радянською владою масовий голод. Селянські господарства були зобов'язані здавати державі все вирощене зерно та іншу сільськогосподарську продукцію. Улітку 1932 р. радянська влада прийняла закон, прозваний «законом про п'ять колосків». За ним людину, яка голодувала, ув'язнювали на 10 років або навіть страчували за кілька

зібраних потайки колосків чи овочів. Через таку злочинну діяльність радянської влади сотні тисяч людей України були приречені на голодну смерть. Проте втекти від страхіття селяни не могли, адже кордони територій, охоплених голодом, охороняли війська. У такий спосіб влада блокувала села, які не виконували план хлібозаготівлі.

Голодомор 1932–1933 років не був наслідком посухи чи іншого стихійного лиха, а стався через сплановані дії радянської влади. Унаслідок цього мільйони людей загинули, втратили родини, були позбавлені звичного способу життя.

У нашій державі Голодомор визнано геноцидом українського народу — злочином, спрямованим на повне або часткове знищення окремих груп населення.

Геноцид (з грецької — рід, плем'я та латинської — вбиваю) — цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково національних, етнічних, расових чи релігійних груп

2 Які пам'ятки України розкривають сутність Голодомору

Поміркуйте

До кого мали звернутися дослідники, аби дізнатися про події Голодомору? Які джерела варто використовувати для написання книг, створення пам'ятників, фільмів, картин, музичних творів про Голодомор?

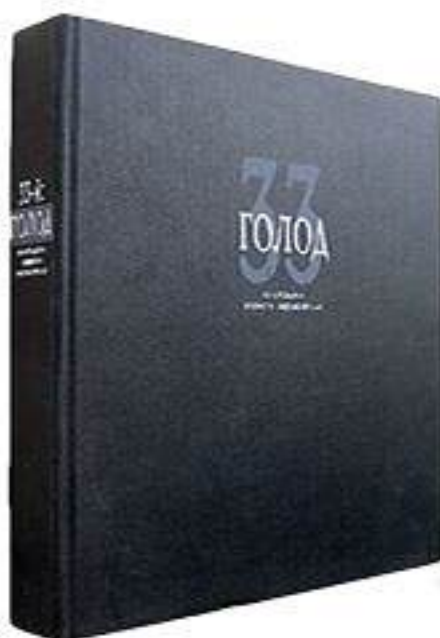
Упродовж десятиліть у СРСР влада забороняла навіть згадувати про Голодомор. Лише наприкінці 80-х років ХХ ст. історики та журналісти почали записувати спогади тих, хто пережив голод, та зберігати пам'ять про ті події й долі людей. Тих, хто першими почали викривати злочини радянської влади, що призвели до Голодомору, називають Людьми Правди. Серед них: Улас Самчук, Василь Барка, Володимир Маняк.

Досліди

1. Назви зображені джерела вивчення Голодомору. Які документи, на твою думку, могли використовувати автори книжок для їх написання?
2. Закінчи речення: «Темі Голодомору присвячені, наприклад, такі збірники документів, як ..., твори художньої літератури ..., фільми ..., пам'ятники Це свідчить про ...».

Василь Барка. «Жовтий князь». 1963 р. Нью-Йорк. Найвідоміший художній твір про Голодомор

«33-й: Голод»: Народна Книга-Меморіал. 1991 р. Упорядковані свідчення понад 1000 очевидців подій Голодомору

Улас Самчук. «Марія». 1934 р. Львів. Перший художній твір про Голодомор з посвятою загиблим матерям

- 1 «Голод 33» (за мотивами повісті Василя Барки «Жовтий князь») — перший художній фільм, що розкриває трагедію Голодомору. 1991 р.
- 2 «Гірка пам'ять дитинства». Національний музей Голодомору-геноциду. Київ
- 3 Документальний фільм «Хлібна гільйотина». Україна. 2008 р.

3 Як у світі зберігають пам'ять про Голодомор

Голодомор визнали геноцидом українського народу або засудили його як акт винищення людства такі держави, як Австралія, Андорра, Аргентина, Бразилія, Грузія, Еквадор, Естонія, Іспанія, Італія, Канада, Колумбія, Латвія, Литва, Мексика, Парагвай, Перу, Польща, Словаччина, США, Угорщина, Чехія, Чилі.

Досліди

Що об'єднує пам'ятники жертвам Голодомору в різних країнах світу? У який спосіб автори підкреслювали трагедію 1932–1933 років?

- 1 Меморіал жертвам Голодомору в Україні, Вашингтон. США
- 2 Пам'ятник жертвам Голодомору, Алмати. Казахстан
- 3 Меморіал пам'яті жертв Голодомору в Україні, Краків. Польща
- 4 Місто Віндзор. Канада. На монументі напис англійською, французькою та українською мовами: «У пам'ять про понад сім мільйонів жертв голодомору-геноциду 1932–1933 років у радянській Україні, сталінських злочинів проти людства»

Перевір себе

1. До складу якої держави входила більша частина українських земель під час Голодомору?
2. Чому люди не могли покинути території, охоплені голодом?
3. Що називають геноцидом?
4. Сформулюй запитання щодо впливу радянської влади на життя українських селян на початку 30-х років XX ст.
5. Розглянь світлини, вміщені у параграфі. Які символи найчастіше використовують митці, зображуючи події Голодомору? Які символи можеш запропонувати ти? Чому?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Знайди на карті світу культурно-історичні пам'ятки, країни, місця історичних подій, пов'язані з Голодомором в Україні. Обери пам'ятник чи країну, що визнала Голодомор актом геноциду. Склади про них коротке повідомлення (5–7 речень).
2. Чому дослідження Голодомору називають «Розсекречена пам'ять»?

§ 18. ЧОМУ ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА ЗАЛИШАЄТЬСЯ В ПАМ'ЯТІ ЛЮДСТВА

Обговоріть у класі

Які війни називають світовими? Що ви знаєте про Другу світову війну? Які писемні, візуальні, речові джерела можна використовувати для дослідження Другої світової війни?

Досліди

Як ти розумієш зміст цього плакату?

1 Які події називаємо Другою світовою війною 1939–1945 рр.

Поміркуйте

Виокреміть у тексті хронологічну та історико-географічну інформацію. Доведіть, що війна 1939–1945 років була світовою.

Друга світова війна розпочалася нападом нацистської⁸ Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 року. У 1939–1941 рр. Німеччина та її союзники захопили територію більшості країн Європи. Воєнні дії на суші, морі, у повітрі проходили не лише на європейському чи радянському фронтах, а й у Північній Африці та Азії.

Війна змінила долю населення українських земель. З її початком, у 1939–1940 рр., західноукраїнські землі, що перебували у складі Польщі та Румунії, були приєднані до СРСР.

Нападом військ нацистської Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р. розпочалася німецько-радянська війна, яка охопила всю територію тодішньої України. Вигнання нацистів та їхніх союзників з української землі розпочалося взимку 1942–1943 рр. і тривало майже два роки — до жовтня 1944 р.

Здобути перемогу над нацистською Німеччиною вдалося об'єднаними зусиллями багатьох країн. Бойові дії проти Німеччини та її союзників в Європі закінчилися 8 травня 1945 р., коли нацистська Німеччина визнала поразку і капітулювала. Нині в Україні 8 травня відзначають як День пам'яті та примирення, 9 травня — День Перемоги над нацизмом. Поразка Японії — союзниці Німеччини — 2 вересня 1945 р. означала остаточне завершення Другої світової війни.

⁸ Націсти (від німецького скорочення — «наці») — представники та прибічники політичної партії Німеччини, які підтримували її лідера Адольфа Гітлера і сповідували ідею належності німецької нації до вищої раси та її зверхності над іншими націями і народами.

2 Якою була доля людини у війні

Поміркуйте

Читаючи текст, сформулюйте 2–3 запитання щодо впливу війни на життя людини, груп людей, усього суспільства.

З початком війни для людей завершилося мирне, звичне життя. Мільйони чоловіків і жінок були призвані на фронт солдатами й офіцерами. Вони служили льотчиками, зв'язківцями, лікарями і розвідниками. Утім, жінки переважно були медсестрами і санітарками, які допомагали пораненим на полі бою. У тилу люди працювали на заводах і фабриках удень і вночі для постачання армії зброї, обмундирування, продовольства.

У роки німецько-радянської війни вся територія радянської України була окупована. Нацисти вважали, що українці, росіяни, білоруси, євреї, роми та інші народи є менш вартісними і мають прислужувати їм. Тисячі людей працездатного віку відправляли на примусові роботи до Німеччини. Нацисти вивозили з українських земель зерно, худобу, виробниче обладнання. За найменший опір жителів міст і сіл масово розстрілювали, села спалювали, іноді разом з їхніми мешканцями.

Досліди

На основі світлин 1, 2 поясни значення вислову «Війна — це дуже тяжка робота». Які почуття викликають у тебе світлини дітей часів війни (3, 4)? Що ці світлини додають до твого уявлення про війну?

Тяжка доля спіткала єврейський народ. Багато євреїв були розстріляні або заморені в гетто⁹ чи концтаборах¹⁰. Масове знищення євреїв Європи у роки Другої світової війни називають Голокостом. Багато місць у різних країнах зберігають пам'ять про це. Наприклад, таким місцем є Бабин Яр у Києві, де нацисти розстріляли понад сто тисяч євреїв: дорослих і дітей. Там розстрілювали також ромів, українських громадських діячів, радянських військовополонених і психічнохворих.

Люди, які прагнули дати відсіч загарбникам, ставали учасниками Руху Опору. На більшій частині окупованих територій України діяли радянські партизанські загони. Вони підривали залізниці, мости, техніку ворога, перешкоджали вивезенню молоді на примусові роботи до Німеччини. На території Волині та Галичини діяли загони Української повстанської армії (УПА). Її представники боролися за незалежну Україну, воюючи як проти радянської армії, так і проти нацистських загарбників.

Рух Опору — боротьба, супротив окупантам у роки війни.

Досліди

На основі інфографіки доведи, що війна стала найтяжчим випробовуванням для країни та її населення.

⁹ Гетто — відокремлена частина міста, куди під час війни примусово відселяли єврейське населення, зокрема і в Україні.

¹⁰ Концтабори — концентраційні табори — місця ув'язнення військовополонених і цивільних осіб під час війни.

3 Як у світі та в Україні зберігають пам'ять про війну

У різних країнах світу вшановують пам'ять загиблих у війні, покладають квіти до пам'ятників, місць поховань військових та братських могил.

Досліди

Класифікуй наведені пам'ятки (речові, візуальні, писемні). Склади невелику розповідь (5–7 речень) на основі вибраних тобою пам'яток для вивчення історії Другої світової війни.

- 1 Нашивки, які носили люди, відправлені на примусові роботи до Німеччини
- 2 Шахи з окопів війни. З експозицій Національного музею історії України
- 3 Щоденник Анни Франк — єврейської дівчинки, яка вела його, переховуючись від нацистів в Амстердамі

- 4 Збірка документів про Другу світову війну
- 5 Медаль «Праведник світу», якою держава Ізраїль відзначає тих, хто, ризикуючи своїм життям і життям своїх рідних, допомагав євреям. Нині в Україні 2659 таких людей
- 6 Пам'ятник дітям, розстріляним у Бабиному Яру

Перевір себе

- 1. З яких подій розпочалась Друга світова війна?
- 2. Знайди слова або словосполучення, що характеризують зміни в житті різних груп людей у воєнні роки.
- 3. Чому окремі могили солдатів та офіцерів, які загинули у Другій світовій війні, безіменні або братські?
- 4. Чому в багатьох країнах світу відзначають день 8 травня?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

- 1. На основі тексту параграфа сформулюй 2–3 речення, які описують долю людей під час війни.
- 2. Дізнайся, хто з твоєї родини брав участь у Другій світовій війні. Як життя твоїх родичів або близьких пов'язане із цією війною? Підготуй про це коротке повідомлення.

§ 19. КОЛИ І ЯК УТВОРИЛАСЯ СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА

Обговоріть у класі

Яку державу називають незалежною? Коли Україна здобула незалежність?

Досліди

Що об'єднує подані світлини? Які почуття вони у тебе викликають?

- 1 Найбільший і найпотужніший у світі літак «Мрія». У 2004 році Міжнародна федерація аеронавтики внесла Ан-225 у довідник «Світові рекорди Гіннеса»
- 2 Леонід Каденюк. Перший космонавт України, учасник космічного польоту 1997 року
- 3 Український прапор, піднятий над Антарктидою у 1996 році на станції «Академік Вернадський»
- 4 Гурт «Kalush Orchestra», переможці конкурсу Євробачення 2022 року

1 Що таке незалежність держави

Поміркуйте

На основі тексту поясніть, чому держави прагнуть стати незалежними.

Головною ознакою будь-якої незалежної держави є державний суверенітет. Це право держави самостійно здійснювати політику всередині країни та у міжнародних відносинах. Якщо держава суверенна, то жодна інша країна не має права втручатися в її справи, порушувати кордони чи захоплювати територію. Незалежність дає свободу, необхідну людині й народу для життя сьогодні та побудови майбутнього. Люди суверенної держави — її громадяни — наділені правами й обов'язками. Становлення держави та її зміцнення потребують об'єднання, зусиль і праці всіх людей, які її населяють. Україна стала незалежною державою 1991 року.

Досліди

Поясни зміст і важливість кожної з ознак суверенної держави.

2 Як розпочалась історія суверенної України

Поміркуйте

На основі тексту складіть хронологічну таблицю «Пам'ятні дати історії нашої держави».

Протягом багатьох століть українці мріяли про незалежність та боролися за це. Наша держава увібрала в себе традиції державництва Русі-України, Війська Запорозького, української державності початку ХХ століття.

24 серпня 1991 року Верховною Радою України ухвалено Акт проголошення незалежності України.

На політичній карті світу постала нова самостійна держава — Україна. Відтоді День Незалежності України — головне державне свято, що відзначають 24 серпня. Оскільки 22 січня 1918 року Центральною Радою вже була проголошена незалежність, 24 серпня 1991 року фактично відбулося відновлення незалежності України.

Акт (від латинського слова «дія») — документ державного суспільного значення, який вводить в дію певні рішення.

Щоб заручитися підтримкою громадян, Верховна Рада України запросила громадян підтвердити Акт проголошення незалежності України. Для цього 1 грудня 1991 року було проведено референдум — всенародне голосування. Понад 90% громадян, які взяли участь у ньому, підтримали це рішення. Того самого дня було обрано *Президента України*. Ним став *Леонід Кравчук*.

Протягом наступних місяців суверенну Україну визнали майже 100 держав світу. Україна увійшла в міжнародні організації, а в грудні 1995 року стала членом Ради Європи.

28 червня 1996 року Верховна Рада України ухвалила Конституцію України — Основний Закон.

Використовуй інструменти дослідження

Опрацьовуючи фрагмент офіційного документа, відповідай на запитання:

- 1) Як називається документ? Який орган влади його прийняв?
- 2) Коли було ухвалено цей документ?
- 3) Які ключові слова цього документа (назви їх)?
- 4) Чому цей документ є важливим?

Досліди

Застосуй пропонований вище інструмент для дослідження документа.

Конституція України (прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 р.)

Стаття 20

Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України — стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів...

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Державний гімн України — національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом...

3 Як громадяни шанують державну незалежність нашої держави

Здобуття державності — це результат тривалої боротьби і творчих зусиль багатьох визначних українців: політиків, військових, благодійників, митців, чия діяльність наблизила незалежність України. Ми як громадяни нашої держави прагнемо її розбудови, зміцнення та розквіту.

Досліди

Розглянь світлини. Що в них спільного? Чим відрізняються свята? Яку загальну назву можна дати цим світлинам? Як ти відзначаєш День Незалежності України?

Перше святкування Дня Незалежності України у 1991 р.

Святкування 30-річчя незалежності України в 2021 р.

Досліди

Розглянь світлину пам'ятника В'ячеславу Чорноволу в Києві. Прочитай факти про нього. Як автори пам'ятника передали характер В. Чорновола?

Пам'ятник В'ячеславу Чорноволу.
Скульптор Богдан Мазур.
Архітектор Юрій Мельничук,
Київ. 2006 р.
Монумент зображує
В'ячеслава Чорновола, який
ніби проходить крізь пролом
у стіні. Над його головою витає
муза з калиновим вінком

Кілька фактів про людину

В'ячеслав Чорновіл (1937–1999) — один із лідерів українського визвольного руху, відомий державний діяч. Як борець за права України тричі був ув'язнений радянською владою. На суді В'ячеслав Чорновіл відмовився свідчити у справі проти своїх друзів та соратників, наражаючи себе на небезпеку.

Брав участь у проголошенні Декларації про державний суверенітет та Акта проголошення незалежності України. У 1991 р. В'ячеслав Чорновіл був кандидатом у Президенти України. У 2000 р. йому посмертно присвоєно звання Героя України.

4 Як Україна боронить власну незалежність

Поміркуйте

Чому українці захищають державу зі зброєю в руках? Що допомагає українцям у боротьбі за суверенітет держави?

У 2014 році Росія захопила Крим. У цьому ж році вона окупувала окремі території Донецької і Луганської областей, розпочавши війну проти нашої держави на сході.

Окупація — незаконне зайняття збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави.

А 24 лютого 2022 року Росія розпочала проти України повномасштабну збройну агресію. Ракетні та артилерійські обстріли, авіаційні удари та бомбардування, застосування Росією різних видів страшною зброї призвели до загибелі тисяч наших громадян, руйнувань сотень міст і сіл, нищення шкіл, лікарень, храмів і підприємств. Мільйони українців залишили свої домівки, шукаючи прихисток у безпечних місцях. Вони стали внутрішніми переселенцями, оселившись в інших областях України, та біженцями, виїхавши за кордон.

Російська збройна агресія проти України — пряме застосування збройної сили Російською Федерацією проти суверенітету і цілісності території України.

Російсько-українська війна об'єднала українців у боротьбі за незалежність і територіальну цілісність нашої держави. Сила духу українського народу, мужність і героїзм українських захисників, самовідданість волонтерів і добровольців захопили весь світ. Віра в перемогу згуртувала українців для боротьби проти агресора за існування суверенної України.

Досліди

До яких наслідків для нашої держави призвела російсько-українська війна? Які враження на тебе створюють світлини? Які якості, на твою думку, притаманні нашим захисникам? Чому, на твою думку, мирне життя є цінністю людства?

Перевір себе

1. Яка держава є суверенною?
2. Коли було проголошено незалежність України?
3. Чому створення власних збройних сил є ознакою суверенітету держави? Які інші ознаки суверенної держави тобі відомі? Поясни їх.
4. Які монументи, пам'ятники, меморіальні дошки, пов'язані з незалежністю нашої держави, є у вашому селі, селищі, місті? Склади короткий сценарій екскурсії до одного з таких пам'ятних місць.

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Знайди на українських грошових банкнотах ознаки державної незалежності. Кого і чому зображують на банкнотах?
2. Створи листівку або напиши лист підтримки українським військовослужбовцям. Виклади їх в інтернеті.

Узагальнюємо і практикуємо

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЄКТ «ЧИ ДОБРЕ ЗНАЄМО ІСТОРІЮ СВОГО КРАЮ, СВОЄЇ ШКОЛИ»

Об'єднайтесь у групи з 3–6 осіб. Завдання — дослідіть історію вашого села/селища/міста (району, якщо ви мешкаєте у великому місті).

Виберіть тему із запропонованих нижче або сформулюйте власну та виконайте проєкт, пам'ятаючи про 5 «П».

1 Дослідіть назви вулиць свого села/селища/міста/району (не менше 10): як називаються, що означає чи від чого походить назва, коли вулицю так названо і чому. Якщо ви не знайдете достовірних джерел, висуньте власні припущення щодо назви. Підготуйте презентацію результатів дослідження, додавши власні світлини вулиць. Зафіксуйте, якими достовірними джерелами ви користувались.

2 Дізнайтесь більше про історію свого села/селища/міста (району в місті): коли виникло/побудовано; якими були перші мешканці, скільки людей проживало у різні роки, скільки є зараз, хто ці мешканці; які об'єкти міської/сільської інфраструктури (магазини, поштові відділення, підприємства тощо) і де розташовані; які події історії України (що ви вивчали) вплинули на історію вашого краю і як саме. Не забувайте добирати світлини й посилання на достовірні джерела.

3 Якщо у селі/селищі/місті (районі в місті) є пам'ятники (пам'ятні дошки), дослідіть, пам'ять про кого вшановано, яка історія цієї людини/людей; коли і ким зведений пам'ятник. Сфотографуйте його для презентації. Якщо є музей, відвідайте його і зробіть фото/відео для віртуальної екскурсії.

4 Дізнайтесь більше про історію вашої школи: коли побудована, які і скільки приміщень має; скільки учнів навчалось і навчається зараз; хто з вчителів і скільки років працює; що змінилося у школі за останні 5–10 років; чим ваша школа відрізняється від інших тощо.

Зробіть світлини приміщень школи і запропонуйте зміни, якщо вони, на вашу думку, необхідні.

5 Дізнайтесь, чи існують мистецькі/літературні твори, присвячені вашому краю: про що вони; коли з'явилися; хто автори і чому вони писали саме про вашу місцевість. Підготуйте уривки із цих творів і копії/світлини пам'яток для презентації.

6 Дізнайтесь, чи є у вашому селі/селищі/місті (районі в місті) відомі в Україні люди й підготуйте біографічні довідки/розповіді про кожного/кожну з них (не менше двох осіб). Не забувайте супроводжувати ваші розповіді фото- і відеоматеріалами.

Визначте, хто з вашої групи доповідатиме і що він/вона говоритиме під час презентації (складіть коротку усну доповідь). Будьте готові допомогти доповідачеві або доповнювати його/її.

Під час презентації проєкту іншими групами ставте їм запитання, щоб допомогти представити результати їхньої роботи якнайкраще.

РОЗДІЛ 4 ІСТОРІЯ НАВКОЛО НАС

§ 20. НАВІЩО ЛЮДИНА ГОСПОДАРЮЄ І ЗАРОБЛЯЄ ГРОШІ

Обговоріть у класі

Які товари і послуги споживає ваша родина? Чи може вона їх виробити самостійно?

Досліди

Які типи господарської діяльності людини відображено на ілюстраціях? Склади речення зі словами: *ви-рощувати, виробляти, переробляти, продавати, купувати.*

1 Чому і як виникло господарство

Поміркуйте

Як люди господарювали в минулому і господарюють нині?

Господарюванням називають діяльність людей, що забезпечує задоволення їхніх потреб. Найдавніші люди займалися збиральництвом, полюванням та рибальством. Таке господарство було *привласнювальним*, адже люди брали (привласнювали) все необхідне для життя у природному середовищі.

Поступово люди почали вирощувати рослини та приручили тварин, і відтоді не тільки споживали, а й відтворювали те, що давала природа. Основою *відтворювального господарства* стали *землеробство* і *скотарство*. Археологи припускають, що це сталося близько 10 тисяч років тому.

Винаходи і вдосконалення знарядь праці зумовили виникнення *ремесла*. Ремісники виготовляли посуд, тканини, одяг тощо, а з часом — вироби з металу: знаряддя праці, зброю, призначені для продажу.

Досліди

Установи відповідність між термінами та малюнками. Поясни свою думку.

- А Землеробство
- Б Ремесло
- В Скотарство
- Г Привласнювальне господарство
- Д Торівля

Поступово ручну працю людей замінювали робочі машини і механізми. Виникали нові галузі промисловості, з'явилися залізниці, автомобілі, а на початку ХХ ст. — авіація. Винайдення радіо, телефону, телеграфу, кінематографа сприяло урізноманітненню життя людей, освоєнню різних куточків планети.

Найбільші зміни відбулися в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.: розпочалась ера освоєння космосу, атомної енергетики, комп'ютерів, інтернету, мобільного зв'язку.

2 Звідки беруться гроші

Досліди

Підготуй заздалегідь 2–3 яблука (груші) та блокнотик із наліпками. Уяви, що тобі потрібні інші фрукти, які є в учнів/учениць твого класу. Як ти можеш їх отримати? Як називають такий процес?

А тепер уяви, що блокнотик — це гаманець, а наліпки — гроші. Як ти тепер можеш придбати у своїх товаришів фрукти? Що для цього важливо знати?

Поміркуйте

Висловіть припущення, навіщо люди винайшли гроші. Чи можна, на вашу думку, обійтися без них нині?

Виготовлені людиною речі, вирощену продукцію необхідно було обмінювати або продати. Так з'явилися *торгівля* та *товарне господарство*.

У різних куточках світу як платіжний засіб використовували різноманітні товари: мушлі, перлини, хутра та шкури звірів, бруски солі й навіть знаряддя праці та худобу.

Товарним називають господарство, за якого вироби призначалися для продажу на ринку та обмінювалися за посередництва грошей.

Історія українських грошей бере початок із Русі-України. На думку дослідників, назва «гривня» походить від прикраси із золота або срібла — обруча, який носили на шиї (на «загривку»). Перші українські гроші виникли наприкінці Х — на початку ХІ ст. за часів правління князя Володимира Великого: «златники» і «срібляники». На них було зображено образ князя та тризуб. Гривня була і грошовою одиницею Української Народної Республіки. Гривні суверенної України увійшли в обіг 1996 року.

Нині люди здійснюють безготівкові розрахунки, наприклад, купуючи товари онлайн. Поступово у вжиток входять електронні (цифрові) гроші.

Досліди

Розглянь зображення банкнот. З яким періодом в історії України вони пов'язані? Які елементи схожі?

Гривні Української Народної
Республіки

Гривні сучасної України

3 Як і чому люди займаються підприємництвом

Обговоріть у класі

Кого, на вашу думку, називають підприємцями? Чи були такі люди у минулому? Чи є підприємці сьогодні? Наведіть приклади.

Слово «підприємництво» увійшло у вжиток лише наприкінці XVII століття. Походить воно від французького слова *entrepreneur*, що означає посередник. Історія підприємництва розпочалася ще у часи Стародавньої Греції. У Русі-Україні першими підприємцями можна вважати ремісників і торговців. В історії України нового часу знаходимо життєписи родин успішних підприємців, промисловців і меценатів.

Сьогодні підприємництво часто називають бізнесом (з англійської — справа, заняття). У сучасному світі багато людей займаються малим і середнім бізнесом. Вони виробляють товари, надають послуги, просувають нові технології та продукують нові ідеї. Недарма підприємництво вважають основою стабільного життя країни.

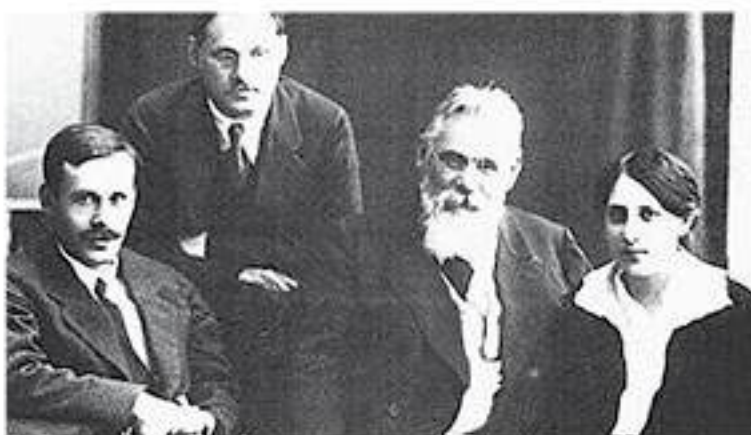
Кілька фактів про людину

Які факти свідчать про те, що підприємницька діяльність родини Яхненків була успішною? Дай заголовок тексту.

Яхненки Степан, Терентій та Кіндрат родом із міста Сміла (нині — Черкаська область) розпочали свою підприємницьку діяльність із торгівлі борошном.

У 1820-х роках брати Яхненки і чоловік їхньої сестри — **Федір Симиренко** — заснували Торговий дім «Брати Яхненки і Симиренко».

З кінця 1830-х років підприємці почали торгувати цукром і побудували найсучасніші цукроварні на Черкащині. Щоб не залежати від постачань закордонної техніки, підприємці побудували власний машинобудівний завод. Так торгово-промислове підприємство «Брати Яхненки і Симиренко» перетворилось на одне із найбільших і найприбутковіших у той час.

Родина Яхненків

Обговоріть у класі

Зайняття підприємницькою діяльністю спрямоване на отримання прибутку. А для цього людині слід вирішити важливі питання:

- якою діяльністю вона хоче займатися;
- хто буде споживачем товарів, робіт чи послуг;
- чи є конкуренти в цій справі;
- як виробляти, реалізовувати, просувати (рекламувати) продукцію;
- які технології застосовувати;
- як розподіляти прибуток тощо.

Якою людиною, на твою думку, має бути підприємець?

Перевір себе

1. Що таке привласнювальне і відтворювальне господарство?
2. Якими є особливості товарного господарства?
3. Звідки походить назва «гривня»?
4. Кого можна назвати підприємцем?

- 5. Навіщо люди винайшли гроші?
- 6. Спрогнозуй, які види підприємницької діяльності будуть актуальні в найближчому майбутньому. Чому?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

- 1. Розташуй у хронологічній послідовності події з історії паперових грошей:
 - поява паперових грошей у Північній Америці — 1690 р.
 - уведення паперових грошей у Франції — 1701 р.
 - перші паперові гроші в Європі — 1574 р.
 - перші паперові гроші суверенної України — 1996 р.
- 2. Дізнайся, хто з людей твого оточення є підприємцями. Якими видами діяльності вони займаються?

§ 21. ЯК ЗМІНЮВАЛИСЯ СЕЛО І МІСТО ВІД МИНУЛОГО ДО ТЕПЕР

Обговоріть у класі

Чи бували ви в різних селах і містах? Які враження вони на вас справили?

Досліди

Розглянь зображення села і міста початку ХХ ст. Знайди щонайменше п'ять відмінностей між ними.

1 Як жили мешканці села в минулому

Поміркуйте

Читаючи текст, визначте, що із цього було вам відомо, а що нове. Запишіть відомості у «бортівий журнал».

Здавна й донині село — це невелике поселення, мешканці якого займаються землеробством і домашнім тваринництвом. У давнину селяни жили в хатах, що будували з глини, перемішаної із соломою, інколи з додаванням каміння. Ззовні хату обмазували глиною й білили, а дах крили соломою або очеретом. Підлога в хаті також була глиняною.

Досліди

Що нового розповіли тобі подані світлини про побут селян у порівнянні з текстом?

- 1 Микола Пимоненко. Свати
- 2 Сергій Васильківський. Околиця
- 3 Музей народної творчості Михайла Струтинського

Вирощеною й виготовленою в домашніх господарствах продукцією селяни торгували на ярмарках. Сюди везли зерно, мак, льон, а з XVIII ст. — картоплю й соняшник, продавали свійських тварин та домашню птицю.

Досліди

Чому, згідно з описом Дмитра Яворницького, ярмарки приваблювали людей?

До дня Петра та Павла (12 липня) з'їжджається на ярмарок сила-силенна людей різних звань і народностей: українців, росіян, німців, євреїв, циган¹¹, болгар, вірмен. І, Господи, скільки того товару понавезено, скільки живності викладено, скільки худоби пригнано!

Ярмарку в селі чекають і старе, і мале, і чоловіки, і жінки. Дітвора за пів року, навіть за цілий рік готується до ярмарку: діставши від хрещеного батька на святвечір одну або дві, іноді й три копійки, хлопчик бережно загортає свій скарб у ганчірочку, потайки від усіх закопує його десь у землі чи садку під яблунькою і жде не діждеться того найщасливішого дня, коли у село понаїде купців на ярмарок із солодкими пряниками, цукерками, смачними ріжками, щоб проміняти свої заповідні грошенята на ні з чим незрівнянні ласощі!

2 Як жили люди в містах

Поміркуйте

Розкажіть про міста за планом:

1. Виникнення 2. Забудова 3. Мешканці 4. Життя містян

Ще за античних часів на півдні сучасної України зародилось міське життя. Тут давні греки засновували міста, де вони активно торгували із сусідніми племенами.

У період середньовіччя міста набувають спільних рис: захист міста мурами, щільність забудови, наявність головної площі та вулиць, вимощених бруківкою. Ця давня традиція — мостити вулиці каменем — зосталася в основі українського слова «місто». Тому мешканців міст називали містянами.

¹¹ Цигани — історична і побутова назва ромів.

Міста приваблювали людей різних соціальних верств, а також іноземців, тому населення міст було багатомовним і різнокультурним.

У багатьох містах запроваджувалося самоврядування. Громада міста обирала, наприклад, міського голову та міську раду, які ухвалювали рішення щодо важливих питань життя, управляли міським господарством. Такими містами були, наприклад, Кам'янець-Подільський, Коломия, Луцьк, Чернівці, Вінниця тощо.

У Новий час виникали й нові міста. Так, в Україні на порубіжних територіях Слобожанщини були засновані Суми, Чугуїв, Харків, Ізюм. А на Півдні України з'явилися міста — морські порти Миколаїв, Одеса, Маріуполь, Херсон.

Досліди

Як із часом змінювалися міста?

Античне місто. Давній Рим.
Сучасна реконструкція

Середньовічне місто. Бремен.
Сучасне фото

Місто Нового часу. Миколаїв

Нью-Йорк (США) на початку XX ст.

3 Як розвиваються сучасні села і міста

Поміркуйте

Що змінюється в селах і містах у наш час?

Розвиток міст і сіл пов'язаний із новітніми технологічними досягненнями. Інтернет, соціальні мережі, пошукові системи дають змогу містянам і селянам здобувати необхідну інформацію, отримувати потрібні послуги і товари.

У сучасних селянських, фермерських господарствах використовують різноманітну сільськогосподарську техніку та технології, що замінюють ручну працю. Завдяки спеціальним комп'ютерним програмам визначають площі для посіву, розраховують кількість кормів для тварин, палива для машин і добрив для ґрунту.

Проте відсутність у селі перспектив працевлаштування для молоді, віддаленість від лікарень, закладів вищої освіти спонукає людей переселятися до міст. Тому сьогодні більшість населення України проживає в містах. Це негативно позначається на розвитку сіл, а деякі з них навіть припиняють своє існування.

Досліди

Які ознаки сучасного міста відображено на світлинах?

Місто Дніпро

Затори в сучасному місті

Сингапур — місто-держава — один із найбільших фінансових центрів світу

Скульптура кита з пластикових відходів, Утрехт. Нідерланди

Перевір себе

1. Чим займалися мешканці села в минулому?
2. Як змінюється життя у селі й місті сьогодні?
3. Знайди на карті України міста, про які йдеться в тексті параграфа.
4. Як ти розумієш речення «Населення міст було багатомовним і різнокультурним»?
5. Про які явища у житті містян свідчать назви, подані в переліку: 1) Адміралтейство в Миколаєві; 2) Контрактова і Поштова площі в Києві; 3) Соборна вулиця у Вінниці; 4) грецька гімназія в Маріуполі?
6. Що змінилось у житті вашого села чи міста останніми роками? Що, на вашу думку, стоїть на заваді його розвитку?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Від яких занять/роду діяльності, на твою думку, походять такі українські прізвища: Кушнір, Бондар, Слюсар, Коваль, Кравець, Писаренко, Швець, Козак? Поясни або дізнайся з інтернету.
2. Використовуючи матеріал уроку, уяви та намалюй (опиши усно) село або місто в майбутньому.

§ 22. ЯК ЗМІНИЛИСЬ ОСВІТА І НАУКА ВІД МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ

Обговоріть у класі

Що називають освітою? А що називають школою? Коли виникають освіта і школа? Чому?

Досліди

Коли у людей виникла потреба в освіті? Чого навчали дітей, на твою думку, в первісному суспільстві?

Селище первісних людей. Сучасний малюнок

1 Як виникли і розвивались освіта і школа

Поміркуйте

У чому полягали відмінності у розвитку освіти та школи в різні періоди історії людства?

З появою держав в Азії та Африці, в Античній Греції та Римі стали створювати школи. У Давньому Вавилоні вони називались «будинками табличок».

У період середньовіччя школи поширювалися всією Європою. У Києві першу школу заснував князь *Володимир*. Школи відкривали при церквах, де священники вчили дітей читати, писати та рахувати.

На початку Нового часу в Україні заснували братські¹² школи, де здобували освіту діти різних верств. Вони опановували арифметику, астрономію, музику тощо. Навчали дітей рідною мовою. Перший такий заклад було відкрито у Львові 1586 року, а згодом в Україні таких шкіл стало близько тридцяти.

Досліди

Користуючись відповідним інструментом, досліді поданий документ і зроби висновки щодо його змісту.

¹² Братства — об'єднання здебільшого православного населення для розвитку освіти і книгодрукування.

Із спогадів Павла Алеппського, 1654 р.

«...По всій козацькій землі ми помітили прекрасну рису, що нас дуже здивувала: всі вони (мешканці), навіть більшість їхніх жінок і дочок, уміють читати і знають порядок церковних служб та церковні співи; крім того, священники навчають сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях... і всі вміють читати, навіть сироти».

У XII–XIII ст. у Європі почали створювати перші вищі навчальні заклади — університети.

В Україні у 1632 р. постала Київська колегія. На честь її засновника Петра Могили вона називалася Києво-Могилянська колегія, а пізніше — академія.

Від 1661 року у Львові починає діяльність один із найстаріших університетів України. Нині це Львівський національний університет імені Івана Франка. Відкриття першого університету Наддніпрянської України відбулося 1805 року в Харкові завдяки **Василію Каразіну** — державному діячу, вченому, інженеру, просвітителю. Тепер Харківський національний університет носить його ім'я.

У XXI столітті освіта швидко розвивається. Сучасні учні користуються інтернетом, електронними ресурсами, смартфонами, планшетами, «розумними» годинниками.

Досліди

Обговоріть у групах: як зміниться школа через 10 років? Спробуйте передбачити:

- що вивчатимуть учні/учениці?
- як працюватимуть учні/учениці під час навчання?

Презентуйте свої відповіді однокласникам/однокласницям.

Пам'ятайте, що ваші припущення мають бути обґрунтованими.

2 Чим відрізняються наука минулого і майбутнього

Досліди

Чим відрізняється сучасний учений від середньовічного? А чим вони, на твою думку, можуть бути схожі?

Середньовічний учений. Сучасний малюнок

Поміркуйте

У чому відмінності в розвитку науки в різні періоди історії людства?

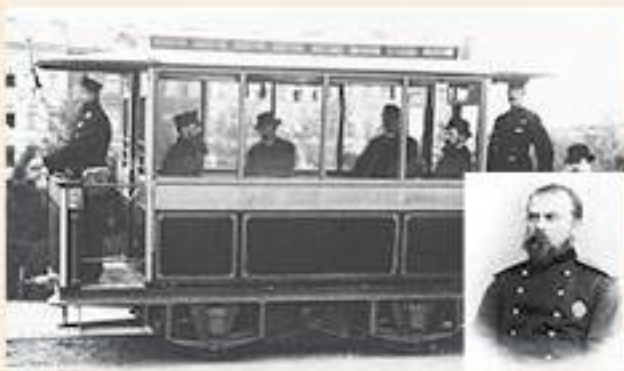
Наука постала із спостережень людини за довкіллям. У середньовічній Європі внаслідок хімічних й фізичних досліджень речовин з'явилися фарфор, порох, виробництво фарб, навігаційних приладів тощо.

У XVIII–XIX ст. люди дізналися про властивості пари, електричного струму, створили фотографію і кінематограф. Винайдення радіо зв'язало людей спочатку в межах однієї країни, а потім і світу. Відкриття антибіотиків дало змогу знизити смертність людей від інфекційних хвороб, а створення вакцин — запобігати спалахам епідемій.

Чимало відкриттів українських учених і винахідників стали надбанням людства.

Досліди

На основі текстів і світлин розкажи про видатних учених України та їхні досягнення.

На початку 1870-х років полтавчанин **Федір Піроцький** розробив технологію передачі електроенергії через залізний дріт. У 1880 році він представив проєкт застосування електрики «для руху залізничних потягів з подачею струму». Через рік у Берліні поїхав перший трамвай, вироблений компанією Siemens за схемою українця.

Валентина Радзимовська — професорка, докторка медичних і фізіологічних наук, у 20-ті роки проводила теоретичні дослідження клітин і водночас працювала хірургом у військовому шпиталі. Зробила величезний внесок у вивчення туберкульозу і лікування його у дітей. За проукраїнську позицію та громадську діяльність у 1930-х роках переслідувалась радянською владою.

Микола Амосов — видатний кардіохірург, «батько» української біокібернетики, письменник і громадський діяч. Зробив значний внесок у лікування хвороб серця, уперше здійснивши пересадку і заміну серцевих клапанів. Провів понад 6 тисяч операцій на серці.

Завдяки науковим відкриттям з'явилися комп'ютери і мобільні телефони, електромобілі та сонячні батареї. Нині роботи здійснюють пошуково-рятувальні операції і замінюють лікарів, поводитирів, касирів. Сучасні пошукові системи дають змогу швидко здобути будь-яку інформацію для досліджень.

3 Чому технічний прогрес не зупинити

Досліди

Заповни таблицю, визначивши, яких сфер життя людини стосувались винаходи і як впливали на її життя. Визнач, до якого періоду належать зображені винаходи.

Який період в історії людства	Приклади винаходів, які з'явилися	Яких сфер життя стосувались	Чому були важливі
Первісність	Лук і стріли, колесо		
Античність	Мощені дороги, бетон, купол		

Який період в історії людства	Приклади винаходів, які з'явилися	Яких сфер життя стосувались	Чому були важливі
Середні віки	Компас, порох, механічний годинник		
Новий час	Пароплав, літак, фотоапарат, автомобіль		
Новітній час	Комп'ютер, дрон, 3D-окуляри, 3D-принтер		

Обговоріть у класі

Чи можна, на вашу думку, зупинити технічний прогрес? Чому? Якими можуть бути найближчі винаходи XXI століття?

Перевір себе

1. Коли і чому виникли освіта і школа?
2. Як змінювалася наука у різні періоди розвитку людства?
3. Які винаходи, згадані у параграфі, ти запам'ятав/запам'ятала?
4. Що засвідчує високий рівень освіти у часи Русі-України?
5. Як пов'язані наука і освіта? Чи можливі наукові досягнення без розвитку освіти? Чому?
6. У чому важливість розвитку науки і техніки для сучасної України?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Побудуй лінію часу і познач на ній дати, пов'язані з розвитком освіти, науки та технічного прогресу, згадані в параграфі.
2. Дізнайся, хто з твоєї родини (близького оточення) навчався в університеті. З'ясуй його назву та факультет, який вони закінчили, та як вплинула освіта на їхнє життя.

§ 23. ЯК ДОЗВІЛЛЯ І СПОРТ, ПОДОРОЖІ ТА МІГРАЦІЇ ЗМІНЮЮТЬ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ

Обговоріть у класі

Які види дозвілля зображено на світлинах? Які з них (або інші види дозвілля) тобі до вподоби?

Досліди

Як пов'язані дозвілля, спорт і подорожі? Чи погоджуєшся ти з думкою, що вони змінюють життя людей?

1 Яким було дозвілля людей і спортивні змагання у минулому і тепер

Поміркуйте

Чому люди зараз зберігають традиції дозвілля? Чи є Олімпійські ігри прикладом взаємодії минулого і сьогодення?

Дозвілля — це заняття людини у вільний від роботи чи навчання час залежно від її уподобань, настрою і потреб. У різні історичні епохи люди по-різному розуміли дозвілля й відводили для нього час. У давніх мешканців України багато святкових днів було пізньої осені, взимку і ранньою весною, коли селяни мали перепочинок від напруженої праці. Святá супроводжували музика, танці й спів, театральні дійства та ігри.

Згодом зародились різні способи проведення дозвілля: читання книжок, заняття різними видами мистецтва, відвідування театральних вистав, концертів, кінопоказів, музеїв, виставок тощо. Люди урізноманітнювали свій вільний час. Виникли і спеціальні заклади: бібліотеки, спортивні клуби, музеї, виставкові центри, кінотеатри тощо.

Досліди

З яких груп слів складається хмарка? Що вони означають і як пов'язані між собою? Які слова варто додати?

Спорт теж має свою історію. У взаємодії з природою люди винайшли лук і стріли, човен, лижі, навчилися плавати і влучно метати спис. Пізніше вони почали змагатися із вправності у цих заняттях. І сьогодні у переліку дисциплін спортивних змагань присутні веслування, метання списа, стрільба тощо.

Найвідоміші змагання у світі спорту — це Олімпійські ігри, започатковані в античній Греції і відроджені наприкінці XIX ст. На початку XX ст. ухвалено олімпійську емблему, прапор, відновлено традицію запалювати олімпійський вогонь у Греції, для чого використовують промені сонця та спеціальне дзеркало.

У 1952 році в Гельсінкі (Фінляндія) українські спортсмени вперше взяли участь в Олімпійських іграх у складі збірної СРСР. А у 1994 році у Ліллегаммері (Норвегія) — вперше виступили окремою збіркою.

Від 1992 р. проводять Паралімпійські ігри¹³, у яких беруть участь люди з інвалідністю. Вперше у таких іграх збірна України взяла участь в Атланті (США) в 1996 році.

Досліди

На основі світлин напиши звернення-привітання учасникам наступної Олімпіади або Паралімпійських ігор із різних країн.

Олімпійський прапор з олімпійською емблемою — п'ятьма кільцями, що означають єдність людей різних континентів

Олімпійський вогонь у Токіо (Японія) — символ Ігор-2020 (2021)

Жан Беленюк. Золотий призер на Олімпіаді в Токіо

Українська команда на Паралімпіаді-2020 (2021) у Токіо

¹³ Паралімпійський — походить від грецького прийменника «рага» (поруч) та слова «олімпійський».

2 Що таке подорожі та міграції

Обговоріть у класі

Що називають міграцією, а що — подорожжю?

Поміркуйте

Поясніть основні терміни, що зустрічаються в тексті, на прикладах.

Подорож — це пересування людей певними територіями, країнами за межами своєї місцевості для пізнання, відпочинку, торгівлі тощо. Люди мандрували віддавна, наприклад: каравани купців рухались у пошуках торговельних шляхів, пілігрими-паломники — до Святих місць, студенти — для опанування наук в університетах. Нині подорожі є одним із найулюбленіших видів дозвілля сучасної людини.

Іншим видом пересування людей є міграція. Зазвичай людина сама відповідає на запитання, пов'язані з міграцією: з якою метою, куди, коли, як їхати, чим займатися на новому місці. Але в історії України та багатьох інших країн були примусові міграції. Так, за наказом радянської влади 1944 року з Криму було виселено кримських татар та інші народи, які там мешкали. Після Другої світової війни радянська влада зганяла з рідних місць жителів Західної України. Вимушені мігранти з'являються також через стихійні лиха або війни. Тож під час російсько-української війни 2022 року мільйони українців та українок, намагаючись урятувати своє життя, змушені були залишити рідні домівки і шукати прихистку в інших областях України або виїхати за кордон.

Міграція — це переїзд з місця постійного проживання до місцевості чи іншої держави, яке нерідко супроводжується зміною довкілля, звичного способу життя, традицій, стає шляхом у новий, невідомий світ.

Майже 15 мільйонів вихідців з України та їхніх нащадків постійно проживають у понад ста країнах, складаючи українську діаспору¹⁴. У нові спільноти українці привносять частку своєї культури, про що свідчать, наприклад, назви міст: Одеса (Бразилія, Канада, США), форт Шевченко (Казахстан), Батурин, Згода, Хортиц (Канада), Мазепа (США, Канада).

¹⁴ Українська діаспора — назва української національної спільноти поза її кордонами, яка відчуває духовний зв'язок з Україною.

3 Як історичні пам'ятки розповідають про дозвілля, подорожі та міграції

Досліди

Проаналізуй наведені візуальні джерела (скористайся інструментом дослідження візуальних джерел). Доповни тексти пунктів 1 і 2 параграфу здобутою інформацією.

- 1 Пам'ятник Тарасу Шевченку. Вашингтон. США. Споруджений за кошти української діаспори. Відкривав пам'ятник президент США Дуайт Ейзенхауер
- 2 Пам'ятник першовідкривачам. Лісабон. Португалія. Першовідкривачі перебувають на каравелі, що є символом подорожей XV–XVII ст.
- 3 Пам'ятник Лесі Українці. Торонто. Канада

Перевір себе

1. Що називають міграцією? А що подорожжю?
2. У якому столітті і тисячолітті відбулась перша відновлена Олімпіада 1896 р.?
3. Які джерела можна використати для дослідження явищ, описаних у параграфі?
4. У чому причини міграцій людей?
5. Які події, соціальні обставини (наприклад, карантин), природні чинники впливають на міграцію людей у сучасному світі, їхні заняття і спосіб життя?

Щоб поглибити своє розуміння
матеріалу уроку, виконай завдання
до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх
однокласників/
однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Вибери один із варіантів і закінчи речення, обґрунтовуючи свій вибір:
Для мене дозвілля/подорож — це...
Мій улюблений вид спорту — це...
2. Сформулюй кілька запитань до тексту параграфа.

§ 24. КОЛИ І ЯК ВИНИКЛИ ДОБРОЧИННІСТЬ І ВОЛОНТЕРСТВО

Обговоріть у класі

Складіть речення зі словами: *допомога, кошти, акція, безкорисливість, милосердя*. Як, на вашу думку, ці слова пов'язані з темою?

Досліди

Кому, на твою думку, адресовані наведені рекламні плакати? До чого вони закликають?

1 Що розуміємо під доброчинністю

Поміркуйте

Хто такі благодійники? Чому їх так називають? Чим вони займаються?

Під словом «добročинність» (благодійність) розуміють надання безоплатної допомоги тим, хто цього потребує. Люди надають таку допомогу іншим добровільно, за власним бажанням та самі вибирають, коли і кому допомагати.

У ХХ–ХХІ ст. добročинність поширилась в усьому світі. Благодійники спрямовують частину своїх статків на розв'язання нагальних проблем як своєї країни, так і світу. Наприклад, принцеса Уельська Діана (за життя її називали «королевою людських сердець») створила по світу сотні благодійних фондів. А 2010 р. засновник Microsoft Білл Гейтс став одним з ініціаторів створення благодійної кампанії «Присяга Дарування» (The Giving Pledge), підписавши зобов'язання віддати щонайменше половину свого статку на благодійність.

В Україні нині діє багато благодійних фондів. Великі компанії та мережі магазинів, підприємці й фермери, митці й телеканали допомагають сім'ям українських воїнів, ветеранам, пенсіонерам, малозабезпеченим громадянам, багатодітним сім'ям, дітям та дорослим, які потребують негайного лікування, медичним установам, соціальним центрам, перераховують кошти на захист довкілля та безпритульних тварин.

Досліди

Про яку благодійну діяльність розповідають світлина? У яких країнах це відбувається? Які висновки можна зробити? Як ти думаєш, чому люди стають благодійниками?

Святкові подарунки дітям у В'єтнамі від благодійної організації. 2019 р.

Акція «Щедрий вівторок» (щорічно 1 грудня). Збір коштів для подальшого навчання дітей з інвалідністю, Житомир. Україна. 2020 р.

Збір благодійниками коштів і речей
для бідних на ярмарку. США. 2018 р.

Безкоштовна їдальня для нужденних.
США. 2019 р.

2 Чому доброчинність важлива для суспільства

Поміркуйте

Чому ми пам'ятаємо українських благодійників і благодійниць минулого?
Чи можна назвати їх історичними діячами/діячками? Чому?

На українських землях доброчинність поширювалася з утвердженням християнства. Церква утримувала лікарні, богадільні¹⁵, опікувалася освітою, допомагала нужденним. Християнство визнавало доброчинність чеснотою гарних правителів. Про це згадували в їхніх життєписах, промовах і творах на їхню честь. У період середньовіччя осередками благодійності були не тільки церкви, монастирі, а й братства.

З XIX століття благодійність активно розвивалась, до неї залучались українські підприємці. Створювались і діяли благодійні установи — притулки для дорослих і дітей, будинки інвалідів, народні читальні, виховні будинки, ясла, майстерні, різні медичні та навчальні заклади тощо. Історія України зберегла імена людей, які своїми справами щонайкраще уособлювали доброчинність.

Досліди

Дізнайся про діяльність Галшки (Єлизавети) Гулевичівни — української благодійниці, фундаторки Києво-Могилянської академії, здійснивши екскурсію віртуальним музеєм Києво-Могилянської академії. Тут представлено уявні портрети благодійниці, адже прижиттєвих її зображень немає.

¹⁵ Богадільня — притулок для людей з інвалідністю, убогих, непрацездатних, старих людей.

Після перетягу обговори з однокласниками/однокласницями такі запитання:

1. Чим уславилася Галшка Гулевичівна?
2. З якими напрямками діяльності благодійниці ви ознайомились?
3. Чому діяльність Галшки Гулевичівни була важливою для розвитку української освіти?

Галшка Гулевичівна. Портрет із фондів
Віртуального музею Києво-Могилянської
академії. Сучасний живопис

Досліди

Опрацюй текст, обговорюючи з однокласниками/однокласницями в групі такі запитання:

1. Які галузі української культури підтримував Василь Смиренко?
2. Які писемні джерела набули поширення завдяки Василю Смиренку?
3. Які з названих діячів української культури були тобі відомі, а чиї імена є новими? З яких джерел ти зможеш про них дізнатися?
4. Чому діяльність Василя Смиренка була важливою для розвитку української культури?

Кілька фактів про людину

Василь Смиренко (1835–1915) — український підприємець і меценат¹⁶

Василь Смиренко очолив заснований його родиною торговий дім «Брати Яхненко і Смиренко» та розгорнув в Україні цукроваріння. Він усе життя займався доброчинністю: 10% своїх прибутків віддавав на розвиток української культури, фінансово підтримував декілька видань «Кобзаря» Т. Шевченка, газети «Київська старовина», «Україна»,

¹⁶ Меценат — людина, яка опікується мистецтвом, освітою, надаючи безкорисливу допомогу.

«Рада», видання творів українських письменників і громадських діячів М. Драгоманова, М. Коцюбинського, Б. Грінченка, діяльність українських науковців. Увесь свій статок у 10 млн крб. заповів Товариству допомоги українській літературі, мистецтву та науці. Майже завжди фінансову допомогу меценат здійснював анонімно.

3 Чому волонтерство необхідне сьогодні

Досліди

Хто такі волонтери? Що про волонтерів розповідають світлини?

- 1 Волонтерсько-рятувальна громадська організація «Мотохелп»
- 2 Притулок для тварин, Суми
- 3 Центральний військовий госпіталь, Київ
- 4 Львівські волонтери. Березень 2022 р.

Поміркуйте

Що нового ви дізналися з тексту? Які думки, почуття у вас це викликало?

У XVIII–XIX ст. волонтерами називали солдатів-добровольців. Нині термін «волонтерство» означає добровільну безкорисливу діяльність. Волонтерство виключає отримання

будь-якої винагороди за добрі справи й не передбачає фінансових витрат. На початку ХХІ ст. у світі було понад 100 мільйонів волонтерів.

Поширення волонтерського руху в Україні пов'язане з Революцією Гідності і початком військових дій на сході. Завдяки волонтерам бійці отримували сучасний військовий одяг, технічні засоби та транспорт.

Волонтер (від лат. *voluntarius* — воля, бажання) — людина, яка за власним бажанням допомагає іншим.

З початком російсько-української війни українці знову швидко самоорганізувались. Волонтерський рух набув нового змісту. Сотні тисяч волонтерів в Україні та Європі збирають гроші та закупають усе необхідне для українських військових, плетуть маскувальні сітки, вивозять людей із зони бойових дій, рятують домашніх тварин, допомагають внутрішнім переселенцям і біженцям, забезпечуючи їх житлом, їжею та одягом. Утворились інтернет-спільноти та мережі з підтримки Збройних Сил України та надання допомоги людям, які її потребують.

Обговоріть у класі

Проведіть мозковий штурм за темою: «Як я сьогодні можу допомогти людям, моїй громаді та державі?». Складіть список діяльностей, до яких кожен/кожна з вас може долучитись як волонтер/волонтерка.

Перевір себе

- 1. Що таке доброчинність?
- 2. Хто такі волонтери?
- 3. Чим схожі, а чим відрізняються доброчинність та волонтерство?
- 4. З 1985 року в усьому світі 5 грудня відзначають Міжнародний день волонтерів. А щорічно 13 грудня в Україні — День благодійності. Про що, на твою думку, це свідчить?
- 5. На розв'язання яких суспільних проблем люди та спільноти спрямовують благодійні кошти? Назви кілька з них.
- 6. Чому, на твою думку, люди стають благодійниками чи волонтерами?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

А ще ти можеш

1. Придумай ідею благодійної акції, яку ви можете провести класом без істотної допомоги дорослих. Створи плакат (буклет) такої акції. Запропонуй однокласникам і однокласницям долучитися до неї.
2. Як, на твою думку, пов'язані подані рядки з темою уроку:
«Віддай людині крихітку себе.
За це душа поповнюється світлом».

Ліна Костенко

«Без ядра горіх ніщо, так само як і людина без серця».

Григорій Сковорода

Узагальнюємо і практикуємо

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЄКТ «ЯК ЗБЕРІГАТИ МІСТА І СЕЛА НАШОЇ БАТЬКІВШИНИ»

Чи важливо зберігати місцевість, де ти живеш? Що можуть діти твого віку зробити для цього? Пропонуємо тобі долучитися не лише до роздумів на цю тему, а й до конкретних дій. Об'єднайся з однокласниками/однокласницями у проєкті й допоможи нашій державі стати більш привабливою.

Утворить 3–5 малих груп. Завдання — дослідити сучасний стан пам'яток і цікавинок вашого села/селища/міста (району міста). Кожна група має вибрати тему дослідження і виконати груповий проєкт, не забуваючи про 5 «П».

- 1 Зробіть перші кроки для збереження культурної спадщини довкілля свого міста, села, селища. Для цього виберіть один з історичних/природних об'єктів (пам'ятник, вулиця, будинок, парк, ставок тощо) і обґрунтуйте необхідність його збереження у невеличкій статті зі світлинами. Вирішіть, як донести цю інформацію до мешканців: на сайті школи чи місцевої громади; у соціальних мережах учнів/учениць класу, у виступі на зборах тощо. Поширте цю інформацію і знайдіть однодумців щодо подальшої діяльності.
- 2 Складіть коротку довідку/характеристику свого міста, села, селища. Звертайте увагу не тільки на його природні

та історичні об'єкти, а й на підприємства, транспорт, освітні та медичні заклади тощо.

Вирішіть, як донести цю інформацію до мешканців: на сайті школи чи місцевої громади; у соціальних мережах учнів/учениць класу, у виступі на зборах тощо. Поширте цю інформацію і знайдіть однодумців щодо подальшої діяльності.

3 Довідайтесь про історичні/природні об'єкти своєї місцевості (пам'ятник, вулиця, будинок, парк, ставок тощо). Намалюйте рекламну листівку про місто, село або селище у минулому і сьогодні. Вирішіть, як донести цю інформацію до мешканців: на сайті школи чи місцевої громади; у соціальних мережах учнів/учениць класу, у виступі на зборах тощо.

Поширте цю інформацію і знайдіть однодумців щодо подальшої діяльності.

4 Дізнайтесь про історичні/природні об'єкти своєї місцевості (пам'ятник, вулиця, будинок, парк, ставок тощо), що потребують вашої підтримки: ремонту, фарбування, реставрації тощо. Опишіть пам'ятку і проблеми, що виникли. Не забувайте про яскраві світлини. Вирішіть, як донести цю інформацію до інших мешканців: на сайті школи чи місцевої громади; у соціальних мережах учнів/учениць класу, у виступі на зборах тощо. Поширте цю інформацію і знайдіть однодумців щодо подальшої діяльності.

5 Довідайтесь про історичні/природні об'єкти своєї місцевості (пам'ятник, вулиця, будинок, парк, ставок тощо), які могли привабити туристів. Обговоріть, що необхідно для організації туристичних маршрутів і які туристичні об'єкти можуть стати найбільш привабливими. Спробуйте прорекламувати їх своїм друзям і знайомим та провести екскурсію до цього об'єкта/об'єктів. Опишіть результати своєї діяльності у соціальних мережах.

РОЗДІЛ 5 РОЗМАЇТТЯ УКРАЇНИ

§ 25. ЧОМУ СУЧАСНИЙ СВІТ НАЗИВАЮТЬ ПОЛІКУЛЬТУРНИМ

Обговоріть у класі

Що ви знаєте про різні спільноти, які жили в Україні в минулому? Які пам'ятки про це можуть свідчити?

Досліди

Як ілюструє поняття полікультурного світу наведене зображення? Що, на вашу думку, означає жити в полікультурній державі?

1 Як жити в полікультурній державі

Поміркуйте

Чого вимагає від вас життя у багатокультурному суспільстві?

Усе минуле й сьогодні більшості країн світу й України пов'язане з різноманітністю людських спільнот, які жили й живуть на певній території.

Для позначення цього явища використовують на початку слова такі частини, як «полі-» і «мульті-», що аналогічні українським словам «багато» і «множинність».

Разом із нами проживає багато людей, різних за етнічним

Полікультурність (багатокультурність) — співіснування на одній території людських спільнот, різних за етнічними, релігійними, культурними та іншими ознаками.

походженням, статтю і віком, мовою, віросповіданням, уподобаннями. Об'єднує нас належність до одного суспільства та відповідальність за сьогодення і майбутнє України. Тому важливо усвідомлювати те спільне, що нас єднає, виявляти толерантність — повагу і розуміння розмаїття культур, проявів людської особистості, поглядів.

У демократичному полікультурному суспільстві різноманітність є ресурсом для розвитку людини, надаючи їй право та можливість бути собою. Потрібно лише сприймати одне одного як партнерів і домовлятися про спільні правила співжиття.

Досліди

Як ти розумієш слова індійського письменника Рабіндраната Тагора: «Я не хочу обносити стінами свій будинок чи забивати вікна. Я хочу, щоб дух культури різних країн якомога вільніше віяв усюди. Аби він не збив мене з ніг»?

2

Як формувалась полікультурність України і світу

Поміркуйте

Що називають розмаїттям культур? Як це розвивалось від минулого до сьогодні?

Історичні джерела свідчать, що полікультурність зародилася на землях сучасної України здавна. Уже у середньовіччі в Русі-Україні, Королівстві Руському поруч з українцями жили представники різних етнічних спільнот. Наприклад, у Львові, крім українців, мешкали вірмени, німці, євреї, татари тощо. У місті кожна спільнота мала своє місце проживання, культуру, церкву та судочинство.

У Новий час свідченням полікультурності були і навчальні заклади. Зокрема, у Києво-Могилянській академії поряд з українцями навчалися білоруси, росіяни, серби, румуни, греки, молдавани.

Нині переважну більшість населення України (77,8%) становлять українці, а решту представляють росіяни, білоруси, молдавани, кримські татари тощо.

Культура України, як і кожної сучасної держави, є мозаїкою пам'яток різних народів і етнічних груп, які її населяють, — літератури, мистецтва, науки тощо. А культура світу — це складна картина взаємодії та взаємозбагачення культур різних країн і народів, що жили і живуть на земній кулі.

Досліди

Про які ознаки полікультурності українського суспільства і взаємодії культур свідчать наведені візуальні джерела?

- 1 Костел Святих Петра і Павла, де поєднуються риси християнської та мусульманської архітектури, Кам'янець-Подільський
- 2 Вірменська церква Сурб Арутюна (Святого Воскресіння), Харків. Споруда 2004 року
- 3 Найстаріший у Києві ботанічний сад, заснований німецькими ботаніками у XIX ст.
- 4 Дні польської культури в Івано-Франківську, проходять щороку
- 5 Виставка, присвячена культурі кримських татар, Львів. 2016

Нині у світі спілкування й пересування стало простішим і доступнішим набагато більшій кількості людей, ніж будь-коли. Ідеї, інформація, знання, відкриття, культурні здобутки стають надбанням усього людства. Тому полікультурність є невід'ємною ознакою суспільства будь-якої країни. Демократичні держави опікуються питаннями рівних взаємовідносин у суспільстві та ухвалюють відповідні закони.

Досліди

У 1948 році Організацією Об'єднаних Націй прийнято «Загальну декларацію прав людини», де проголошено рівність усіх людей. Цей документ підписало багато держав світу. Його основні ідеї відображено в низці статей Конституції України.

Проаналізуй наведені статті і постав до кожної з них 2–3 запитання. Обміняйся відповідями на ці запитання з однокласником/однокласницею.

Загальна декларація прав людини, 1948, стаття 1

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Конституція України, стаття 24

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Перевір себе

- 1. Поясни значення та проілюструй прикладами поняття «полікультурність», «взаємодія культур».
- 2. Як виникла полікультурна держава Україна?
- 3. Чому полікультурність сучасного світу зростає? Які явища про це свідчать?
- 4. Яких правил співжиття, на твою думку, мають дотримуватись люди у полікультурній державі чи спільноті? Склади разом з однокласниками/однокласницями їх перелік.

- 5. Придумай і опиши/намалюй символ полікультурного суспільства в Україні/світі.

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

- 1. Від площі Ринок у Львові беруть початок вулиці Руська, Сербська, Галицька, Краківська. Чому вони мають такі назви?
- 2. Підготуй віртуальну подорож із відвідуванням кількох об'єктів на тему: «Україна — полікультурна держава».

§ 26. ЯКУ РОЛЬ В ІСТОРІЇ ВІДІГРАВАЛИ ЗАМКИ, ФОРТЕЦІ ТА ПАЛАЦИ

Обговоріть у класі

Чи доводилося вам відвідувати замки або фортеці? Які саме і де? Чим вони відрізняються від звичних для нас будівель?

Досліди

Намалюй замок/фортецю або палац. Представ свій малюнок однокласникам/однокласницям.

1 Що таке замки, фортеці та палаци

Поміркуйте

Для чого, на вашу думку, зводили замки і фортеці, а для чого — палаци? Що в цих спорудах спільне, а що — відмінне?

У минулому значну роль відігравали особливі споруди: замки, фортеці та палаци. Для захисту території або поселення від нападників зводили замки, що поєднували оборонні та житлові будівлі.

Зазвичай замок був обнесений муром, за яким були рови, наповнені водою. У стіні із зубцями по всьому периметру були *бійниці* — вузькі отвори для гармат і рушниць. Перед воротами замку споруджували підйомний міст, його приводили в рух за допомогою канатів чи ланцюгів. Тож замок був насамперед **фортецею**.

Фортеця — від латинського слова «сильний, міцний» — укріплена зовнішніми валами і ровами споруда військово-оборонного призначення.

В Україні збереглося не так багато, як в європейських країнах, старовинних замків-фортець. Нині в різних місцинах нашої країни їх реставрують і відроджують.

Досліди

Розглянь світлини. Які елементи споруд свідчать, що це — замки-фортеці?

Замок Хет Стен в Антверпені (Бельгія).
Збудований у XIII ст. Сучасне фото

Замок Паланок, Мукачево (Закарпаття).
Будувався з XI до XVI ст.
Фото Василя Стецька

Важливими і цікавими для дослідження минулого є також **палаці** — великі парадні споруди, у яких мешкали правителі держави, знатні люди.

Досліди

Розглянь світлини та опиши, який вигляд має палац. Що свідчить про величність споруди? Для чого, на твою думку, зводили палаці?

Палац короля Яна III Собеського,
Вілянув, під Варшавою. Польща

Букінгемський палац у Лондоні. Офіційна
лондонська резиденція монархів Великої Британії

Королівський палац в Амстердамі.
Нідерланди. Внутрішнє оздоблення

Палац Топкапи в Стамбулі. Туреччина

2 Коли і для чого були зведені Генуезька та Кам'янець-Подільська фортеці

Поміркуйте

На основі тексту розкажіть, коли і для чого були зведені Генуезька та Кам'янець-Подільська фортеці. Що спільного в їх історії?

У III столітті на східному узбережжі Криму розпочали зводити місто Судак. Його назва означає «чистий», або «святий». Засноване на перехресті торговельних шляхів, це місто перетворилося на великий порт. З Італії купці везли сукно, з Греції — олію, з Азії — коштовне каміння, з Африки — слонову кістку. Тут торгували вірмени, греки, італійці, слов'яни і татари.

Найбільші оборонні споруди Судака були зведені вихідцями з італійського міста Генуя, які володарювали тут упродовж XIV–XV століть. Тому і фортецю називали Генуезькою.

Знаменита в Європі та Україні Кам'янець-Подільська фортеця розташована на високих скелястих берегах річки Смотрич. З містом її з'єднує вузька смуга скелі, на якій побудовано схожий на стіну «Турецький міст».

Фортеця має давню історію. Археологічні відомості свідчать, що на цьому місці ще за часів Русі-України розміщувалося укріплення із земляним валом і дерев'яною стіною. У XIV–XV століттях на пожертви містян та церкви звели її одинадцять башт. Згодом фортецю ще кілька разів добудовували, аби вона надійно захищала місто від ворогів.

Нині Кам'янець-Подільська фортеця — шедевр оборонної архітектури та популярне місце відвідування туристів.

Досліди

Розглянь світлини Генуезької та Кам'янець-Подільської фортець, звертаючи увагу на місце їх розташування, башти, стіни тощо. Порівняй та оціни оборонні властивості цих споруд.

Генуезька фортеця, Судак. Крим.
Сучасне фото

Кам'янець-Подільська фортеця.
Сучасне фото

3 Чим уславилися Бахчисарайський та Маріїнський палаці

Поміркуйте

На основі тексту та ілюстрацій визначте, чому Бахчисарайський та Маріїнський палаці вважають видатними архітектурними пам'ятниками України.

У XVI столітті столицею Кримського ханства стало місто Бахчисарай — у перекладі з кримськотатарської «палац

в саду». Тут протягом двох століть збудували палац для ханів — правителів держави, тому його називають Ханським.

Досліди

Яке враження створював Бахчисарайський палац у XVII ст.?

З «Книги подорожей» мандрівника Евлія Челебі. XVII ст.

Великий палац налічує 4500 приміщень, він вкритий черепицею, з кам'яними стінами, з трубами високими, мов кипариси... схожий на фортецю. Чудовий палац цей — мов рай... З чотирьох його боків — райські сади.

У внутрішньому подвір'ї палацу проходили паради та урочисті. А поряд було збудовано велику мечеть.

Це єдина у світі пам'ятка кримськотатарської палацової архітектури, що має світове значення.

Досліди

Розглянь світлини та знайди на них особливості палацу, про які тобі стало відомо з тексту. Якою інформацією можна доповнити текст?

1 Загальний вигляд палацу

2 Подвір'я Ханського палацу

3 Внутрішні помешкання палацу

4 Фонтан сліз, споруджений у пам'ять дружини хана Керима Гірея, яка передчасно померла

Перлиною палацової архітектури України є Маріїнський палац у Києві. Чітке планування, пишний фасад, ажурні ліплені обрамлення вікон надають палацовому комплексу величного й урочистого вигляду. Палац вишуканий не лише зовні — він вражає красою і всередині.

Досліди

Розглянь світлини Маріїнського палацу. Що у зовнішньому вигляді та внутрішньому оздобленні споруди свідчить про те, що це — палац?

Маріїнський палац, Київ. Місце проведення урочистих державних подій.
Зведений у XVIII ст. за проектом італійського архітектора Бартоломео Растреллі

Перевір себе

1. Що таке замки і фортеці?
2. Столицею якої держави було місто Бахчисарай? Кому належав палац у цьому місті?
3. Чим уславилися Генуезька і Кам'янець-Подільська фортеці?
4. Які факти з історії замків, фортець, палаців є свідченням полікультурності?
5. Обґрунтуй, що замки і палаци є важливими свідками історії.
6. Уяви, що у тебе є можливість відвідати одне з тих місць, про які йдеться в параграфі. Вибери його та поясни свій вибір.

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Назви приклади історичних джерел, які зустрілися в параграфі.
2. Створи ілюстративний альбом-презентацію «Найвідоміші замки, фортеці, палаци моєї країни».

§ 27. ЯКІ РЕЛІГІЇ І ХРАМИ Є В УКРАЇНІ

Обговоріть у класі

Часто в інтернеті повідомляють про свята, що відзначають люди, які сповідують різні релігії. Про що свідчить така інформація?

Досліди

Що таке релігія? Хто такі віряни? Що можна вважати релігійною пам'яткою? Чи є у твоєму місті, селі, селищі пам'ятки різних релігій? Які саме?

1 Які релігії поширені в Україні у минулому й тепер

Поміркуйте

Наведіть приклади релігійного розмаїття в Україні в минулому і сьогодні.

З давніх давен людина вірила, що, крім світу, в якому вона живе, є інший, наповнений надзвичайними силами, які можуть допомагати їй або карати її.

Однією з найдавніших форм релігії, поширеною за первісних часів та античності, було язичництво (його ще називають багатобожжя). Люди вірили, що є багато богів та інших потойбічних істот, які керують певними сферами життя та явищами природи і можуть бути як добрими, так і злими.

Уже в I столітті н. е. виникла християнська релігія, яка стала основною на території Європи.

Релігія — віра і поклоніння людини певному Богу (богам) і пов'язані із цим уявлення про світ і цінності. Передбачає дотримання вірянами релігійних звичаїв та обрядів, правил життя і поведінки.

Світові релігії: буддизм, християнство (православ'я, католицизм, протестантизм), іслам.

У 988 р. київський князь Володимир Великий увів християнство в Русі-Україні.

Від 1596 року на українських землях існує греко-католицька церква як один з основних напрямів християнства. Переважна кількість вірян — це християни, зокрема православні.

Історичні джерела містять відомості про те, як у містах і селах поруч жили і працювали, наприклад, християни, мусульмани та іудеї. У різні історичні періоди взаємини між ними різнилися: мирне повсякдення змінювалось жорстким протистоянням і навіть вигнанням людей іншої віри. У новітній час люди поступово усвідомили необхідність і важливість толерантного ставлення до представників і представниць різних релігій. Нині в Україні спільно мешкають та взаємодіють люди різної віри.

Досліди

Чому, на твою думку, Конституція України, як і конституції багатьох держав світу, закріплює наведене право? Як ти його розумієш?

Конституція України

Стаття 35

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої...

2 Чому Софійський собор належить до світової культурної спадщини

Поміркуйте

На основі тексту та ілюстрацій визнач, як давні митці підкреслили велич Софійського собору.

Софійський собор в Києві — одна з найголовніших християнських святинь України. Він був зведений за князя Ярослава Мудрого у першій половині XI ст. і присвячений Софії — Премудрості Божій. Ярослав Мудрий започаткував тут майстерню для переписування та перекладу книг і зібрав першу бібліотеку, в якій налічувалося понад 900 томів рукописних книг. У соборі працювала також школа для хлопчиків та дівчаток.

Софійський собор увінчують 13 куполів (бань), що символізують земне життя Ісуса Христа та його дванадцяти

учнів-апостолів. У центрі собору — мозаїчне¹⁷ зображення Богоматері Оранти (з грецької — «молюся»). Майже тисячоліття воно залишається неушкодженим, тому в народі Оранту називають «непорушною стіною».

В усіх давніх приміщеннях собору збереглися *фрески*¹⁸. Вони переповідають не лише біблійну, а й земну історію. Це живописні свідчення життя людей Русі-України, що дійшли до наших днів.

Нині Софійський собор внесено до Списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО¹⁹.

Досліди

Опиши Софійський собор, скориставшись ілюстраціями та текстом параграфа. Яке враження він на тебе створює? Чому? Як ти вважаєш, чому Софійський собор внесли до всесвітньої спадщини ЮНЕСКО?

Софійський собор, Київ. Сучасне фото

Внутрішні приміщення собору

¹⁷ Мозаїка — зображення чи візерунок, виконані з кольорових каменів, шматочків скла тощо.

¹⁸ Фреска (з італійської — «свіжий») — розпис спеціальною фарбою на вологому тиньку (штукатурці).

¹⁹ ЮНЕСКО — Всесвітня організація освіти, науки та культури при Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Родина Ярослава Мудрого.
Фреска у соборі. XI ст.

Зображення Богоматері у вигляді
Оранти. Мозаїка. XI ст.

3 Як релігійне розмаїття відображається у пам'ятках архітектури

Поміркуйте

Як релігійне розмаїття відображено у пам'ятках?

Серед пам'яток архітектури важливе місце належить релігійним спорудам, призначеним для поклоніння Богу, проведення релігійних обрядів і свят. Зведені у різні часи, вони були осередками освіти і місцями розв'язання найважливіших питань релігійної спільноти.

Досліди

Розглянь зображення різних релігійних споруд, що належать релігійним спільнотам України. На основі світлин розкажи про релігійне розмаїття України.

- 1 Православний Спасо-Преображенський собор, Чернігів. XI ст.
- 2 Католицький храм. Костел Святого Станіслава, Чортків. XVII ст.

3 Протестантський храм. Лютеранська кірха Христа Спасителя, Бердянськ. XX ст.

4 Мусульманська мечеть Джума-Джамі, Євпаторія. Крим. XVI ст.

5 Єврейська синагога, Ужгород. XX ст.

Перевір себе

1. Назви релігії, поширені в Україні.
2. Які події відбулися у 988 і 1596 роках? Зістав ці дати зі століттям і тисячоліттям.
3. Як називають будівлі для молитов у різних релігіях?
4. Поясни причини релігійного розмаїття в Україні. Для цього скористайся інформацією цього та попередніх параграфів.
5. Яких правил слід дотримуватися під час відвідин храму або будівель для молитов?

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. Чому в різних народів існує прислів'я: «Усі дороги ведуть до храму»? Що, на твою думку, воно означає?
2. Напиши листа уявному однолітку, який мешкає за кордоном, із запрошенням відвідати Софійський собор та поясни, чому це варто зробити.

§ 28. НАВІЩО І ЧОМУ СТВОРЕНО ЗАПОВІДНИКИ

Обговоріть у класі

Які природні заповідники в Україні ви знаєте? А що таке історико-культурний заповідник? Чи відомі вам такі заповідники? Якщо так, то які?

Досліди

Як розрізнити природні та історико-культурні заповідники?

- 1 Національний заповідник «Херсонес Таврійський». Крим
- 2 Кінбурнська коса. Миколаївська обл. Сучасне фото. Авторка Анна Стрижекінь
- 3 Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». Батурин, Чернігівська обл.
- 4 Карпатський заповідник. Рахівський, Тячівський, Хустський, Виноградівський р-ни, Закарпатська обл. Сучасне фото. Автор Віталій Башкатов

1 Які природні та історико-культурні заповідники існують в Україні

Поміркуйте

Навіщо створюють природні заповідники? Чому заповідники називають історико-культурними? Які пам'ятки зберігають в історико-культурних заповідниках?

Тобі вже відомо, що *природні заповідники* — це ділянки суші та водного простору, де зберігають, охороняють і досліджують рослини і тварин, більшість з яких занесено до Червоної книги України. У заповідниках тварини й птахи мешкають на волі у природних умовах, влаштовують житла й виводять дитинчат. Тут заборонена будь-яка діяльність людини, що завдає шкоди природі. У нашій державі є також національні природні парки — мальовничі місця, де люди подорожують і відпочивають серед рідкісних рослин і тварин.

Заповідники — унікальні пам'ятки живої і неживої природи, історії і культури, створені з науковою метою для збереження культурної спадщини та видів тварин і рослин, що знаходяться під охороною держави.

В Україні є й історико-культурні заповідники. Це території історичної, наукової та культурної цінності, де розташовуються комплекси пам'яток історії та культури. Вони перебувають під охороною держави.

Два з них — Національний заповідник «Софія Київська» та Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник внесено до Списку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Досліди

Повернися до наведених зображень природних та історико-культурних заповідників України. Вибери один із них і на цьому прикладі поясни, чим вони дивували людей у минулому і продовжують вражати нині. За необхідності знайди додаткову інформацію про цю пам'ятку в інтернеті.

2 Чому «Софіївку» в Умані називають шедевром паркового мистецтва

Поміркуйте

На основі тексту та ілюстрації визначте елементи паркового будівництва, використані будівничими Софіївки.

«Софіївка» — одна з найвидатніших пам'яток паркового мистецтва України, розташована на околиці м. Умані Черкаської області. Заснував парк польський граф Станіслав Потоцький на честь дружини — грекині Софії наприкінці XVIII ст.

Місце, де закладали парк, було горбкуватим, майже без рослин, з невеличким струмком, затиснутим гранітними брилами, та долиною з кількома деревами. А за кілька років тут постав унікальний витвір — дивовижне поєднання садово-паркового мистецтва та інженерної думки. Водами підземної річки, наприклад, можна пройти човном, а одне з водоймищ називають «морем, що зачаровує» за його розміри і вкриті розкішною рослинністю береги.

Будівничі «Софіївки» зробили все, аби вона нагадувала Грецію. Відвідувачів вражають храми, гроти, альтанки і фонтани, названі на честь давньогрецьких богів і муз, тут багато скульптур богів і поетів.

Нині «Софіївка» — це Національний дендрологічний (такий, що має колекцію деревних рослин) парк. Його щорічно відвідують кілька десятків тисяч людей.

Досліди

Добери словосполучення/рядки із тексту, що слугуватимуть підписом до кожної зі світлин. Яка із цих світлин тобі подобається найбільше? Чому?

3 Чим уславився заповідник «Качанівка» на Чернігівщині

Поміркуйте

Як створювали історико-культурний заповідник «Качанівка»?

«Качанівка» на Чернігівщині — унікальна пам'ятка кінця XVIII — початку XX століття. На початку XIX століття «Качанівка» перейшла у власність родини Тарновських.

Сюди приїздили Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Пантелеймон Куліш, Ілля Репін, Михайло Максимович та інші видатні діячі культури. Протягом майже всього XIX ст. Качанівка була і своєрідним музейним центром, де були зібрані видатні твори західноєвропейських та українських митців. Тут діяла і знана майстерня вишивальниць, витвори яких досі представлені в Музеї українського народного декоративного мистецтва у Києві.

Нині «Качанівка» — Національний історико-культурний заповідник. Це єдина садиба в Україні, що збереглася в поєднанні паркової та архітектурної частин.

Досліди

Опрацюй текст, обговорюючи з однокласниками/однокласницями такі запитання:

1. Чим уславився Василь Тарновський (молодший)?
2. Які факти свідчать про його доброчинну діяльність?
3. Чому діяльність Василя Тарновського (молодшого) була важливою для розвитку українського суспільства? Яких його сфер?

Кілька фактів про людину

ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ ТАРНОВСЬКИЙ (молодший)
(1833–1899)

Громадський і культурний діяч, колекціонер української старовини і меценат.

Досліджував історію українського права, захищав права селян, захоплювався козацькою добою, колекціонував українські старожитності й унікальні речі козацької доби.

Зібрав 758 малюнків та рукописів Т. Шевченка, упорядковував могилу поета, був автором ескізу хреста на Чернечій горі в Каневі. Пожертвував чималі кошти на спорудження пам'ятників Б. Хмельницькому в Києві та І. Котляревському в Полтаві, власним коштом створив Київську громадську бібліотеку, фінансував проведення археологічних досліджень. Він утримував Качанівську школу і в ній викладав.

Василь Тарновський (молодший) заповів свою колекцію, що стосувалася пам'яті Т. Шевченка, місту Чернігову. Із цих зібрань було створено Музей українських старожитностей його імені (нині Чернігівський державний історичний музей).

Андрій Горонович. Портрет Василя Тарновського (молодшого). 1860-ті рр.

Досліди

Розглянь світлини та підписи до них. Які з них можуть бути ілюстрацією до того чи іншого фрагмента тексту, пункту параграфа?

Олександр Кунавін. Качанівський палац. Малюнок. Бл. 1800 р.

Вид на палац. Сучасне фото. Автор Д. Ровчак

А. Волосков. Зала «ліхтарик» у маєтку
Г. Тарновського. Живопис. ХІХ ст.

Невідомий автор. Кабінет-музей
В. Тарновського. Гравюра

Перевір себе

1. Що таке заповідник? Якими бувають заповідники?
2. Що в «Софіївці» нагадує Давню Грецію?
3. Які об'єкти Качанівського заповідника свідчать про те, що це палацово-парковий комплекс?
4. Розташуй на лінії часу дати, згадані в параграфі.
5. Скориставшись ілюстраціями з пункту 3, опиши один день перебування гостя в Качанівці в ХІХ столітті.
6. Ознайомся зі статистичною довідкою. Які висновки можна зробити із цієї довідки?

У світі створено понад 11 тисяч природних заповідників та національних парків. Ці землі займають у США близько 18 %, у Великій Британії — 17 %, у Швейцарії — 20 %, у Японії — 16 %, в Україні — 6,3 % площі держави.

Щоб поглибити своє розуміння матеріалу уроку, виконай завдання до параграфа у робочому зошиті

Оціни себе та своїх однокласників/однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

А ще ти можеш

1. На основі тексту та ілюстрацій склади три речення для запрошення відвідувачів на екскурсію до «Софіївки».
2. Опиши Качанівський заповідник, використовуючи слова: парк, палац, алеї, колекції, скульптури, пейзаж тощо.

Узагальнюємо і практикуємо

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЄКТ «ЯК ЗДІСНИТИ УЯВНУ ПОДОРОЖ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК НАШОГО КРАЮ»

Об'єднайтеся у пари чи кілька малих груп. Домовтеся про те, що ви оберете для вашої уявної подорожі:

- до якого періоду історії України належатимуть пам'ятки: княжі часи, козацька епоха, ХІХ чи ХХ століття;

- з якими сторонами історичного минулого вони пов'язані: з державним життям українського народу, боротьбою із зовнішніми ворогами, історією господарства, розвитком культури, освіти, мистецтва, визначними історичними діячами, історією та культурою різних народів, які населяли Україну.

Подорожуючи, дотримуйтесь такої послідовності дій:

- 1 Визначте, яке місце ви бажаєте відвідати. Знайдіть його на карті України на форзаці підручника.
- 2 Оберіть маршрут: з'ясуйте, що ви зможете побачити дорогою, повз які населені пункти мандруватимете.
- 3 Знайдіть ресурси, з яких ви можете отримати потрібну інформацію. Це можуть бути сайти музеїв, міст чи сіл, окремі сайти, присвячені пам'яткам (приміром, краєзнавчий портал «Україна Інкогніта»).
- 4 Намагайтеся дізнатися якомога більше про місце, яке є предметом вашого вивчення.
- 5 Занотуйте усе нове, що дізналися під час подорожі, а також свої враження від побаченого. За можливості підготуйте зображення цієї пам'ятки.
- 6 Розкажіть однокласникам/однокласницям про те, що ви дізналися. Для кращого представлення результатів вашої уявної подорожі укладіть сторінку для майбутнього туристичного довідника «Україна історична» або проведіть уявну екскурсію для ваших однокласників/однокласниць, дотримуючись таких правил:
 1. Описуйте пам'ятку якнайрозуміліше. Якщо застосуєте нові імена, слова, географічні назви тощо, пояснюйте їх.

2. Для більш захопливого і детального опису використовуйте слова і словосполучення: «зверніть увагу ...», «варто побачити і почути ...», «вас зацікавить той факт, що ...», «ліворуч», «праворуч», «у центрі».
3. Показуйте на ілюстрації, фотографії, карті місця, про які розповідаєте.

§ 29–30. ПОДОРОЖУЄМО НОВИМИ ШЛЯХАМИ

Пригадати матеріал, опрацьований на уроках із курсу «Досліджуємо історію і суспільство», та продемонструвати навички, набуті упродовж року, вам допоможе уявна гра-подорож, завдання до якої ви можете виконати у зошиті.

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoria/5-klas>

1 Як провести гру

Оберіть 7 спостерігачів/спостерігачок, які чергуватимуть на «зупинках», якими подорожують команди. Вони мають оцінювати виконання завдань та спостерігати за часом перебування команд на кожній «зупинці».

Кожна із семи «зупинок» матиме табличку з номером та її назвою. На кожній «зупинці» лежатимуть аркуші із завданнями за кількістю команд, які беруть участь у грі, та чисті аркуші паперу, на яких команди виконуватимуть завдання.

Перед початком гри спостерігачі/спостерігачки разом з учителем/вчителькою мають домовитись, як вони оцінюватимуть повне або часткове виконання завдання командами.

Кількість аркушів із завданнями і ключами відповідей на кожній «зупинці» має відповідати кількості команд.

Кожна команда отримує подорожній лист із назвами «зупинок», порядком їх відвідування та кількістю балів за завдання.

Подорожній лист № 1 (для інших команд, відповідно, 2, 3, 4...)

Номер зупинки	Назва зупинки	Максимальна кількість балів	Отримані бали
1	Суспільство: люди і спільноти		
2	Таємниці часу		
3	Подорож історичними місцями		
4	Пошук інформації		
5	Історична бувальщина		
6	Галерея відомих постатей		
7	Носії історичної пам'яті		

- Об'єднайтеся в 5–7 команд (по 5–6 мандрівників/мандрівниць у кожній) та отримайте свої подорожні листи.
- Почніть подорожувати (класом, приміщеннями шкільної будівлі), відвідуючи «зупинки» у визначеній послідовності. Час перебування на кожній зупинці — до 7–8 хвилин.
- Після завершення уявної гри-подорожі передайте подорожні листи вчителю/вчительці для підрахунку балів та визначення команди-переможниці.

2 Завдання для подорожі

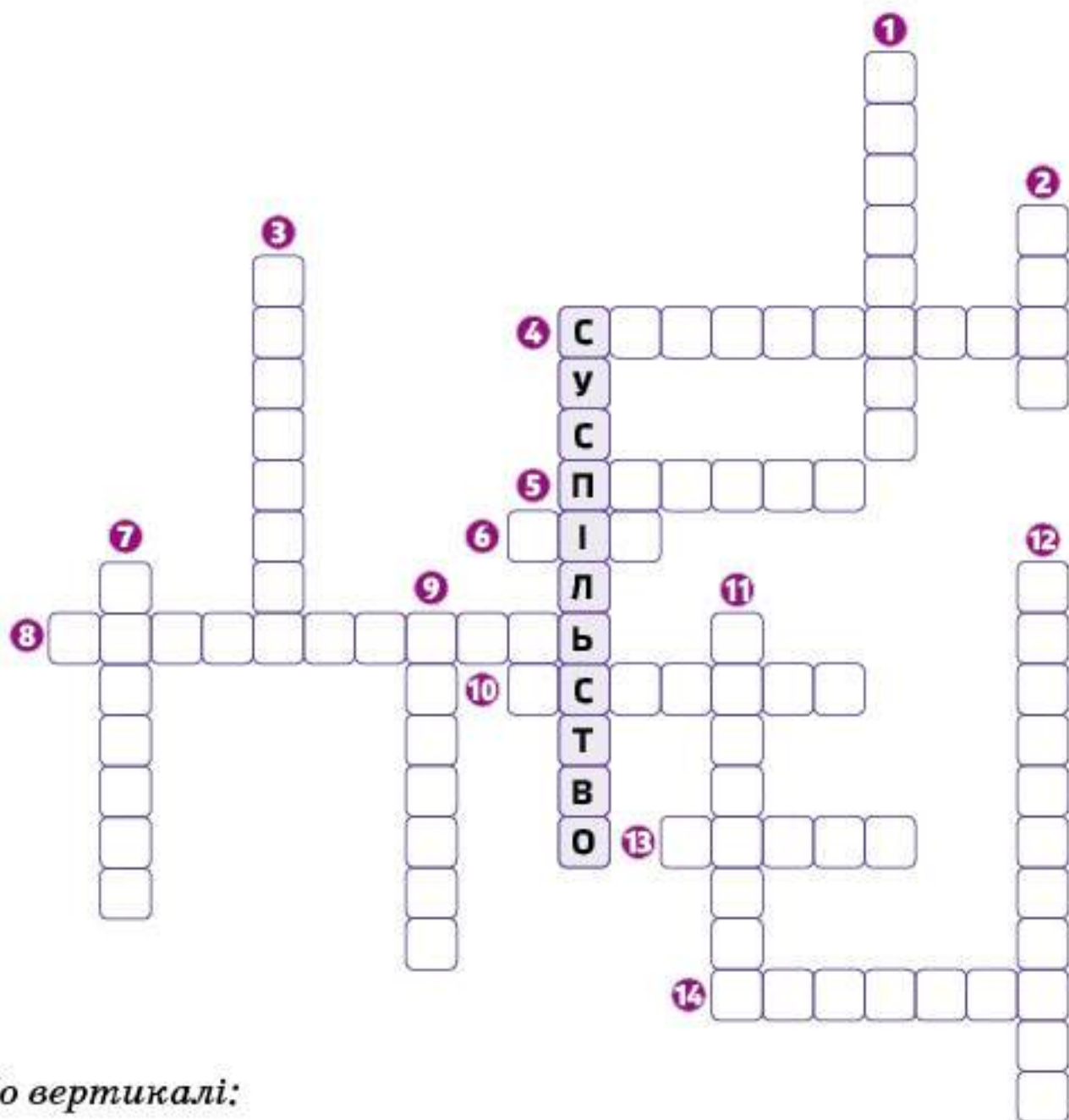
ЗУПИНКА 1. СУСПІЛЬСТВО: ЛЮДИ І СПІЛЬНОТИ

Розгадайте кросворд, де всі слова пов'язані з поняттям «суспільство».

По горизонталі:

4. Наука, що вивчає соціальну сферу життя суспільства — відносини між спільнотами та взаємодію людей.
5. Союз людей спільного походження, мови, віри і звичаїв.
6. Об'єднання осіб, кровно пов'язаних між собою.
8. Людина, яка здійснює комерційну (виробничу, торговельну) діяльність.

10. Науковець, фахівець, який вивчає минуле на підставі усних свідчень, писемних джерел, зображень і матеріальних пам'яток.
13. Слово, яке означає «вільна, озброєна людина».
14. Керівник козацького війська, обраний козацькою радою.

По вертикалі:

1. Національна спільнота поза кордонами держави, яка відчуває духовний зв'язок із нею.
2. Людина, чия діяльність впливала на життя суспільства у минулому.
3. Людина, яка за власним бажанням своєю діяльністю безкоштовно допомагає іншим.
7. Люди, які постійно мешкають у містах.

9. Людина, яка, надаючи безкорисливу допомогу, ошкучується мистецтвом, освітою.
11. Науковець, фахівець, який вивчає минуле за матеріальними свідченнями за допомогою розкопок.
12. Людина, яка з власної волі надає допомогу (зазвичай коштами).

ЗУПИНКА 2. ТАЄМНИЦІ ЧАСУ

1. Пронумеруйте події, встановивши їхню хронологічну послідовність.

НОМЕР	ПОДІЯ	ДАТА
	Данило Галицький коронований першим українським королем	1253 р.
	Верховна Рада України прийняла Конституцію України	1996 р.
	Ольга стала княгинею Русі-України	945 р.

2. Пронумеруйте історичні періоди, встановивши їхню хронологічну послідовність. Прочитайте вголос наведені хронологічні рамки цих періодів.

НОМЕР	ПЕРІОД	ДАТА
	Первісність	З млн р. — X ст. до Р. Х.
	Новітній час	XX — початок XXI ст.
	Середні віки	V–XV ст.
	Античність	IX ст. до Р. Х. — V ст.
	Новий час	XVI–XIX ст.

3. Установіть тривалість подій.

- 1) Друга світова війна відбувалась у 1939–1945 рр.:
Скільки років тривала війна?
У якому столітті відбулася ця подія?
- 2) Період Середньовіччя тривав протягом V–XV ст.
Скільки це століть?
А скільки років?

4. Установіть віддаленість подій.

Перша згадка про Україну в літописі датована 1187 р., а проголошення незалежності України — 1991 р. Скільки років минуло між цими подіями?

5. Назвіть, у якому столітті були:

1300 р., 1650 р., 1799 р., 1901 р., 2019 р.

ЗУПИНКА 3. ПОДОРОЖ ІСТОРИЧНИМИ МІСЦЯМИ

Розгляньте карту України на форзаці підручника. Прокладіть маршрут уявної подорожі від свого села/селища/міста до одного з наведених пам'ятних місць, зазначаючи його основні пункти в таблиці.

Назва подорожі (наприклад, Київ – Львів)	Напрямок (північ, південь, захід, схід)	Мета подорожі	Пам'ятні місця, які зустрінуться на маршруті	Враження від відвідання пам'ятних місць під час уявної подорожі (1–2 речення)

3 Пам'ятні місця, до яких подорожуємо

1. Національний заповідник «Хортиця»
2. Бахчисарайський палац
3. Національний історико-культурний заповідник «Качанівка»
4. Софійський собор у Києві
5. Кам'янець-Подільська фортеця

ЗУПИНКА 4. ПОШУК ІНФОРМАЦІЇ

1. Визначте, до якого типу джерел належать наведені нижче світлини.
2. Які з наведених нижче джерел ви віднесли б до первинних, а які — до вторинних? Чому?

- 1 Оранка землі. Давньоєгипетський розпис. 1200 р. до Р. Х.
- 2 Колізей — пам'ятник архітектури Давнього Риму. 80 р. після Р. Х.
- 3 Документ Української революції 1917–1921 рр.
- 4 Один із томів «Історії України-Руси» Михайла Грушевського (10-томну працю історик створював з перервами протягом 1895–1933 рр.)
- 5 Перший номер газети «Зоря Галицька», 5 травня, 1848 р.
- 6 Перший електричний трамвай у Києві. Фото 1892 р.
- 7 «Доленосний 1918». Афіша 2-ї серії документального фільму. 2019 р.

3. Прочитайте наведені твердження. Які є фактами, а які — думками (судженнями). Поясніть свою позицію.

1. Я сьогодні не прийшов на перший урок.
2. Лише несумлінні учні пропускають уроки.
3. Ти знову пропустила найцікавіший урок!
4. Мені більше подобається приходити на другий урок.
5. Сьогодні за розкладом п'ятий урок у нашому класі — історія України.

ЗУПИНКА 5. ІСТОРИЧНА БУВАЛЬЩИНА

Кожна з п'яти подій має свою інформаційну картку, в якій її опис подано за рубриками: **ЩО? ДЕ? КОЛИ? ХТО? ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ?**

Пригадайте основні історичні події, висвітлені в підручнику. Заповніть ті комірки в картках, де інформація відсутня. Розташуйте представлені історичні події у хронологічній послідовності.

Інформаційна картка № 1

ЩО	Друга світова війна
ДЕ	Більша частина України у складі СРСР
КОЛИ	
ХТО (діячі)	Українські військовослужбовці, цивільне населення
ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ	Голокост, Рух опору, людські втрати, зруйновані міста і села, занепад господарства, зміна кордонів

Інформаційна картка № 2

ЩО	Голодомор як геноцид українського народу
ДЕ	
КОЛИ	1932–1933 рр.
ХТО (діячі)	Населення України, насамперед селяни
ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ	Штучно створений голод, унаслідок якого мільйони людей загинули, втратили родини, були позбавлені звичного способу життя

Інформаційна картка № 3	
ЩО	
ДЕ	Україна в складі СРСР
КОЛИ	24 серпня 1991 р.
ХТО (діячі)	Верховна Рада України
ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ	Становлення суверенної держави Україна

Інформаційна картка № 4	
ЩО	Запорозька Січ
ДЕ	За порогами Дніпра
КОЛИ	XVI–XVIII ст.
ХТО (діячі)	Гетьмани Петро Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький
ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ	

Інформаційна картка № 5	
ЩО	Українська революція — низка подій, пов'язаних із боротьбою українського народу за встановлення і збереження української держави
ДЕ	Українські землі
КОЛИ	1917–1921 рр.
ХТО (діячі)	
ЯКІ НАСЛІДКИ / ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ	Піднесення національно-визвольного руху. Проголошення незалежності УНР

ЗУПИНКА 6. ГАЛЕРЕЯ ВІДОМИХ ПОСТАТЕЙ

1. Доберіть відповідний підпис до кожного із шести портретів.

- А) Наталія Полонська-Василенко. Історикиня, археологи-
ня, авторка двотомної «Історії України», перша в Україні
жінка — доктор історичних наук.
- Б) Петро Конашевич-Сагайдачний. Український полко-
водець і політичний діяч, кошовий отаман Запорозької
Січі, організатор успішних походів запорозьких козаків
проти Кримського ханства, Османської імперії та Мос-
ковського царства.
- В) Галшка (Єлизавета) Гулевичівна. Українська благодій-
ниця, фундаторка Київської братської школи, від якої
веде історію Києво-Могилянська академія. Опікувалась
розвитком духовності та освіти.
- Г) Княгиня Ольга. Одна з перших правительок Русі-Украї-
ни, яка здійснила важливі зміни для зміцнення держави.
- Д) Михайло Грушевський. Відомий історик, автор 10-томної
«Історії України-Руси», голова Центральної Ради — ор-
гану національної влади під час Української революції
1917–1921 рр.

Відповіді внесіть у таблицю.

1	2	3	4	5

2. Упізнайте діяча, чий портрет залишився без підпису, і сформулюйте підпис 1–2 реченнями.

ЗУПИНКА 7. НОСІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

1. Зіграйте в історичне лото. Зіставте зображення та підписи до них.

- А) Пам'ятник Данилу Галицькому, м. Львів
 Б) Пам'ятник жертвам Голодомору 1932–1933 рр., м. Бердичів
 В) Пам'ятник Володимиру Винниченку, голові Генерального Секретаріату — першого українського уряду періоду Української революції (1917–1921), м. Кропивницький

- Г) Пам'ятник запорозьким козакам, які брали участь в обороні австрійської столиці у XVII ст., м. Відень (Австрія)
 Д) Пам'ятник Івану Федорову, м. Львів

Відповіді внесіть у таблицю.

1	2	3	4	5

2. Заповніть пропущені слова в реченні.

Пам'ятники споруджують для ...

Коли я бачу такий пам'ятник, я ...

Люди мають ставитись до пам'ятників ... і ...

Поаплодуймо!

По закінченні гри-подорожі проведіть вправу «Оплески».

Нехай хтось із вас (або вчитель/вчителька) зачитує по одному реченню з наведених нижче, а ви плескайте собі за роботу на уроці. Пам'ятайте, що чим гучніші оплески, тим ви були успішніші на уроці.

Сьогодні я:

- *помандрував/помандрувала найцікавішими сторінками підручника;*
- *пригадав/пригадала найважливіше з вивченого за цей навчальний рік;*
- *застосував/застосувала свої вміння для виконання завдань;*
- *був/була активним/активною на уроці;*
- *співпрацював/співпрацювала у команді.*

Виконуйте вправу в класі всі разом. Після цього поділіться вашими враженнями з однокласниками/однокласницями.

Оціни себе та своїх
однокласників/
однокласниць

<http://inform1.yakistosviti.com.ua/istoriia/5-klas>

Навчальне видання

**Пометун Олена Іванівна
Малієнко Юлія Борисівна
Ремех Тетяна Олексіївна**

ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ І СУСПІЛЬСТВО

**Підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

У підручнику використано ілюстрації з сайту freepik.com та зображення @shutterstock таких авторів: Nikita Titov, multipedia, Openfinal, Werner Spremberg, Red Herring, Ihor Bondarenko, Susan Law Cain, haritonovstock, Pressmaster, Olha Solodenko, Tatevosian Yana, Gorodenkoff, SpicyTruffel, WiP-Studio, wavebreakmedia, Sashkin, elmm, Maxx-Studio, Reinhold Leitner, BearFotos, Gorodenkoff, Ruslan Kalnitsky, Alexander Ryabintsev, Nadienko, tulpahn, Noch, Motorama, matsabe, Yevgenij_D, Regi Munandar, 3D ch, aracter, studiovin, Pensee Sauvage, grate_art, Everett Collection, wikipedia, master78, Red Herring, 2xSamara.com, Evgeny Atamanenko, Irina Wilhawk, MikeDotta, Iryna Inshyna, Monkey Business Images

**Редактор Т. П. Єресько
Технічний редактор Л. І. Аленіна
Комп'ютерна верстка А. В. Комарова
Коректор Ю. А. Особливець
Дизайн обкладинки П. В. Ширнін**

Формат 70×100 1/16.

ТОВ «ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ОСВІТА»

**Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції»**

Серія ДК № 6109 від 27.03.2018 р.

**Адреса видавництва:
04053, м. Київ, вул. Обсерваторна, 25
www.osvita-dim.com.ua**